

Міністерство освіти і науки України

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Кваліфікаційна наукова праця

на правах рукопису

Гук Назарій Орестович

УДК 159.922:[378.147:34]

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ МОРАЛЬНОЇ
САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА**

Спеціальність 053 Психологія

Галузь 05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Гук Назарій Орестович

Науковий керівник: Зимянський Андрій Романович, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Дрогобич – 2026

АНОТАЦІЯ

Гук Н. О. Психологічні аспекти становлення моральної самосвідомості майбутнього юриста. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія. – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2026.

Дисертацію присвячено теоретичному обґрунтуванню та емпіричному дослідженню психологічних особливостей становлення моральної самосвідомості майбутніх юристів на різних рівнях здобуття вищої юридичної освіти. Актуальність проблеми зумовлена тим, що сучасна юридична практика вимагає від фахівців не лише технічного правового мислення, а й стабільної внутрішньої системи моральної рефлексії, ціннісної ідентичності та етичної відповідальності – здатностей, що забезпечують прийняття зважених рішень в умовах конкуруючих норм, морального дистресу та інституційного тиску. Контекст повномасштабної війни в Україні надає цій проблемі особливого значення, оскільки саме юристи стають ключовими агентами відновлення легітимності права, захисту прав людини та протидії безкарності, що висуває підвищені вимоги до їхньої етичної зрілості (Ewick & Silbey, 1998; Bandura, 2002; O'Grady, 2014; Savchyn & Potochnyak, 2025; Zabolotska et al., 2023).

Дослідження мало на меті теоретично обґрунтувати та емпірично визначити психологічні особливості становлення моральної самосвідомості здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Право» на різних рівнях і етапах університетської підготовки, а також виявити систему її психологічних детермінант і ресурсів.

Теоретико-методологічну основу становлять: компетентнісний і особистісно-орієнтований підходи до професійної підготовки фахівців

юридичного профілю; класичні та сучасні концепції морального розвитку особистості (Савчин, 2023, 2025; Piaget, 1932/1965; Kohlberg, 1981; Haidt, 2001; Greene, 2013; Барко, 2023; Цильмак, 2023); положення про двопроцесну природу морального судження та нейропсихологічні моделі моральних рішень (May et al., 2022; Tkach & Lunov, 2020); теорія морального відсторонення та механізми моральної дезангажованості (Bandura, 2002; Kirshenbaum et al., 2021); концепції правосвідомості та її зв'язку з моральною ідентичністю (Horák et al., 2021; Skarpska et al., 2023); розмежування моралі духовної та соціальної природи (Савчин, 2021); а також підходи до морального Я, моральної ідентичності та рефлексивного дистанціювання (Jennings et al., 2015; Moran, 2022; Kingsford et al., 2018). Враховано підходи до морального відсторонення у правових контекстах (Лефтеров, 2020; Kirshenbaum et al., 2021), до юридичної соціалізації та ризику деформації моральної чутливості у студентські роки (O'Grady, 2014; Godschalx-Dekker et al., 2025; Spekkink & Jacobs, 2020).

Шляхом теоретико-методологічного аналізу визначено статус моральної самосвідомості як інтегративного психологічного утворення, що забезпечує рефлексивне узгодження особистих цінностей із вимогами правової практики й підтримку етичної послідовності в умовах конкурентних норм і морального дистресу. Систематизовано підходи до структури моральної самосвідомості та її детермінант, з акцентом на взаємодію когнітивних, афективних і рефлексивних механізмів, роль моральної ідентичності та інтерналізованої нормативності у збереженні етичної цілісності, а також функцію поведінкового компонента як реалізованої у вчинках здатності.

Запропоновано авторську шестикомпонентну модель, що поєднує когнітивний, емоційно-почуттєвий, рефлексивний, ціннісно-мотиваційний, соціокультурний і поведінковий компоненти. Показано, що зазначені

компоненти функціонують як взаємопов'язані механізми морального самоврядування особистості і не редукуються до сукупності комунікативних умінь чи декларативних знань про правові норми.

Окремо проаналізовано феномени юридичної соціалізації, що становлять ризик для моральної самосвідомості фахівця: правовий цинізм як психологічний стан знецінення моральних вимірів права, механізми моральної дезангажованості (евфемістичне маркування, мінімізація шкоди, дифузія відповідальності, дегуманізація), феномен «моральної ліцензії» та поступова ерозія моральної чутливості під впливом конкурентної культури правничої освіти.

Систематизовано нейропсихологічні основи моральної самосвідомості: диференційовано внески вентромедіальної та дорсолатеральної префронтальної кори, передньої поясної кори, лімбічних структур і системи дзеркальних нейронів у забезпечення балансу між афективною чутливістю та рефлексивним контролем морального рішення. Запропоновано шестирівневу систему детермінант моральної самосвідомості юриста: нейропсихологічний, особистісний, освітній, соціокультурний, ситуативний і поведінковий рівні.

Емпіричне дослідження здійснено у порівняльному міжгруповому дизайні на вибірці здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Право» з трьох закладів вищої освіти різних регіонів України (N = 363). Сформовано три групи: ЕГ1 – здобувачі 2-го курсу (n = 129), ЕГ2 – здобувачі 4-го курсу після підсумкових іспитів (n = 113), ЕГ3 – здобувачі магістратури після завершення програми (n = 121). Гендерний склад відображає реальну структуру юридичних спеціальностей правоохоронного профілю (78 % чоловіків, 22 % жінок) і контролюється в усіх основних статистичних моделях. Вибірка репрезентує віковий період зрілої юності (M = 21,5 р.), що є сензитивним для консолідації моральної ідентичності та професійного самовизначення

Для емпіричної операціоналізації моральної самосвідомості та пов'язаних психологічних механізмів використано комплекс стандартизованих і авторської психодіагностичних методик, адаптованих до україномовного контексту, що забезпечило можливість порівняльного аналізу між когортами та побудови предикторних і структурних моделей. Критеріальний рівень представлено авторським Опитувальником моральної самосвідомості юриста (ОМС-Ю-8 / MSI-Law), що вимірює вісім взаємопов'язаних доменів: моральну рефлексію (MR), моральну ідентичність (MI), моральну чутливість (MSen), етичне мислення (ET), інтерналізовану нормативність (IN), когнітивну емпатію (CE), контроль імпульсів (IMPr) та емоційну регуляцію (ER). Пояснювальний рівень охопив: Шкалу правової моральної дезангажованості (GLMD; Kirshenbaum et al., 2021) як критеріальну змінну для перевірки дискримінантної та номологічної валідності; адаптований Опитувальник чеснот особистості (PVQ; Peterson & Seligman, 2004; укр. адаптація Кузнецов та ін., 2024) для фіксації ціннісно-чеснотного профілю; Нейроперсонологічний тест (ТЛМ-НПТ-3; Tkach & Lunov, 2025) для скринінгового профілювання метакогнітивних показників; Опитувальник «Моральний профіль особистості» для зовнішньої валідації орієнтаційного виміру.

Статистичний аналіз включав: підтверджувальний факторний аналіз (CFA) з оцінюванням індексів відповідності; перевірку міжгрупової інваріантності на конфігуральному, метричному та скалярному рівнях (МГ-CFA); кореляційний аналіз з FDR-корекцією для множинних порівнянь; ієрархічну множинну регресію з оцінюванням інкрементної валідності (ΔR^2); SEM-моделювання з bootstrap-оцінюванням непрямих ефектів; аналіз розмірів ефекту та довірчих інтервалів.

У результаті психометричної верифікації підтверджено придатність авторського опитувальника ОМС-Ю-8 на основній вибірці: внутрішня узгодженість шкал $\alpha = .80-.88$; підтверджувальна модель демонструє прийнятні індекси відповідності ($\chi^2/df = 2.14$; CFI = .949; TLI = .939; RMSEA = .056; SRMR = .059); стандартизовані факторні навантаження пунктів у діапазоні $\lambda = .54-.78$; встановлено повну скалярну інваріантність між трьома когортами та за статтю ($\Delta CFI \leq .003$; $\Delta RMSEA \leq .001$).

За результатами порівняльного аналізу виявлено стійку позитивну динаміку інтегрального показника моральної самосвідомості вздовж освітньої траєкторії: ЕГ1 М = 4.47 → ЕГ2 М = 4.98 → ЕГ3 М = 5.61. Усі попарні міжгрупові відмінності є статистично значущими з великими розмірами ефекту (Cohen's $d > 0.80$). Трансформація рівневого профілю є якісною: частка здобувачів із «високим» рівнем моральної самосвідомості зростає від 17.8 % (ЕГ1) до 90.9 % (ЕГ3). Диференційований аналіз підшкал виявляє відмінні траєкторії: моральна чутливість і моральна ідентичність демонструють найбільший приріст на магістерській стадії ($d = 1.58$ і 1.38 відповідно), тоді як моральна рефлексія та когнітивна емпатія – на переході від 2-го до 4-го курсу ($d = 1.05$ і 1.16 відповідно). Гендерний аналіз виявляє нівелювання початкових відмінностей до магістерської стадії ($d = -0.06$), що свідчить про рівноефективність освітнього середовища для обох статей.

Встановлено стійкий негативний зв'язок між рівнем моральної самосвідомості та схильністю до правового морального відсторонення ($r = -.667$, $p < .001$). Найпотужнішим «захисним бар'єром» проти механізмів дезангажованості є інтерналізована нормативність ($r = -.663$) та моральна ідентичність ($r = -.653$), що підтверджує положення Bandura (2002) про те, що активація механізмів відсторонення можлива лише тоді, коли норми залишаються зовнішніми (нав'язаними), але блокується, коли вони є

внутрішніми (власними). Серед механізмів дезангажованості найбільше зниження від ЕГ1 до ЕГ3 демонструє евфемістичне маркування ($d = -1.81$), тоді як дегуманізація знижується найповільніше ($d = -1.58$), що потребує цілеспрямованої освітньої інтервенції.

Виявлено значущий позитивний зв'язок між ціннісно-чеснотним профілем особистості та моральною самосвідомістю ($r = .629$). Регуляторний кластер чеснот (мужність, наполегливість, чесність, розсудливість, саморегуляція) демонструє найвищу кореляцію з інтегральним MSI-Law ($r = .450$), тоді як чесноти, що декларуються нормативно (справедливість, чесність), через «ефект стелі» є менш диференційованими предикторами реального рівня моральної самосвідомості. У регресійній моделі когорта ($\beta = .33$), GLMD ($\beta = -.43$), PVQ ($\beta = .33$) та нейропсихологічний профіль ($\beta = .21$) у сукупності пояснюють 64.4 % варіації MSI-Law.

Наукова новизна та теоретичне значення

Уперше:

– запропоновано та обґрунтовано шестикомпонентну структурну модель моральної самосвідомості майбутнього юриста (когнітивний, емоційно-почуттєвий, рефлексивний, ціннісно-мотиваційний, соціокультурний, поведінковий компоненти), де включення поведінкового компонента є авторським внеском, що дозволяє операціоналізувати моральну самосвідомість не лише як внутрішній стан, а як реалізовану у вчинках здатність;

– розроблено та психометрично валідовано авторський Опитувальник моральної самосвідомості юриста (ОМС-Ю-8 / MSI-Law) як спеціалізований інструмент вимірювання восьмивимірної структури моральної самосвідомості в юридичному контексті – з підтвердженою восьмифакторною корельованою

моделлю), прийнятними показниками внутрішньої узгодженості ($\alpha = .80-.88$ по підшкалах) і повною скалярною інваріантністю між когортами та статтю;

– емпірично верифіковано шестирівневу систему детермінант моральної самосвідомості юриста (нейропсихологічний, особистісний, освітній, соціокультурний, ситуативний, поведінковий рівні) та встановлено питомий внесок кожного рівня у пояснення варіації інтегрального показника.

Уточнено зміст:

– профілю психологічних ресурсів і чинників ризику моральної самосвідомості майбутнього юриста: встановлено, що регуляторний кластер чеснот (мужність, мудрість, вдячність, духовність; PVQ) є найбільш диференційованим предиктором рівня моральної самосвідомості, тоді як схильність до правового морального відсторонення є її системним антагоністом із найвищою кореляцією за шкалою інтерналізованої нормативності;

– феноменології освітньої динаміки моральної самосвідомості: встановлено трирівневий профіль змін від 2-го курсу до магістратури з диференційованими траєкторіями підшкал (моральна чутливість та ідентичність демонструють найбільший приріст на магістерській стадії; моральна рефлексія та когнітивна емпатія – на ранньому етапі бакалаврату).

Теоретичне значення. Уточнено теоретичний статус моральної самосвідомості як інтегративного психологічного утворення з багаторівневою детермінацією, що не зводиться ні до загальних комунікативних умінь, ні до декларативного знання правових норм. Розширено пояснювальну рамку моральної самосвідомості юриста за рахунок інтеграції ціннісно-чеснотного профілю, правового морального відсторонення та нейропсихологічних показників у єдину регресійну та SEM-модель.

Практичне значення полягає в тому, що на основі результатів дослідження розроблено та валідовано психодіагностичний інструмент ОМС-Ю-8, придатний для використання в системі психологічного моніторингу здобувачів юридичних спеціальностей та оцінювання ефективності освітніх інтервенцій.

Виявлений профіль ризику (правова моральна дезангажованість) і профіль ресурсу (регуляторні чесноти) можуть слугувати цільовими параметрами для структурування зворотного зв'язку у клінічній юридичній освіті та тренінгових програмах з етики. Підтверджені відмінності між освітніми когортами та відсутність гендерної різниці на магістерському рівні здобуття освіти можуть бути враховані при плануванні диференційованих освітніх заходів на різних роках навчання.

Ключові слова: моральна свідомість, моральна самосвідомість, моральна рефлексія, моральна вихованість, духовність, духовно-моральні цінності, відповідальність, особистісні характеристики, особистісна зрілість, саморозвиток особистості, етичні виклики, фахівці соціономічного профілю, нейро-орієнтовані освітні умови, нейрокогнітивна активність, процедури психологічного відбору.

ABSTRACT

Huk N. O. Psychological aspects of the development of moral self-awareness in future lawyers. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 053 Psychology.
– Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 2026.

The dissertation is devoted to the theoretical substantiation and empirical investigation of the psychological features of the formation of the moral self-consciousness of future lawyers at different levels of higher legal education. The relevance of the problem is determined by the fact that contemporary legal practice requires specialists to possess not only technical legal reasoning, but also a stable internal system of moral reflection, value identity, and ethical responsibility — capacities that ensure balanced decision-making under conditions of competing norms, moral distress, and institutional pressure. The context of the full-scale war in Ukraine lends this problem particular significance, precisely because lawyers become key agents in restoring the legitimacy of law, protecting human rights, and counteracting impunity, which places heightened demands upon their ethical maturity (Ewick & Silbey, 1998; Bandura, 2002; O'Grady, 2014; Savchyn & Potochnyak, 2025; Zabolotska et al., 2023).

The study aimed to provide a theoretical substantiation and an empirical identification of the psychological features of the formation of the moral self-consciousness of higher education students in the speciality of Law at different levels and stages of university training, as well as to determine the system of its psychological determinants and resources.

The theoretical and methodological foundation comprises: competency-based and person-centred approaches to the professional training of legal specialists; classical and contemporary concepts of moral development (Savchyn, 2023, 2025;

Piaget, 1932/1965; Kohlberg, 1981; Haidt, 2001; Greene, 2013; Barko, 2023; Tsylmak, 2023); propositions concerning the dual-process nature of moral judgement and neuropsychological models of moral decision-making (May et al., 2022; Tkach & Lunov, 2020); the theory of moral disengagement and the mechanisms of moral disinhibition (Bandura, 2002; Kirshenbaum et al., 2021); conceptions of legal consciousness and its relationship with moral identity (Horák et al., 2021; Skąpska et al., 2023); the distinction between morality of a spiritual nature and morality of a social nature (Savchyn, 2021); and approaches to the moral self, moral identity, and reflective distancing (Jennings et al., 2015; Moran, 2022; Kingsford et al., 2018). Approaches to moral disengagement in legal contexts (Lefterov, 2020; Kirshenbaum et al., 2021), as well as to legal socialisation and the risk of deformation of moral sensitivity during the student years (O'Grady, 2014; Godschalx-Dekker et al., 2025; Spekkink & Jacobs, 2020), were also considered.

Through theoretical and methodological analysis, the status of moral self-consciousness was defined as an integrative psychological formation that ensures the reflective alignment of personal values with the demands of legal practice and supports ethical consistency under conditions of competing norms and moral distress. Approaches to the structure of moral self-consciousness and its determinants were systematised, with emphasis on the interaction of cognitive, affective, and reflective mechanisms, the role of moral identity and internalised normativity in preserving ethical integrity, and the function of the behavioural component as a capacity realised in action.

An authorial six-component model was proposed, combining cognitive, affective, reflective, value-motivational, sociocultural, and behavioural components. It was demonstrated that these components function as interrelated mechanisms of the individual's moral self-governance and cannot be reduced either to a set of communicative skills or to declarative knowledge of legal norms.

Particular attention was paid to the analysis of phenomena of legal socialisation that pose risks to the professional's moral self-consciousness: legal cynicism as a psychological state of devaluing the moral dimensions of law; mechanisms of moral disengagement (euphemistic labelling, minimisation of harm, diffusion of responsibility, dehumanisation); the phenomenon of "moral licensing"; and the gradual erosion of moral sensitivity under the influence of the competitive culture of legal education.

The neuropsychological foundations of moral self-consciousness were systematised: the respective contributions of the ventromedial and dorsolateral prefrontal cortex, the anterior cingulate cortex, limbic structures, and the mirror neuron system to maintaining a balance between affective sensitivity and reflective control in moral decision-making were differentiated. A six-level system of determinants of the lawyer's moral self-consciousness was proposed: neuropsychological, personal, educational, sociocultural, situational, and behavioural levels.

The empirical study was conducted in a comparative between-group design on a sample of higher education students in the speciality of Law from three higher education institutions in different regions of Ukraine (N = 363). Three groups were formed: EG1 — second-year students (n = 129); EG2 — fourth-year students after final examinations (n = 113); EG3 — Master's students after completion of the programme (n = 121). The gender composition reflects the actual structure of legal specialities of a law-enforcement profile (78% men, 22% women) and is controlled for in all principal statistical models.

For the empirical operationalisation of moral self-consciousness and related psychological mechanisms, a set of standardised and authorial psychodiagnostic instruments adapted to the Ukrainian-language context was used, which made it possible to conduct comparative analyses across cohorts and to construct predictive

and structural models. The criterion level was represented by the authorial Lawyer's Moral Self-Consciousness Questionnaire (OMS-Yu-8 / MSI-Law), which measures eight interrelated domains: moral reflection (MR), moral identity (MI), moral sensitivity (MSen), ethical thinking (ET), internalised normativity (IN), cognitive empathy (CE), impulse control (IMPr), and emotional regulation (ER). The explanatory level included: the General Legal Moral Disengagement Scale (GLMD; Kirshenbaum et al., 2021) as a criterion variable for testing discriminant and nomological validity; the adapted Personality Virtues Questionnaire (PVQ; Peterson & Seligman, 2004; Ukrainian adaptation by Kuznetsov et al., 2024) for capturing the value-and-virtue profile; the Neuropersonological Test (TLM-NPT-Z; Tkach & Lunov, 2023) for screening-based profiling of metacognitive indicators; and the Moral Profile of Personality Questionnaire for the external validation of the orientational dimension.

The statistical analysis included: confirmatory factor analysis (CFA) with evaluation of model fit indices; testing of measurement invariance across groups at the configural, metric, and scalar levels (MG-CFA); correlation analysis with FDR correction for multiple comparisons; hierarchical multiple regression with assessment of incremental validity (ΔR^2); SEM modelling with bootstrap estimation of indirect effects; and analysis of effect sizes and confidence intervals. The psychometric verification confirmed the adequacy of the authorial OMS-Yu-8 questionnaire on the main sample: internal consistency of the scales $\alpha = .80-.88$; the confirmatory model demonstrated acceptable fit indices ($\chi^2/df = 2.14$; CFI = .949; TLI = .939; RMSEA = .056; SRMR = .059); standardised factor loadings of the items ranged from $\lambda = .54$ to $.78$; and full scalar invariance was established across the three cohorts and by gender ($\Delta CFI \leq .003$; $\Delta RMSEA \leq .001$).

The comparative analysis revealed a stable positive dynamic in the integral indicator of moral self-consciousness along the educational trajectory: EG1 M = 4.47

→ EG2 M = 4.98 → EG3 M = 5.61. All pairwise between-group differences were statistically significant, with large effect sizes (Cohen's $d > 0.80$). The transformation of the level profile was qualitative in nature: the proportion of students with a “high” level of moral self-consciousness increased from 17.8% (EG1) to 90.9% (EG3). A differentiated analysis of the subscales revealed distinct trajectories: moral sensitivity and moral identity demonstrated the greatest increase at the Master's stage ($d = 1.58$ and 1.38 respectively), whereas moral reflection and cognitive empathy showed the greatest increase in the transition from the second to the fourth year ($d = 1.05$ and 1.16 respectively). Gender analysis revealed a levelling out of the initial differences by the Master's stage ($d = -0.06$), which indicates the equal effectiveness of the educational environment for both sexes.

A stable negative relationship was established between the level of moral self-consciousness and the propensity for legal moral disengagement ($r = -.667$, $p < .001$). The most powerful “protective barrier” against mechanisms of disengagement is internalised normativity ($r = -.663$) and moral identity ($r = -.653$), which confirms Bandura's (2002) proposition that the activation of disengagement mechanisms is possible only when norms remain external (imposed), but is blocked when they are internal (one's own). Among the mechanisms of disengagement, euphemistic labelling demonstrated the greatest decrease from EG1 to EG3 ($d = -1.81$), whereas dehumanisation declined most slowly ($d = -1.58$), which requires targeted educational intervention. A significant positive relationship was found between the individual's value-and-virtue profile and moral self-consciousness ($r = .629$). The regulatory cluster of virtues (courage, perseverance, honesty, prudence, self-regulation) demonstrated the highest correlation with the integral MSI-Law score ($r = .450$), whereas virtues that are normatively declared (justice, honesty), owing to a “ceiling effect”, were less differentiated predictors of the actual level of moral self-consciousness. In the regression model, cohort ($\beta = .33$), GLMD ($\beta = -.43$), PVQ (β

= .33), and the neuropsychological profile ($\beta = .21$) jointly explained 64.4% of the variance in MSI-Law.

Scientific novelty and theoretical significance

For the first time:

- a six-component structural model of the moral self-consciousness of the future lawyer has been proposed and substantiated (cognitive, affective, reflective, value-motivational, sociocultural, and behavioural components), in which the inclusion of the behavioural component constitutes the author's contribution and makes it possible to operationalise moral self-consciousness not only as an internal state, but as a capacity realised in action;

- the authorial Lawyer's Moral Self-Consciousness Questionnaire (OMS-Yu-8 / MSI-Law) has been developed and psychometrically validated as a specialised instrument for measuring the eight-dimensional structure of moral self-consciousness in the legal context — with a confirmed eight-factor correlated model, acceptable indicators of internal consistency ($\alpha = .80$ – $.88$ across subscales), and full scalar invariance across cohorts and gender;

- a six-level system of determinants of the lawyer's moral self-consciousness (neuropsychological, personal, educational, sociocultural, situational, and behavioural levels) has been empirically verified, and the specific contribution of each level to explaining the variance of the integral indicator has been established.

The following have been refined:

- the profile of psychological resources and risk factors of the future lawyer's moral self-consciousness: it has been established that the regulatory cluster of virtues (courage, wisdom, gratitude, spirituality; PVQ) is the most differentiated predictor of the level of moral self-consciousness, whereas the propensity for legal moral disengagement is its systemic antagonist, with the highest correlation observed for the scale of internalised normativity;

– the phenomenology of the educational dynamics of moral self-consciousness: a three-level profile of change from the second year to the Master’s programme has been established, with differentiated trajectories of the subscales (moral sensitivity and identity demonstrate the greatest increase at the Master’s stage; moral reflection and cognitive empathy at the early stage of undergraduate study).

Theoretical significance. The theoretical status of moral self-consciousness as an integrative psychological formation with multi-level determination, which is reducible neither to general communicative skills nor to declarative knowledge of legal norms, has been clarified. The explanatory framework of the lawyer’s moral self-consciousness has been expanded by integrating the value-and-virtue profile, legal moral disengagement, and neuropsychological indicators into a unified regression and SEM model. The practical significance lies in the fact that, based on the study findings, the OMS-Yu-8 psychodiagnostic instrument has been developed and validated, making it suitable for use in the psychological monitoring system of students in legal specialities and for assessing the effectiveness of educational interventions. The identified risk profile (legal moral disengagement) and resource profile (regulatory virtues) may serve as target parameters for structuring feedback in clinical legal education and ethics training programmes. The confirmed differences between educational cohorts and the absence of gender differences at the Master’s level should be considered when planning differentiated educational measures a cross years of study.

Keywords: moral consciousness, moral consciousness, moral reflection, moral upbringing, spirituality, spiritual and moral values, responsibility, personality traits, personal maturity, personal development, ethical challenges, socio-economic specialists, neuro-oriented educational conditions, neurocognitive activity, psychological selection procedures.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНО ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України категорії «Б»:

1. **Нук, Н.** (2025). Moral self-consciousness in legal practice and the work of moral dilemmas: A contemporary psychological overview. *Naukovi Perspektivi*, 10 (64). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10\(64\)-1205-1217](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10(64)-1205-1217)

2. **Нук, Н.** (2025). Moral self-awareness of future lawyers: A structural model and determinants framework. *Habitus*, 76, 408–411. DOI: <https://doi.org/10.32782/hbts.76.69> <https://habitus.od.ua/journals/2025/76-2025/71.pdf>

3. **Нук, Н.** (2025). Development of moral self-awareness across legal education: Psychometric validation of the MSI-LAW and cross-cohort empirical analysis. *Habitus*, 77(2), 243–247. DOI: <https://doi.org/10.32782/hbts.77.2.44> https://habitus.od.ua/journals/2025/77-2025/part_2/46.pdf

Опубліковані праці апробаційного характеру у матеріалах конференцій

1. Zymianskyu, A., & **Нук, Н.** (2025). Психологічні аспекти формування моральних принципів майбутніх юристів в умовах російсько-української війни. *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки* In V. Pnytskyi & M. Haliv (Eds.), (Vol. 3, pp. 187–188). Vydavnychydim «Helvetyka».

2. **Гук, Н.** (2026) Моральна самосвідомість юриста у вимірах етики професійної діяльності воєнного часу. *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки*. Том IV / [Ред.: В. Ільницький, М. Галів]. Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород – Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2026. С. 164–166.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

CE / KE	Cognitive Empathy / Когнітивна емпатія
ER / EP	Emotion Regulation / Емоційна регуляція
ET / EM	Ethical Thinking / Етичне мислення
IMP / IMPr	Impulsivity / Impulse Control (reverse-scored)
IN / IH	Internalised Normativity / Інтерналізована нормативність
MI / MI	Moral Identity / Моральна ідентичність
MR / MP	Moral Reflection / Моральна рефлексія
MSen / МЧ	Moral Sensitivity / Моральна чутливість
α (альфа)	Cronbach's α / Коефіцієнт α Кронбаха
ω (омега)	McDonald's ω / Коефіцієнт ω Макдональда
ANOVA	Analysis of Variance / Дисперсійний аналіз
β (бета)	Standardized regression coefficient / Стандартизований регресійний коефіцієнт
CFI	Comparative Fit Index
CFA	Confirmatory Factor Analysis
d (Коена)	Cohen's d
ΔR^2 (дельта R^2)	Incremental R-squared
$\varepsilon^2(H)$	Epsilon-squared (Kruskal–Wallis)
FDR	False Discovery Rate
FIML	Full Information Maximum Likelihood
MG-CFA / МГ-CFA	Multi-Group Confirmatory Factor Analysis

MICE	Multiple Imputation by Chained Equations
RMSEA	Root Mean Square Error of Approximation
SEM	Structural Equation Modelling
SRMR	Standardized Root Mean Square Residual
TLI	Tucker–Lewis Index
Δ CFI, Δ RMSEA, Δ SRMR	Changes in fit indices
χ^2/df	Chi-squared divided by degrees of freedom
M	Mean / Середнє значення
SD	Standard Deviation / Стандартне відхилення
ДІ (CI)	Confidence Interval / Довірчий інтервал
ACC	Anterior Cingulate Cortex / Передня поясна кора
DLPFC / длПФК	Dorsolateral Prefrontal Cortex / Дорсолатеральна префронтальна кора
ГГН вісь	Гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникова вісь
OFC / ОФК	Orbitofrontal Cortex / Орбітофронтальна кора
ПФК	Префронтальна кора
pSTS	Posterior Superior Temporal Sulcus / Задня верхня скронева борозна
TPJ	Temporoparietal Junction / Скронєво-тім'яне з'єднання
VMPFC / ВМ ПФК	Ventromedial Prefrontal Cortex / Вентромедіальна префронтальна кора
фМРТ	Функціональна магнітно-резонансна томографія
DIT-P	Defining Issues Test (P-score) / Тест визначальних моральних питань

GLMD	General Legal Moral Disengagement / Загальна правова моральна дезангажованість
МПО	Моральний профіль особистості (опитувальник орієнтацій; А. Токман)
MSI-Law / ОМС-Ю-8	Moral Self-awareness Inventory for Law / Опитувальник моральної самосвідомості юриста
PVQ / VIA	Questionnaire of Personal Virtues / Values in Action — Опитувальник чеснот особистості
ТЛМ-НПТ- 3 / TLM- NPT-G	Тест «Нейроперсоналогічний тест (загальний)»
VIA-IS	Values in Action Inventory of Strengths

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ABSTRACT	10
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА, ЩО ВІДОБРАЖАЮТЬ	17
ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ	
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	18
ВСТУП	23
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	32
ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ	
МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ	
1.1 Моральна самосвідомість як багатовимірний феномен: філософські, культурні та психологічні засади	32
1.2 Психологічні механізми подолання моральних дилем у юридичній практиці	62
1.3 Нейропсихологічні основи моральної самосвідомості та прийняття рішень в юридичній практиці	80
1.4 Теоретична модель психологічних особливостей моральної самосвідомості майбутніх юристів	92
Висновки до першого розділу	114
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	117
МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ	
2.1. Дизайн дослідження	117
2.2. Обґрунтування методів дослідження	122
2.3. Операціональні визначення змінних	133
2.4. Авторський опитувальник моральної самосвідомості юриста (ОМС-Ю-8)	139

Висновки до другого розділу	143
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ	145
3.1. Психометричні характеристики авторського опитувальника ОМС-Ю-8 на основній вибірці	145
3.2. Описова статистика та порівняльний аналіз показників моральної самосвідомості за когортами	148
3.3. Ціннісно-чеснотний профіль особистості майбутніх юристів	157
3.4. Номологічна мережа зв'язків моральної самосвідомості	163
3.5. Верифікація теоретичної моделі моральної самосвідомості майбутніх юристів	177
3.6. Програма психолого-педагогічного тренінгу з розвитку моральної самосвідомості майбутніх юристів	213
Висновки до третього розділу	230
ВИСНОВКИ	236
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	241
ДОДАТКИ	265

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Становлення моральної самосвідомості майбутніх юристів є актуальним завданням психологічної науки і вищої юридичної освіти. Контекст пролонгованої російсько-української війни суттєво змінює вимоги до фахівців з права, оскільки в провадженні зростає частка справ, пов'язаних із захистом прав людини, кримінальною відповідальністю за воєнні злочини та відновленням довіри до правових інституцій (Шапошникова, 2024). У цих умовах моральна самосвідомість правника, як здатність рефлексивно узгоджувати власні цінності з вимогами правової практики й зберігати етичну послідовність під тиском умов, має не лише академічно релевантне значення, а й виступає практично значущим ресурсом суспільного відновлення та соціальної регуляції.

Дослідження підтверджують, що залученість особистості до юридичної практики та освіти висуває специфічні вимоги до поведінкових і рефлексивних компетентностей, які не зводяться до суто предметних знань і умінь (O'Grady, 2014; Godschalx-Dekker et al., 2025). Разом із тим, в дослідженнях визначено ризики юридичної професіоналізації та соціалізації, як феномен правового цинізму, механізми морального відсторонення (Bandura, 2002; Kirshenbaum et al., 2021), поступова ерозія моральної чутливості під впливом конкурентної культури правничої освіти та практики (Spekkink & Jacobs, 2020). Зазначені явища за наявними даними, потребують цілеспрямованих психолого-педагогічних інтервенцій на всі етапах становлення майбутнього фахівця.

Українські та зарубіжні дослідження відображають активний розвиток проблематики морального розвитку в підготовці фахівців соціономічних і

правових спеціальностей (Заміщак, 2025; Заміщак & Сторонський, 2025; Савчин & Поточняк, 2025; Kobets, 2023), зокрема через опис компонентної структури моральної свідомості, умов її розвитку та критеріїв сформованості. Розрізнення між мораллю духовної та соціальної природи (Савчин, 2021) вводить важливий концептуальний рівень для майбутніх юристів як суб'єктів, що спираються лише на конвенційні норми, залишається вразливим до ситуативного тиску, тоді як духовно зріла моральна самосвідомість забезпечує стійкість незалежно від зовнішніх очікувань.

Разом із тим наявні дослідження не забезпечують достатньої емпіричної визначеності моральної самосвідомості саме як цілісного інтегративно-психологічного утворення в підготовці юристів, придатного до кількісного вимірювання та міжгрупового зіставлення. Бракує психометрично валідованих україномовних інструментів, що безпосередньо вимірюють багатовимірну структуру цього конструкту в правовому контексті; відсутні порівняльні дані про динаміку моральної самосвідомості на різних етапах юридичної освіти та її зв'язки з конкретними психологічними ресурсами і чинниками ризику. Зазначене зумовлює необхідність комплексного дослідження психологічних особливостей становлення моральної самосвідомості майбутнього юриста із застосуванням сучасних психометричних і статистичних підходів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до плану науково-дослідницьких робіт Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка і є складовою наукової теми кафедри психології «Психологічні основи розвитку культури професійної діяльності майбутніх фахівців» (2021–2025 рр.). Тему дисертації затверджено вченою радою

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 12 від 03 листопада 2022 року).

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: компетентнісний і особистісно-орієнтований підходи до професійної підготовки фахівців юридичного профілю; класичні та сучасні концепції морального розвитку особистості (Савчин, 2023, 2025; Piaget, 1932/1965; Kohlberg, 1981; Haidt, 2001; Greene, 2013; Барко, 2023; Цильмак, 2023); положення про двопроектну природу морального судження та нейропсихологічні моделі моральних рішень (May et al., 2022; Tkach & Lunov, 2020); теорія морального відсторонення та механізми моральної дезангажованості (Bandura, 2002; Kirshenbaum et al., 2021); концепції правосвідомості та її зв'язку з моральною ідентичністю (Horák et al., 2021; Skąpska et al., 2023); розмежування моралі духовної та соціальної природи (Савчин, 2021); а також підходи до морального Я, моральної ідентичності та рефлексивного дистанціювання (Jennings et al., 2015; Moran, 2022; Kingsford et al., 2018). Враховано підходи до морального відсторонення у правових контекстах (Лефтеров, 2020; Kirshenbaum et al., 2021), до юридичної соціалізації та ризику деформації моральної чутливості у студентські роки (O'Grady, 2014; Godschalx-Dekker et al., 2025; Spekkink & Jacobs, 2020).

Об'єкт дослідження – моральна самосвідомість особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості становлення моральної самосвідомості здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Право».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити психологічні особливості становлення моральної самосвідомості майбутніх юристів на різних етапах вищої освіти та виявити її психологічні детермінанти.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз феномену моральної самосвідомості, узагальнити підходи до її структури та детермінант у контексті юридичної освіти та практики.
2. Проаналізувати психологічні механізми подолання моральних дилем та ризики моральної деформації у процесі юридичної соціалізації; обґрунтувати нейропсихологічні основи моральної самосвідомості та їх значення для правничої практики.
3. Розробити концепцію, дизайн та авторський психодіагностичний інструментарій для емпіричного дослідження моральної самосвідомості майбутніх юристів.
4. На підставі емпіричного дослідження встановити рівень і структуру моральної самосвідомості здобувачів освіти різних когорт, виявити її зв'язки з правовим моральним відстороненням, ціннісно-чеснотним профілем і нейроперсонологічними властивостями особистості.
5. Узагальнити психолого-педагогічні умови становлення моральної самосвідомості майбутніх юристів і сформулювати програму психологічного тренінгу щодо її розвитку.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз та синтез, систематизація підходів до моральної самосвідомості в психологічній, філософській і нейропсихологічній площині; узагальнення нормативно-правової бази та освітньо-професійних стандартів, що регулюють підготовку юристів;
- емпіричні: авторський Опитувальник моральної самосвідомості юриста (ОМС-Ю-8 / MSI-Law) – для вимірювання восьми доменів моральної самосвідомості та інтегрального індексу; «Шкала правової моральної дезангажованості (GLMD – General Legal Moral Disengagement)» (Kirshenbaum

et al., 2021) – для оцінювання схильності до раціоналізації неетичних дій у правовому контексті як критеріальної змінної для перевірки валідності MSI-Law; адаптований «Опитувальник чеснот особистості» (PVQ; Peterson & Seligman, 2004; укр. адаптація Кузнецов та ін., 2024) – для фіксації ціннісно-чеснотного профілю як ресурсу моральної самосвідомості; «Нейроперсоналогічний тест – Загальний» (ТЛМ-НПТ-3; Lunov, Mosiichuk, Tkach & 2023) – для скринінгового профілювання нейроперсоналогічних показників, пов'язаних із функціями морального судження та саморегуляції; «Моральний профіль особистості» (Токман) – для зовнішньої валідації орієнтаційного виміру MSI-Law;

– математично-статистичні: описова статистика; підтверджувальний факторний аналіз (CFA) з оцінюванням індексів відповідності; перевірка міжгрупової інваріантності (конфігуральна, метрична, скалярна МГ-CFA); кореляційний та ієрархічний регресійний аналіз із оцінюванням інкрементної валідності (ΔR^2); SEM-моделювання з bootstrap-оцінкою; корекція на множинність порівнянь (FDR); результати інтерпретувалися з урахуванням розмірів ефектів та довірчих інтервалів.

Організація дослідження. У дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти за спеціальністю «Право» (перший (бакалаврський) та другий (магістерський) рівні) закладів вищої освіти різних регіонів України. Сформовано три групи: ЕГ1 – здобувачі 2-го курсу ($n = 129$), ЕГ2 – здобувачі 4-го курсу після підсумкових іспитів ($n = 113$), ЕГ3 – здобувачі магістратури після завершення програми ($n = 121$). Загальний обсяг основної вибірки $N = 363$. За статтю: 78 % чоловіків, 22 % жінок, що відображає реальну структуру юридичних спеціальностей із правоохоронною орієнтацією. Пілотна апробація авторського опитувальника здійснена на незалежній вибірці ($N =$

286). Збір даних проводився у 2023–2025 рр. за стандартизованою процедурою з квазірандомізацією порядку методик.

Наукова новизна та теоретичне значення

Уперше:

– запропоновано та обґрунтовано шестикомпонентну структурну модель моральної самосвідомості майбутнього юриста (когнітивний, емоційно-почуттєвий, рефлексивний, ціннісно-мотиваційний, соціокультурний, поведінковий компоненти), де включення поведінкового компонента є авторським внеском, що дозволяє операціоналізувати моральну самосвідомість не лише як внутрішній стан, а як реалізовану у вчинках здатність;

– розроблено та психометрично валідовано авторський Опитувальник моральної самосвідомості юриста (ОМС-Ю-8 / MSI-Law) як спеціалізований інструмент вимірювання восьмивимірної структури моральної самосвідомості в юридичному контексті – з підтвердженою восьмифакторною корельованою моделлю), прийнятними показниками внутрішньої узгодженості ($\alpha = .80-.88$ по підшкалах) і повною скалярною інваріантністю між когортами та статтю;

– емпірично верифіковано шестирівневу систему детермінант моральної самосвідомості юриста (нейропсихологічний, особистісний, освітній, соціокультурний, ситуативний, поведінковий рівні) та встановлено питомий внесок кожного рівня у пояснення варіації інтегрального показника.

Уточнено зміст:

– профілю психологічних ресурсів і чинників ризику моральної самосвідомості майбутнього юриста: встановлено, що регуляторний кластер чеснот (мужність, мудрість, вдячність, духовність; PVQ) є найбільш диференційованим предиктором рівня моральної самосвідомості, тоді як схильність до правового морального відсторонення є її системним

антагоністом із найвищою кореляцією за шкалою інтерналізованої нормативності;

– феноменології освітньої динаміки моральної самосвідомості: встановлено трирівневий профіль змін від 2-го курсу до магістратури з диференційованими траєкторіями підшкал (моральна чутливість та ідентичність демонструють найбільший приріст на магістерській стадії; моральна рефлексія та когнітивна емпатія – на ранньому етапі бакалаврату).

Теоретичне значення. Уточнено теоретичний статус моральної самосвідомості як інтегративного психологічного утворення з багаторівневою детермінацією, що не зводиться ні до загальних комунікативних умінь, ні до декларативного знання правових норм. Розширено пояснювальну рамку моральної самосвідомості юриста за рахунок інтеграції ціннісно-чесотного профілю, правового морального відсторонення та нейропсихологічних показників у єдину регресійну та SEM-модель.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що на основі результатів дослідження розроблено та валідовано психодіагностичний інструмент ОМС-Ю-8, придатний для використання в системі психологічного моніторингу здобувачів юридичних спеціальностей та оцінювання ефективності освітніх інтервенцій.

Виявлений профіль ризику (правова моральна дезангажованість) і профіль ресурсу (регуляторні чесноти) можуть слугувати цільовими параметрами для структурування зворотного зв'язку у клінічній юридичній освіті та тренінгових програмах з етики. Підтверджені відмінності між освітніми когортами та відсутність гендерної різниці на магістерському рівні здобуття освіти можуть бути враховані при плануванні диференційованих освітніх заходів на різних роках навчання.

Результати дисертаційного дослідження **упроваджено** в освітній процес ПЗВО «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика» (довідка № 070/02/26 від 19.01.2026 р.), Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (довідка № 75 від 29.01.2026 р.), Науково-навчального Інституту права та безпеки імені князя Володимира Великого МАУП (довідка № 54 від 14.02.2026 р.), Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (довідка № 15-ЗМП-Д від 21.01.2026).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження висвітлено у доповідях на науково-практичних конференціях і семінарах різного рівня: міжнародних: «Права дитини в соціально-правовому вимірі – до 100-річчя проголошення прав дитини» (Дрогобич, 20 листопада 2024); «Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки» (Київ – Дрогобич – Львів – Запоріжжя – Переяслав – Ужгород – Перемишль, 7 березня 2025); «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Людина, суспільство, історія: діалог у гуманітарному просторі» (Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв, 17 жовтня 2025); «Формула майбутнього: міжнародний форум для науково-практичного обміну досвідом» (Дрогобич, 25 лютого 2026); «Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки» (Київ – Дрогобич – Львів – Запоріжжя – Переяслав – Ужгород – Перемишль, 6 березня 2026); регіональних: «Пульс цивілізації: Україна на карті світових досягнень» (Дрогобич, 23 жовтня 2024); «Взаємодія національних спільнот в умовах воєнного часу». Дрогобич, 8 травня 2025); «Наука і гідність: роль молоді у розбудові майбутнього України» (Дрогобич, 19 листопада 2025); науково-методичних семінарах кафедри психології

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2022 – 2026 рр.).

Публікації. Зміст та результати дослідження висвітлені у 5 наукових публікаціях, з яких: 3 статті у фахових наукових виданнях України (всі одноосібні), 2 статті, які додатково відображають наукові результати дослідження, з яких 1 стаття у співавторстві.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, переліку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 278 сторінок, з яких 220 сторінок основного тексту. Робота містить 32 таблиці, 1 рисунок, список використаних джерел, який налічує 170 найменувань (з яких 103 іноземними мовами).

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

1.1 Моральна самосвідомість як багатовимірний феномен: філософські, культурні та психологічні засади

Феномен моральної самосвідомості як міждисциплінарний наратив філософії, культурології та правознавства є однією з найскладніших форм особистісного саморозуміння. В широкому контексті моральна самосвідомість, зазвичай розглядається як здатність індивіда сприймати себе в якості морального суб'єкта, оцінювати власні дії у світлі норм та цінностей, а також критично розмірковувати про свою відповідальність щодо підтримки соціального порядку.

У цьому контексті моральну самосвідомість доцільно розглядати як внутрішній рівень моральної свідомості особистості. Вона пов'язана не лише зі знанням норм, а й зі здатністю до моральної оцінки, самооцінки, самоконтролю та внутрішнього прийняття обов'язку. У вітчизняній літературі моральна свідомість описується як багаторівневе утворення, що охоплює уявлення про добро і зло, честь, совість, належне, а також практику морального судження. Відповідно моральна відповідальність постає не зовнішнім додатком до моральної свідомості, а її регулятивним наслідком, який виявляється у здатності суб'єкта співвідносити власні дії з нормами, цінностями та наслідками для інших людей (Жирун, 2011; Слюзко & Плахтій, 2014; Зубрицька-Макота, 2012; Ратинська, 2014; Гусіп, 2014; Lunov, 2025).

Філософські традиції від античності до сучасності пов'язують концепти моралі, права та людської ідентичності, намагаючись сформулювати підстави,

за яких індивіди засвоюють етичні принципи та перетворюють їх на конкретну поведінку, зокрема правову. Так, Арістотель наголошував на розвитку практичної мудрості (фронези), як на передумови добродесної дії та основи етичного громадянства (Арістотель, Нікомахова етика). Натомість І.Кант обґрунтував мораль автономією раціональної волі та певним категоричним імперативом, який зобов'язує індивідів діяти відповідно до універсалізованих принципів. Відтак самосвідомість розглядається невіддільно від визнання морального закону (Кант, 1785/1998). В той же час Гегель розумів самосвідомість як соціальну та опосередковану визнанням поведінку, де етичне життя розгортається в таких інституціях, як сім'я, громадянське суспільство та держава (Гегель, 1821/1991). Власне, такі філософські підходи, на нашу думку і закладають основу для розуміння моральної самосвідомості не лише як внутрішнього психологічного явища, а як інтерсуб'єктивного та культурно обумовленого.

У сучасних дослідженнях підготовка майбутніх юристів дедалі частіше осмислюється крізь призму компетентнісного підходу. У цьому контексті професійне становлення правника охоплює не лише засвоєння правових знань, а й розвиток ціннісно-мотиваційного, комунікативного, аналітично-рефлексивного та діяльнісного компонентів. Особливого значення набувають правова культура, професійна правосвідомість і морально-правове виховання, оскільки стійка нормативна поведінка майбутнього юриста забезпечується не формальним знанням норм, а їх внутрішнім ціннісним прийняттям (Насіленко, 2013; Янченко, 2018; Кононенко, 2021; Зінчук & Тушніцький, 2022; Лещенко & Беляєва, 2023).

Як виходить з аналізу першоджерел, моральна самосвідомість, власне з культурологічної точки зору, не може бути відокремлена від символічних вимірів та спільності значень, що поділяють між собою спільноти. Так,

соціологія Е. Дюркгейма розглядає мораль як об'єднуючу силу суспільства, колективну свідомість, що виходить за межі індивідуальних уподобань і є основою соціальної солідарності (Дюркгейм, 1893/1997). Цікавим є підхід Ю.Габермаса, щодо переосмислення моралі у парадигмі комунікативної дії. З огляду на проблеми нашого дослідження, зазначена думка є вкрай експліцитною, оскільки претензії на моральну доцільність чи недоцільність, виправданість або не виправданість виникають із раціонального діалогу, в якому учасники ставляться один до одного як до вільних і рівних (Габермас, 1990). Разом із тим Чарльз Тейлор (1989) підкреслював, що моральна ідентичність завжди формується в межах горизонту культурних значень, які визначають, що вважається валідним і гідним поваги.

У цьому ж контексті особливої уваги заслуговує розрізнення, запропоноване М. Савчиним (2021), між мораллю духовної та соціальної природи. Мораль соціальної природи характеризується відносністю, умовністю та вибірковістю — саме вона домінує в суспільній свідомості та нерідко визначає поведінку юристів, що діють у рамках інституційних ролей. В одних сферах людина може поводитися морально, наприклад, з друзями, а в інших ні — з незнайомими людьми чи у формальних правовідносинах. Натомість мораль духовної природи ґрунтується на абсолютних цінностях — любові, свободі, відповідальності та добрі — і слугує внутрішнім орієнтиром, незалежним від ситуативного тиску та групових очікувань. Для майбутнього юриста ця дистинкція є принципово важливою: він постійно перебуває на межі між буквою закону (соціальна мораль) і справедливістю як вищим етичним орієнтиром (духовний абсолют). Відповідно Савчин і Поточняк (2025) стверджують, що особистість зі здоровою моральною самооцінкою є незалежною від оцінок інших, масових моральних ідеалів та норм соціальної природи, оскільки вони нерідко суперечать абсолютним духовним цінностям.

Завдяки цьому така особистість здатна активно протидіяти негативним інституційним впливам і зберігати етичну послідовність навіть в умовах тиску.

Для побудови теоретичної моделі важливо врахувати, що духовний вимір особистості не зводиться до декларативної релігійності. У психологічному сенсі він охоплює духовну сферу, духовну ідентичність, переживання сенсу, внутрішню інтегрованість, здатність до добра, свободи та відповідальності (Lunov, 2025). Такий підхід дає змогу розглядати духовний вимір як ресурс моральної стійкості, а не як периферійний додаток до етичної поведінки. Для майбутнього юриста це особливо значуще, оскільки професійні рішення нерідко ухвалюються в умовах ціннісної напруги, соціальної кризи, інформаційного тиску та моральної невизначеності. Отже, духовний компонент доцільно включати до соціокультурного та ціннісно-мотиваційного вимірів моральної самосвідомості (Савчин, 2013; Савчин, 2014; Чхаїдзе, 2016; Жигайло, 2014; Лимар, 2019; Жигайло & Карпінська, 2019; Жигайло & Кохан, 2020; Жигайло & Харко, 2021).

У цьому контексті важливо врахувати також особистісно-культурний вимір професійного становлення майбутнього юриста. Особистісна культура майбутнього правника постає як динамічне утворення, що охоплює когнітивний, комунікативний і діяльнісний компоненти та забезпечує узгодження професійного образу Я з внутрішньою системою цінностей. З цим пов'язане і формування професійної позиції, яке має відбуватися не стихійно, а в межах спеціально організованих педагогічних умов, що включають професійні комунікації, кейс-метод, практику та правове консультування. Це дає підстави розглядати особистісну культуру і професійну позицію як важливі умови розвитку моральної самосвідомості майбутнього юриста (Залужна & Бовгиря, 2025; Куліда, 2020).

Такі теоретичні позиції засвідчують, що самосвідомість є не лише суб'єктно-індивідним, а й соціо-культурним феноменом, що опосередковується нарративами, традиціями та функціонує в межах інституцій, зокрема правовідносин. У цьому сенсі моральна самосвідомість функціонує як внутрішній «компас», так і як «дзеркало» культурних очікувань.

Тісний зв'язок між моральністю та правом додатково ілюструє складний ґрунт, на якому формується моральна самосвідомість. Юриспруденція часто обговорювала питання, чи є право кодифікованою мораллю, чи воно є автономною системою правил. Відомий обмін думками між Г. Л. А. Гартом та Лональдом Л. Фуллером відображає цю напругу. Гарт (1961) наполягав на автономії правових систем як правил, що відрізняються від моралі, тоді як Фуллер (1964) виступав за «внутрішню мораль права», наголошуючи на законності, узгодженості та моральних прагненнях, притаманних правовому порядку. Проте, юридична практика засвідчує, що право ніколи не є суто технічним інструментом, воно за своєю соціально-комунікативною природою є пронизаним моральними судженнями на кожному рівні, від розробки законодавства до, власне, судового тлумачення.

Стосовно юридичної професії це має безпосереднє прикладне значення. Особистісна зрілість юриста включає моральну відповідальність, готовність до саморозвитку, стійкість до професійних деформацій, а також здатність зберігати етичну позицію в умовах інституційного тиску. Дослідження, присвячені підготовці майбутніх юристів, показують, що юридична освіта не може бути обмежена передачею правових знань. Вона має включати морально-професійне виховання, розвиток ціннісних орієнтацій, етичної культури, відповідальної комунікації та професійної поведінки в умовах війни і суспільної нестабільності (Ценко, 2013; Ценко, 2016; Жигайло & Зошій, 2015; Шопіна, 2019; Рассомахіна, 2024).

Слід зазначити, що колективний рівень свідомості щодо права визначається поняттям провосвідомості, як сприйняття, засвоєння та відтvoєння авторитету закону. Власне в такому контексті, на нашу думку, актуальності набуває феномен моральної свідомості, оскільки закон сприймається не лише як зовнішній примус, а й як нормативний орієнтир того, що є правильним чи справедливим (Ewick & Silbey, 1998). В юридичних професіях, зокрема адвокатурі, судочинстві та правоохоронних органах, здатність суб'єктів правовідносин узгоджувати правові норми з моральними цінностями в ситуаціях, коли самі лише правила не визначають чіткого плану дій є принципово значущою, що аргументує на актуальність теми, що розглядається.

Водночас моральна свідомість функціонує не ізольовано, а в полі економічних, інформаційних і соціальних впливів. Показано, що ставлення до грошей, зовнішніх цінностей і соціального успіху може бути пов'язане з особливостями моральної свідомості особистості. Не менш важливим є вплив інформаційних технологій, які змінюють способи трансляції норм, посилюють конкуренцію моральних наративів і ускладнюють межу між правовим та моральним регулюванням. Для майбутнього юриста це означає потребу у більш стійкому внутрішньому нормативному ядрі, здатному витримувати зовнішню мінливість та інформаційний тиск (Кульчицька, 2015; Шопіна, 2019).

Переходячи від філософського та культурологічного наративу, власне до психології, моральна самосвідомість набуває більш конкретного та експерієнтального виміру та стосується здатності особистості розмірковувати над власними мотивами, емоціями та вчинками у світлі засвоєних моральних норм. Як виходить з аналізу досліджень, моральна самосвідомість охоплює низку моральних емоцій, таких як провина, сором, емпатія, гордість та

обурення, що забезпечують афективний зворотний зв'язок щодо того, чи відповідає поведінка суб'єкта моральним ідеалам (Tangney et al., 2007).

Згідно теорій психології розвитку моральна самосвідомість формується в процесі соціалізації, когнітивного дозрівання та взаємодії. Так, Жан Піаже (1932/1965) розрізняв гетерономну мораль, де правила розглядаються як фіксовані та зовнішні, та автономну мораль, де індивіди розвивають здатність міркувати про справедливість та взаємність. Лоренс Колберг (1981) розширив цю структуру в теорію морального розвитку через послідовні стадії, кульмінацією якої є постконвенційне мислення, коли особи діють на основі універсальних етичних принципів, а не просто відповідності. Однак, слід зазначити, сучасна психологія наголошує на ролі інтуїції та афекту в моральних судженнях. Джонатан Гайдт (2001) у своїй моделі соціального інтуїтивізму стверджує, що моральні судження часто є миттєвими та емоційно зумовленими, а міркування слугують радше виправданням після факту. Разом із тим, Джошуа Грін (2013), спираючись на узагальнення з нейронауки, запропонував двопроцесну модель, в якій деонтологічні інтуїції є переважно емоційними, тоді як утилітарне мислення залучає передбачає використання когнітивних процесів, точніше опосередковується ними. Узагальнюючи ці дослідження, можна надійти висновку про те, що моральна самосвідомість є не лише раціональною здатністю, а, скоріше, динамічною взаємодією афекту, пізнання та соціальної взаємодії.

У юридичній освіті та професійній юридичній практиці психологічні виміри моральної самосвідомості стають особливо актуальними. Здобувачі освіти на юридичних факультетах та юристи-початківці стикаються не лише з абстрактними етичними дилемами, але й з психологічним тиском, навантаженням стресу, конкуренції та суперечливих очікувань щодо власної ролі, що фактично, актуалізує нову проблему – проблему моральної

ідентичності. Так, дослідження свідчать, що моральна ідентичність є мірою того, наскільки для самоконцепції конкретної особистості принципово бути моральною людиною. Така принциповість в достатній мірі буде передбачати етичну поведінку в професійному середовищі (Aquino & Reed, 2002; Lunov, 2025).

Для майбутніх юристів розвиток моральної самосвідомості, таким чином, передбачає більше, ніж вивчення професійних етичних кодексів, а передусім, вимагає розвитку стійкості, емпатії та критичного осмислення моральних дилем, в умовах невизначеності та суперечностей особистим цінностям. Дослідження з юридичної психології засвідчують, що тренування усвідомленості, емоційного інтелекту та рефлексивності може покращити здатність юристів відповідально вирішувати такі моральні дилеми (Huang, 2017), що дозволяє розглядати одну з функцій моральної самосвідомості як психологічного захисту від неетичної поведінки та як джерела професійної чесності.

Таке більш широке розуміння моральної самосвідомості розкриває перспективи нашого дослідження у наступних вимірах. *По-перше*, моральну самосвідомість необхідно дослідити як здатність протистояти моральному навантаженню та вирішення моральних дилем. Відповідно актуальності набуває визначення самих механізмів розмірковування, відчуття та обґрунтування рішень в етично неоднозначних ситуаціях. *По-друге*, моральну самосвідомість доречно розглядати як форму психологічної стійкості. Власне, моральна самосвідомість дозволить майбутнім юристам зберігати етичну послідовність та професійну чесність під тиском. *По-третє*, варто проаналізувати нейропсихологічні основи моральної самосвідомості, спираючись на сучасну нейронауку. Такий підхід є новітнім, разом із тим сучасні нейродослідження дозволяють пов'язувати моральні емоції та

розміркування з активністю певних мереж та нейросистем (зокрема префронтальна кора, вентромедіальна префронтальна кора та лімбічні структури.) Власне, моральну самосвідомість варто контекстуалізувати в межах професійної етики, зокрема в складних обставинах війни та повоєнної відбудови України, де юристи відіграватимуть одну з ключових ролей в суспільстві.

Поняття моральної самосвідомості доречно розглянути через призму моральної психології. Так, Річард Моран (2022) стверджував, що самосвідомість, далека від простого пасивного стану самоусвідомлення, оскільки передбачає форму дуалізації, яка дозволяє суб'єкту зайняти рефлексивну позицію щодо власних мотивів та імпульсів. Спираючись на теорію Крістін Корсгорт, Моран підкреслює, що самосвідомість дозволяє індивіду «відсторонитися» та розмірковувати про причини дій.

Ця рефлексивна дистанція дозволяє суб'єкту перейти від реактивного до дії за принципами, схваленими самим собою проактивного вчинку. В такому контексті моральна самосвідомість виявляє динамічну напругу оскільки, умовно, розділяє Я на діяча та спостерігача. Для майбутніх юристів рефлексивне дистанціювання є важливим, оскільки професійна етика вимагає здатності відсторонення від емоційного чи ситуативного тиску та оцінювання дії відповідно до нормативних зобов'язань. Відтак, моральну самосвідомість доречно розглядати як спосіб інтеграції, в якому саморефлексія забезпечує реалізацію моральні дії, без дисоціювання особистості.

Відомо, що моральна самосвідомість також актуалізується в контекстах розбіжностей та плюралізму поглядів, де жодна єдина моральна система не має визнання за замовчуванням. Так, Олівер Олдрітт (2023) досліджує етичну самосвідомість у зв'язку з фундаментальними розбіжностями теорій Аласдера Макінтайра, Бернарда Вільямса та Стенлі Кавелла. Згадаємо, що за

Макінтайром (1981), традиції забезпечують основу універсального розуміння моралі. Тим часом Вільямс (1985) наполягає на тому, що етичне життя вкорінене в конкретних історичних та культурних формах, тому не може бути універсальним для різних епох. Позиції Кавелла визначають самосвідомість не лише когнітивною, але й екзистенційною функцією. Узагальнюючи ці підходи Олдрітт свідчить про те, що етична самосвідомість найбільш повно виражається, коли особа стикається провокацією щодо виходу поза межі погодженої поведінки. Оскільки юристи часто працюють у неоднозначному нормативному середовищі, таке розуміння моральної самосвідомості не зводиться лише до застосування абстрактних принципів, а виявляється через здатність визнавати розбіжності, узгоджувати різноманітні моральні перспективи в практиці правової діяльності, що засновано на вільному виборі суб'єкта. Саме питання вільного вибору, вільної волі та суб'єктності постають як окремі напрямки дослідження моральної самосвідомості.

Слід зазначити, що окремі дослідження про місце моральної самосвідомості в розвитку людського мозку та відчутті суб'єктності (Б'єрн Грінде 2022, 2025) дають можливість стверджувати, що відчуття вільної волі є результатом еволюційних адаптацій, які зробили свідоме обмірковування стратегією регулювання поведінки, що забезпечує виживання в соціальних інституціях. Відтак моральна самосвідомість розглядається не лише як епіфеномен, а, скоріше, як функціональна адаптація, призначена для збалансування інстинктів, рефлексів та раціонального обмірковування. Відомо, що самоусвідомлення виникає як поступова взаємодія між несвідомими процесами та свідомим впливом, результатом якої є досвід прийняття вольового рішення.

В контексті моральної психології це означає, що моральна самосвідомість не є ні ілюзорною, ні абсолютною: вона відображає

біологічний субстрат, який дозволяє людям інтегрувати інстинктивні соціальні тенденції, такі як співпраця та альтруїзм, з рефлексивним моральним мисленням. Таке еволюційне підґрунтя підриває скептичне твердження про те, що моральна свідомість є культурно довільною, натомість припускаючи, що вона спирається на глибоко вкорінені когнітивні здібності, які еволюціонували для полегшення групового життя. У контексті юридичної практики така перспектива підкреслює, що моральна самосвідомість юриста є не культурною випадковістю, а вдосконаленням еволюційних стратегій співпраці, систематизованих через право та етику.

Подальший психологічний вимір моральної самосвідомості розкривається у взаємодії між самообманом, моральною самоконцепцією та регуляцією самосвідомості. Хуей Цзін Лу та Лей Чан (2011) емпірично продемонстрували, що люди з високим рівнем самосвідомості часто вдаються до самообману, щоб підтримувати позитивну моральну самоконцепцію. Самообман в такому контексті може розглядатися не як патологія чи хибність, а, скоріш, як адаптивна стратегія, що дозволяє індивідам придушувати усвідомлення егоїстичних мотивів, водночас представляючи себе, як внутрішньо, так і зовнішньо, альтруїстами. Відповідно, слід зазначити, що такий механізм підкреслює діалектичну природу моральної самосвідомості, яка підтримує регулювання самообразу відповідно до моральних ідеалів, навіть ціною вибіркового дисоціювання. В цьому ж дослідженні було встановлено, що моральна самоконцепція позитивно корелює з поведінкою, орієнтованою на допомогу іншим, але лише за наявності потенційних особистих винагород, більш того цей зв'язок модерується рівнем, власне, індивідуальної самосвідомості. Іншими словами, самосвідомі особи можуть як посилювати свої моральні зобов'язання, так і вдаватися до самообманних стратегій, щоб узгодити ці зобов'язання з власними інтересами. Становлення

моральної самосвідомості у майбутніх юристів, відповідно, така передбачає не лише раціональне обмірковування, але й розуміння психологічних механізмів саморегуляції, які можуть як підтримувати, так і спотворювати етичну поведінку. Розуміння цієї динаміки є життєво важливим для освіти з юридичної етики, яка має сприяти автентичній саморефлексії, а не поверхневому дотриманню моральних кодексів, оскільки воно визначатиме місце Я в колі моральних дилем професійної етики.

Місце «Я» в моральному функціонуванні індивіда дедалі більше стає предметом досліджень в сучасній юридичній психології. Дженнінгс, Мітчелл та Ханна (2015) запропонували всебічний огляд літератури з морального Я, синтезуючи численні конструкти, пов'язані з моральною ідентичністю, моральною дієвістю та моральною мотивацією. Вони стверджували, що "Я" є структурою, через яку моральні норми інтерналізуються та втілюються в життя, відтак, моральне самоусвідомлення відіграє важливу роль у прогнозуванні етичної поведінки в різних контекстах, передусім в організаційному та професійному середовищі.

В дослідженнях Кінгсфорд, Гоуз та де Росне (2018) було встановлено, що формування моральної ідентичності є не лінійним процесом, а, скоріше, включає різні рівні узгодженості між раннім моральним Я та пізнішими структурами ідентичності. Їхня робота кидає виклик припущенню, що моральна ідентичність у підлітковому віці є прямим продовженням морального Я дитинства, натомість припускаючи, що середній дитячий вік є критичним, але недостатньо дослідженим етапом для формування моральної ідентичності. Такі узагальнення підкреслюють, що моральну самосвідомість не можна звести до ситуативної саморефлексії, оскільки за своєю природою вона є динамічним утворенням в онтогенезі, яка формує безперервність морального характеру протягом усього життєвого шляху. В контексті

дослідження здобувачів освіти-майбутніх юристів ця траєкторія розвитку є особливо актуальною через наступні підстави. Професійне навчання, як правило, відбувається у роки, коли моральна ідентичність ще знаходиться в процесі формування, а їхня майбутня професійна поведінка буде детермінована саме ступенем інтегрованості моральної самосвідомості в їхню професійну я-концепцію.

Згідно інших напрямків дослідження моральна самосвідомість є категорією морального усвідомлення, що охоплює моральну обізнаність, чутливість та уважність. Так, Рейнольдс і Міллер (2015) стверджували, що розпізнавання моральних проблем є психологічним конструктом з чіткими вимірами. Моральна свідомість, на їхню думку, стосується здатності усвідомлювати, що ситуація має моральне значення. Моральна чутливість означає здатність розуміти перспективи та емоції тих, кого це стосується, в той же час моральна уважність відображає тенденцію зосереджуватися на моральних аспектах досвіду. Зазначені аспекти морального усвідомлення, згідно того ж дослідження, формуються біологічними, психологічними та соціально-культурними передумовами, а вони, своєю чергою, передбачають моральну поведінку.

В дослідженні моральної самосвідомості майбутніх юристів ця концепція передбачає, що саморефлексія щодо моральних норм є невіддільною від перцептивних та аперцептивних здібностей, які орієнтують індивідів на розуміння моральної значущості дій, які формують той чи інший правочин. Відповідно, юрист, якому бракує моральної свідомості, може виявитися не здатним помітити етичну проблему, тоді як той, кому бракує чуйності, може неправильно оцінити людські наслідки правових рішень. Таким чином, моральна самосвідомість передбачає розвиток уважності до моральних аспектів професійного життя. Shadi et al. (2024), систематично

дослідивши моральну чутливість студентів у контексті професійної підготовки, підтвердили, що ця здатність піддається розвитку та є ключовою для подальшої етичної практики — висновок, що безпосередньо переноситься на юридичну освіту. Важливо і те, що Spekkink & Jacobs (2020) у своєму скопінг-огляді показали: без цілеспрямованого педагогічного впливу моральна чутливість може не лише не зростати, а й знижуватися в процесі навчання. Заміщак (2025) розглядає моральну самосвідомість як інтегративне утворення, що поєднує три взаємопов'язаних рівні: раціональний (усвідомлення моральних норм і принципів), емоційно-оцінний (моральні почуття, самооцінка, совість) та поведінковий (реалізація моральних переконань у конкретних вчинках і здатність до відповідальної дії). Центральними механізмами розвитку моральної самосвідомості при цьому виступають рефлексія, наслідування, ідентифікація та емпатія. Такий підхід принципово важливий: він акцентує не лише на внутрішній рефлексії, але й на поведінковому втіленні моральних переконань — тобто на тому, чи виявляється моральна позиція в реальних вчинках.

Отже, імплементуючи основні положення проаналізованих досліджень в площину нашої тематики, зокрема про рефлексивну здатність, яка відрізняє дії на основі розуму від простої поведінки (Моран), етичну самосвідомість як чинник зниження моральних розбіжностей (Олдрітт), механізми обмірковування та співпраці (Грінде), амбівалентні психологічні стратегії (Лу та Чан), моральне Я, розвиток ідентичності (Дженнінгс та Кінгсфорд), самосвідомої рефлексії (Рейнольдс і Міллер) та структуру моральної самосвідомості як інтегративного утворення трьох рівнів (Заміщак, 2025) можна констатувати, що моральна самосвідомість є інтегративним психологічним явищем, яке охоплює рефлексію, розвиток та адаптацію

особистості в системі «Я-інший», реалізуючись на когнітивному, афективному та поведінковому рівнях.

Для майбутнього юриста такі твердження кореспондують з питанням дотримання професійної етики, оскільки саме моральна самосвідомість забезпечує формування рефлексивної дистанції від імпульсивності в прийнятті рішень, стійкості в умовах складних моральних дилем. Отже, юридична освіта та професійне становлення майбутніх юристів мають стосуватися не лише змісту правових норм, а й становлення моральної самосвідомості. Це особливо актуально в умовах війни та післявоєнної відбудови України, де юристи стикаються з безпрецедентними моральними викликами і де їхня здатність до моральної самосвідомості буде випробувана не лише в абстрактних міркуваннях, а й у рішеннях, що мають вагомі наслідки.

Подальші етапи нашого теоретичного дослідження передбачають аналіз феномену моральної самосвідомості як новоутворення особистісного генезу щодо здатності до розв'язання моральних дилем та професійної стійкості, що ґрунтується на особистісних, нейропсихологічних процесах і властивостях, які інтегрально забезпечують ресурсність етичної позиції юриста в професійній діяльності.

Особливої значущості в контексті нашого дослідження набуває питання про те, як саме моральна самосвідомість розвивається у студентські роки — в період ранньої дорослості (18–25 років). Згідно із сучасними дослідженнями, цей вік є критичним вікном для становлення моральної ідентичності, оскільки саме тоді відбувається перехід від конвенційного до постконвенційного морального мислення (Kohlberg, 1981), а також остаточне формування базових ціннісних орієнтацій, які визначатимуть подальшу професійну поведінку. Заміщак та Сторонський (2025), аналізуючи психологічні умови розвитку відповідальності майбутнього фахівця, підкреслюють, що студентський вік є

ключовим етапом, коли формується професійна ідентичність і закладаються основи відповідального ставлення до власної ролі в суспільстві. Освітнє середовище закладу вищої освіти виступає при цьому не нейтральним тлом, а активним чинником впливу: важливість умов навчання, зокрема створення атмосфери довіри, співпраці, підтримки ініціатив та рефлексії, безпосередньо детермінує глибину розвитку моральної самосвідомості студента.

Дослідження Kingsford, Hawes & de Rosnay (2018) показали, що формування моральної ідентичності у студентські роки є нелінійним процесом: воно включає різні рівні узгодженості між ранніми моральними структурами та пізнішою ідентичністю, причому середній дитячий вік є критичним, але недостатньо дослідженим етапом, а ранній дорослий — тим, коли ці структури або інтегруються у стійку моральну ідентичність, або залишаються фрагментованими. Цей висновок принципово важливий для нашого дослідження, оскільки ми порівнюємо три когорти — студентів 2 курсу, 4 курсу та магістрів — саме як три точки на траєкторії цього нелінійного розвитку. Другий курс відповідає початку юридичної соціалізації, коли моральна ідентичність ще значною мірою визначається попереднім досвідом загальноосвітньої соціалізації. Четвертий курс після завершення бакалаврату відповідає моменту, коли студент вже засвоїв базовий правовий дискурс і пройшов перші практики, але ще не інтегрований у реальну професійну культуру. Магістратура після завершення програми — це квазіпрофесійний статус, коли моральна ідентичність проходить перевірку через написання кваліфікаційної роботи, зближення з практикою та зіткнення з реальними інституційними суперечностями. Sarraf-Yazdi et al. (2021), аналізуючи формування професійної ідентичності в студентські роки, підтверджують, що найефективніші освітні програми — ті, що забезпечують не лише передачу

знань, а й інтеграцію особистих цінностей із професійними стандартами через рефлексивні практики.

Разом із тим важливо враховувати, що студентський вік є не лише сензитивним, а й вразливим щодо деформацій моральної самосвідомості. Дослідження O'Grady (2014) свідчать, що юридична освіта може парадоксально знижувати моральну чутливість студентів — через надмірне акцентування на технічній складності права, культуру «переможця будь-якою ціною» та ранню соціалізацію в умовах інституційного цинізму. Godschalx-Dekker et al. (2025), проаналізувавши десятирічну практику дисциплінарних справ серед молодих фахівців, показали, що недостатній рівень моральної саморефлексії безпосередньо пов'язаний з неетичною поведінкою у практиці. Це вказує на те, що порівняння трьох когорт у нашому дослідженні може виявити не лише зростання, а й певні деформації або стагнацію розвитку моральної самосвідомості.

Окремої уваги заслуговує процес юридичної соціалізації як специфічного психологічного феномену. Вхідження в правову професію супроводжується не лише засвоєнням технічних знань, а й поступовою трансформацією моральних установок, яка не завжди є позитивною. Дослідження фіксують феномен «правового цинізму» — психологічного стану, за якого юристи-початківці починають сприймати правові процедури як самоцінні, відокремлені від моральних наслідків для реальних людей (Ewick & Silbey, 1998). Цей феномен особливо загострюється в умовах українського правового контексту, де суспільна недовіра до правових інституцій формує несприятливе середовище для позитивної юридичної ідентифікації.

Реакцією на цю напругу є різні психологічні стратегії адаптації. Однією з найбільш поширених є феномен «моральної ліцензії» (moral licensing) — механізм, за якого особистість, здійснивши моральний вчинок в одній сфері,

вважає себе «кредитором» моральності і дозволяє собі менш етичну поведінку в іншій. Для юриста це може проявлятися, наприклад, у тому, що переконаність у захисті клієнта від несправедливої системи виправдовує використання маніпулятивних тактик у суді. Поряд із цим Bandura (2002) описує ширший спектр механізмів морального відсторонення — евфемістичне маркування, дифузію відповідальності, мінімізацію шкоди — які дозволяють особистості виправдовувати неетичні дії, зберігаючи при цьому позитивну самооцінку. Для юридичної практики ці механізми є особливо релевантними, оскільки сама структура змагального процесу нерідко заохочує їх застосування. Orth & Robins (2022), переосмислюючи роль самооцінки у моральній поведінці, показують, що її вплив є більш нюансованим: висока самооцінка сприяє просоціальній поведінці, але лише за умови її реалістичності та узгодженості з моральними стандартами, — а не як засобу самовиправдання.

Слід зазначити, що сучасні дослідження когнітивної нейронауки надають емпіричні узагальнення щодо ідеї «морального мозку». В дослідженнях зазначається, що здатність до самосвідомого морального осмислення людини ґрунтується на специфічних нейронних системах, які забезпечують сприйняття, афект, обмірковування та соціальне розуміння.

Відтак, саморефлексивна позиція, що констатує моральну самосвідомість, у якій людина дистанціюється від безпосередніх схильностей і піддає їх раціональній чи нормативній оцінці, визначається та утримується механізмами нейропсихологічної діяльності, що регулюють емоційні реакції, оцінюють наслідки та забезпечують відповідність поведінки соціальним нормам. Слід зазначити, що нейронауковий підхід не замінює філософські та психологічні інтерпретації моральної самосвідомості, а збагачує їх, показуючи,

як рефлексивні здібності, необхідні для професійної етики, ґрунтуються на взаємодії емоційних та когнітивних процесів у нейронних мережах.

В зазначеному контексті дослідження моральних дилем Крістенсена і Гоміла (2012) розкривають експериментальну парадигму конкуруючих моральних причин, що визначають поведінку людини в умовах невизначеності моральних орієнтирів. Дослідники виділяють щонайменше дев'ятнадцять параметрів від спричинення навмисної шкоди до емоційної підтримки жертви. Для розвитку моральної самосвідомості майбутніх юристів ця концепція є вкрай доречною, оскільки юридична практика сповнена дилем, у яких конкуруючі цінності, як от, справедливість і милосердя, конфіденційність і суспільний інтерес мають бути узгоджені за допомогою певного рефлексивного самовідсторонення.

Уваги заслуговують також дослідження Джошуа Гріна (2009) у когнітивній нейронауці морального судження щодо двопроесної моделі морального пізнання. Грін стверджує, що моральне прийняття рішень відображає взаємодію між інтуїтивними, емоційними реакціями та обміркованим, когнітивним мисленням. Дослідження функціональної нейровізуалізації показують, що деонтологічні судження, власне, ті, що віддають перевагу моральним правилам, таким як, наприклад, заборона вбивства, часто супроводжуються підвищеною активністю в зонах мозку, пов'язаних з емоціями, таких як вентромедіальна префронтальна кора (vmPFC) та мигдалеподібне тіло. Натомість утилітарні судження, власне, ті, що віддають пріоритет результатам для загального блага, корелюють із підвищеною активністю в областях когнітивного контролю, зокрема в дорсолатеральній префронтальній корі (dlPFC). Моральна самосвідомість, таким чином, виникає на перетині цих двох нейрокогнітивних систем. Дослідження Гріна ілюструє нейронну основу того, що філософи, такі як

Корсгаард чи Моран, описували терміном "рефлексивна дистанція". Моральне «Я» на якому вони наголошували, виявляється розділеним не лише феноменологічно, а й неврофункціонально, причому різні системи мозку визначають його різну тенденційність. Щодо юридичної етики це означає, що моральна самосвідомість вимагає саме інтеграції обох систем у рефлексивному, обміркованому акті судження.

Однак, двопроесна теорія не залишилася без заперечень. Кагане та Шеккел (2010) стверджують, що моральна нейронаука часто залежала від методологічних неточностей у тому, як вона характеризує моральні судження. Вони застерігають, що питання, поставлені в експериментах, наприклад, чи є певний вчинок «доречним», можуть не розрізняти дозволене, обов'язкове та надмірне, що призводить до неоднозначності в інтерпретації нейронних корелятивів. Крім того, вони наголошують, що нейронаука має залишатися чутливою до станів особистісного рівня, які вона прагне пояснити, зокрема йдеться про моральні переконання, судження та міркування, які не зводяться до субперсональних нейронних процесів, а мають бути належним чином індивідуалізовані, перш ніж будь-яке нейропсихологічне пояснення може бути запроваджено.

Ці зауваження акцентують увагу на тому, що моральну самосвідомість необхідно розглядати на особистісному рівні причин, зобов'язань та ідентичності, нейропсихологічний фактор яких визначатиме прогноз щодо її розвитку.

Проте, слід зауважити, що сучасні дослідження нейронауки висвітлюють нові можливості для синтезу емпіричних корелятивів із нормативною рефлексією. Так, Мей, Воркмен, Гаас та Хан (2022) описують, зміну від простих дихотомій «розуму-емоцій», властивих нейродослідженням моральної поведінки, до більш витончених параметрів, в якій кілька областей

мозку, зокрема від венстромедіальної префронтальної кори (vmPFC) та мигдалини до скронево-тім'яного з'єднання (TPJ) та задньої верхньої скроневої борозни (pSTS) визначають та детермінують моральне пізнання, моральний вибір та моральну поведінку.

Проведені дослідження демонструють, що моральна самосвідомість не є статичною, а формується траєкторіями нейрокогнітивного розвитку та нейропластичністю. У додатковому аргументі Мей (2023) захищає форму морального раціоналізму на основі нейробіологічних корелятивів, припускаючи, що моральне судження по суті залежить від розумових здібностей, хоча й обумовлено афективними процесами.

Особливо цікавою сферою для вивчення моральної самосвідомості є випадки із захворюванням мозку, таких як фронтоскронева деменція або вогнищеві ураження в венстромедіальній префронтальній корі (vmPFC), які можуть призвести до глибоких порушень моральної поведінки (Мендес, 2023). Такі розлади можуть послабити здатність до швидких, інтуїтивних оцінок, які зазвичай структурують соціальне життя, що призводить до поведінки, яка порушує соціальні норми або навіть до кримінальних дій. Аналогічно, Сера-Кардозу (2023) наголошує на психопатії як на випадку порушеної моральної обробки. Психопати, згідно цього дослідження, часто демонструють збережену здатність до абстрактного морального мислення, але глибокі дефіцити в афективній моральній обробці, зокрема емпатії та переживанні провини. Ці дефіцити, як виходить з численних досліджень, пов'язані з аномаліями в ланцюзі мигдалеподібного тіла та венстромедіальної префронтальної кори. У відповідності до цих досліджень можна зазначити, що моральна самосвідомість – це не просто наявність моральних понять, а їх інтеграція з емоційними реакціями для регулювання поведінки. Для правових систем ці висновки ставлять складні питання, як наприклад те, наскільки

зменшена моральна самосвідомість через неврологічні порушення має пом'якшувати відповідальність? Як має реагувати закон, коли люди здатні до морального мислення в абстрактному плані, але не здатні відчувати афективні виміри, які зазвичай обмежують аморальні вчинки? Ці питання потребують окремих досліджень не пов'язаних з предметом нашого, проте, в загально феноменологічному полі моральної самосвідомості вони підтверджують її складність не лише як особистісного, але й нейропсихологічного феномену.

Окрім випадків патології, сучасна нейронаука прагне сформулювати більш загальні моделі морального пізнання. Хан (2024), спираючись на аристотелівське поняття фронезису (практичної мудрості), стверджує, що дані нейронауки підтримують ідеї моделі морального функціонування як координації кількох мозкових мереж, включаючи мережу пасивного режиму, мережу значущості та мережу центральної виконавчої функції.

Згідно з цим поглядом, моральна самосвідомість включає інтеграцію між системами, відповідальними за самореферентне мислення, увагу до значущих стимулів та виконавчий контроль. Кво, Беністан та Дреєр (2022) реалізують цей напрямок досліджень за допомогою нейрокомп'ютерного моделювання, обґрунтовуючи, що моральний вибір можна розуміти як рішення, засновані на цінностях, у яких особистий інтерес зважується проти моральних витрат.

Використовуючи модельну фМРТ, Кво, Беністан та Дреєр виділяють чіткі сигнали помилки передбачення, які відстежують навчання в моральних контекстах. Такі результати дозволяють нам припустити, що моральна самосвідомість динамічно формується завдяки зворотньому зв'язку, що дозволяє людям коригувати свої моральні судження з огляду на минулі успіхи чи невдачі, зазначені в їхньому попередньому досвіді.

Безумовно, такі дослідження надають, передусім, механістичні рамки розуміння того, як працює моральна рефлексія, доповнюючи філософське пояснення моральної самосвідомості як рефлексивної позиції емпіричними доказами її нейрокогнітивних основ.

В зазначеному контексті доречно згадати про нейрофундаменталізму Руеда (2021). Руеда стверджує, що хоча нейронаука не вирішує питання етичної позиції між «є» та «має бути», вона, все ж таки, встановлює емпіричні факти, які будь-яка адекватна етична теорія повинна враховувати. Наприклад, нейропсихологічні дослідження визначають, що моральна самосвідомість є невіддільною від емоційних та соціальних процесів, що вона розвивається за певними траєкторіями і що на її активність може суттєво вплинути нейронна дисфункція. Суто філософські та психологічні теорії, які ігнорують ці факти, виявляються неповними.

В цьому контексті Кардозу (2021) провадить дослідження в галузі нейроправа, доводячи, як нейронаукові відкриття щодо вільної волі та суб'єктності кидають виклик традиційним юридичним припущенням.

Актуальності набувають також дослідження Лібета про те, що усвідомлюваним рішенням передують несвідомі нейронні процеси. В контексті юридичної психології це означає, що моральну самосвідомість, як здатність рефлексивно схвалювати свої дії, необхідно ретельно відрізнити від простого ініціювання поведінки. В цілому, зазначені дослідження розкривають моральну самосвідомість як складне явище на перетині нейронних систем, психологічних процесів та нормативних зобов'язань, моральної стійкості, емпатії та прийняття рішень під тиском.

Дослідження феномену моральної самосвідомості спрямовують нас до студій з правосвідомості. Як про це зазначається в дослідженнях О.Кобця (2023) для майбутнього юриста ці два поняття є взаємовизначальними,

оскільки моральна самосвідомість вписує особистість у ширший вимір етичних норм та особистої рефлексії, тоді як правосвідомість закріплює цю рефлексивну здатність у правову реальність, та легітимізує її у застосуванні. У подальшому теоретичному пошуку ми маємо на меті визначити взаємозв'язок цих двох конструктів щодо формування професійної та моральної ідентичності у студентів-юристів та юристів-початківців.

В роботах Горак, Лацько та Клоцек (2021) зазначається, що поняття правосвідомості, попри її часте згадування, потребує концептуалізації та уточнення методології вимірювання. Дослідники виділяють шість її ключових компонентів: загальні знання щодо права, навички, специфічні знання, ставлення, довіра та ідентичність. Ці категорії виявляють, що правосвідомість є багаторівневою конструкцією, що включає когнітивні, афективні та диспозиційні елементи. Отже, якщо сама правосвідомість охоплює знання, довіру та ідентичність, то моральну самосвідомість не можна розглядати як суто приватну справу рефлексії, а слід аналізувати в зв'язку з професійною ідентичністю та суспільною довірою, від яких залежить юридична практика. Таким чином, систематичний огляд підтверджує ідею того, що моральна самосвідомість майбутніх юристів є не лише питанням «пізнання власної моральності», а є інтеграцією цього морального самопізнання з обов'язками публічної юридичної служби.

Польське соціологічне дослідження Сконпської, Радомської та Врубеля (2023) розвиває цю думку далі, демонструючи непослідовність повсякденної правосвідомості серед сучасних поляків. Спираючись на концепцію «живого права», розроблену Євгеном Ерліхом та переосмислену такими вченими, як Гертог і Ротлеутнер, Сконпська та її колеги показують, що ставлення звичайних громадян до права є фрагментарним, амбівалентним і часто характеризується недовірою. Закон часто постає як «чорна скринька»,

віддалена від життєвого досвіду, а громадяни компенсують це, покладаючись на різноманіття думок, образів та стратегій у взаємодії з юридичними інституціями. Це дослідження підкреслює, що правосвідомість не є а ні монолітною, а ні стабільною характеристикою, натомість вона ґрунтується на системі цінностей та орієнтацій, властивих конкретному суспільству. Для системи юридичної освіти це має вагому аргументацію в частині розуміння того, що моральна самосвідомість майбутнього юриста розвивається на тлі суперечливої правосвідомості в суспільстві. Отже, підготовка юристів вимагає уваги не лише до доктрини, а й до соціально-психологічних реалій правового нігілізму, відчуження та ерозії довіри до правової системи. Як це виходить з досліджень О.Кобця, О.Гульбс, формування та становлення моральної самосвідомості в цьому середовищі має включати здатність протистояти цинізму та втілювати легітимність закону навіть тоді, коли довіра суспільства є втраченою.

Методологічна узгодженість між моральною самосвідомістю та правосвідомістю також потребують філософської контекстуалізації. Класичні традиції від Сократа до Конфуція та від Канта до сучасних українських вчених нагадують нам, що моральна свідомість є невіддільною від ідеї раціональності, чесноти та відповідальності. Сократ наполягав, що знання та мораль нероздільні, а отже «знати добро – це робити добро». Конфуцій наголошував на обов'язку, довірі та людяності як на основах морального порядку. Сучасні українські мислителі, такі як Шахов та Гула (2021), простежують моральну свідомість до цих універсальних філософських коренів, але наголошують на її культурних особливостях. Вони зазначають, що моральна свідомість історично формується традиціями, звичаями та колективним досвідом

Екстраполюючи ці твердження на контекст підготовки юристів в Україні слід зазначити, ця філософська спадщина підкреслює, що моральна самосвідомість ґрунтується також на втіленні культурних та історичних наративів. З психологічної точки зору пропонуваній дискурс виходить за межі нормативної філософії в динаміку морального розвитку, рефлексії та регуляції. Концепція моральної рефлексії Павелка (2021) підкреслює діалектичний рух від цінностей до мотивів і зворотно, процес, завдяки якому особистості інтерналізують суспільні норми та критично аналізують власну поведінку. Рефлексія, в такому контексті, розглядається нами не лише як когнітивний акт, а й механізм саморегуляції, що перетворює зовнішні вимоги на внутрішні зобов'язання. У схожому ключі Василець (2021) розглядає моральну свідомість як нормативно-ціннісний регулятор поведінки, що динамічно переформовується під впливом соціально-політичних криз та змін у ціннісних орієнтаціях. Недавні дослідження Бобрика щодо моральної зрілості підкреслюють тезу про те, що моральна самосвідомість розвивається через стадії особистісного зростання, на яких закріплюються відповідальність, рефлексія та стійкість. Щодо студентів-майбутніх юристів, чия професійна ідентичність ще формується, моральну самосвідомість слід плекати саме в цій перехідній зоні, де саморефлексія стає мостом між моральними ідеалами та практичним юридичним вибором.

Наступні важливі аспекти нашого наукового пошуку стосуються питання суб'єктності. Так, Сконська та ін. (2023) зазначають, що стратегії громадян у взаємодії з законом виявляють активне, хоча й іноді нестабільне, здійснення суб'єктності перед обличчям непрозорих або нефункціональних інституцій. Аналогічно, поняття агентності Гідденса (1984) як здатності діяти за межами структурних обмежень переформується з викликом, що стоїть перед юристом, а саме бути здатним відстоювати справедливість навіть тоді, коли

інституційні реалії є скомпрометованими. У часи війни та повоєнної відбудови в Україні цей аспект агентності стає ще більш актуальним. Моральна самосвідомість у цьому контексті глибоко переплетена зі здатністю здійснювати професійну діяльність, зокрема брати на себе відповідальність за рішення, захищати людську гідність та долати напругу між юридичним формалізмом та моральними імперативами.

В такому синтезі актуальності набуває питання правової довіри, як одного з компонентів правосвідомості. Горак та ін. (2021) визначають довіру як ключовий компонент правосвідомості, і це перегукується з психологічними теоріями моральної ідентичності. Довіра до права не може зводитися лише до знання правил, вона включає переконання, що право втілює справедливість і може бути засобом соціальної співпраці. Для юриста моральна самосвідомість передбачає усвідомлення того, що професійні рішення впливають не лише на результати в окремих справах, а й на саму довіру суспільства до права. Нездатність діяти з чесністю, отже, є не просто особистою помилкою, а ударом по легітимності самого права. Цей взаємозв'язок моральної самосвідомості та правосвідомості підкреслює, чому підготовка майбутніх юристів має вийти за межі технічної компетентності до виховання етичної відповідальності та суспільної довіри.

Слід також згадати про основні положення моральної психології Ролза, в інтерпретаціях Куча (2024). Теорія Ролза акцентує увагу на почутті громадської справедливості зокрема про те, що це почуття виховується інститутами та соціальними практиками, а отже моральна самосвідомість є не лише індивідуальною рисою, а й колективним проектом, яка стає можливою, підсилюється та перевіряється інституційними рамками, професійними кодексами та соціальними очікуваннями.

Альпіні (2022) додає важливий вимір, звертаючи увагу на правове відчуття, апелюючи до умов захисту прав і свобод людини під час пандемій, коли деякі положення правової дійсності, здавалося, суперечило моральним вимогам. Його аналіз показує, що правові норми не можуть бути ізольовані від людських почуттів, оскільки почуття дають досвід знання справедливості, гідності тощо. З огляду на контекст нашого дослідження це свідчить про те, що моральна самосвідомість не може виключати афективність. Навпаки, емпатія, обурення та співчуття є невід'ємною частиною моральної рефлексії та професійної відповідальності. Акценти на суто раціональній відстороненості ризикують звести моральну самосвідомість до процедуралізму, підриваючи її людське підґрунтя. Таким чином, моральну самосвідомість майбутнього юриста слід розуміти як афективно-когнітивну інтеграцію, яка відображає не лише раціональне обмірковування, але й здатність відчувати з іншими та за інших у світлі юридичної відповідальності. У конкретному контексті України, позначеному війною, правовою нестабільністю та потребою у відбудові, моральна самосвідомість майбутніх юристів також набуває громадянського виміру як ресурс стійкості, цілісності та захисту справедливості в екстремальних умовах.

Таким чином, моральна самосвідомість майбутнього юриста – це інтегративна здатність соціально-психологічного генезу рефлексивно узгоджувати власні моральні цінності з професійними юридичними принципами, що дозволяє приймати відповідальні рішення у складних та спірних соціально-правових контекстах.

У наведеній нижче таблиці 1.1 представлено концептуальне та термінологічне поле категорій роз'яснення міждисциплінарного виміру моральної самосвідомості.

Таблиця 1.1

Концептуально-термінологічне поле дослідження

Термін	Визначення	Джерело
Моральна самосвідомість	Усвідомлення власних моральних цінностей, їх співвіднесення з поведінкою та професійним обов'язком	Василець, 2021
Моральна свідомість	Загальна внутрішня орієнтація на моральні норми, цінності та ідеали суспільства	Гула, 2021; Невмержицький, 2020
Моральна ідентичність	Інтеграція моралі у структуру особистісного «Я», що впливає на поведінку	Jennings et al., 2015; Kingsford et al., 2018
Правосвідомість	Знання, ставлення, довіра та ідентичність, пов'язані з легітимністю та функціонуванням права	Horák et al., 2021; Skąpska et al., 2023
Моральна рефлексія	Критичний самоаналіз власних мотивів і вчинків у співвіднесенні з моральними стандартами	Павелків, 2020; Tymosh, 2016
Моральна агентність	Здатність діяти свідомо відповідно до моральних норм, незважаючи на зовнішні обмеження	Bandura, 2002; Reynolds & Miller, 2015
Юридичне почуття	Емоційно-ціннісне ставлення до справедливості та права як до живого досвіду	Alpini, 2022
Почуття справедливості	Інтуїтивне та рефлексивне ставлення до легітимності й чесності суспільних інститутів	Kuch, 2024; Rawls, 1971/1999
Моральна зрілість	Стабільна структура моральних переконань і здатність до послідовної поведінки	Бобрик, 2020; Л. Колберг, 1981
«Живе право» / право в дії	Право, як воно реально інтерпретується та застосовується у повсякденному соціальному контексті	Silbey & Ewick, 1998; Skąpska et al., 2023
Доброчесність	Інтегративна ціннісно-мотиваційна диспозиція, що виявляється в орієнтації на чесність, порядність та сталу вірність етичним принципам незалежно від ситуативних обставин	Peterson & Seligman, 2004; Jennings et al., 2015; Ценко, 2016

Таким чином, феномен моральної самосвідомості доречно розглядати на міждисциплінарному рівні, щодо феноменів раціонального осмислення, емоційно-почуттєвого досвіду, формування професійної ідентичності,

соціальної та особистісної зрілості. Для майбутніх юристів це означає, що професійна мораль не може обмежуватися кодифікованими правилами чи технічною підготовкою, вона вимагає розвитку внутрішньої структури рефлексії, ідентичності та суб'єктності, яка пов'язує особисту мораль із правосвідомістю.

Водночас інтеграція таких категорій, як юридичне почуття та почуття справедливості, свідчить про те, що моральна самосвідомість є не лише когнітивною, а й афективною та експірієнтальною якістю. В умовах суспільних потрясінь, коли довіра до закону є крихкою, здатність юриста підтримувати моральну самосвідомість стає формою професійної стійкості.

Зазначені теоретичні узагальнення щодо моральної самосвідомості в умовах провадження юридичної діяльності потребують уточнень в умовах розв'язання моральних дилем, що вимагають складних рішень в умовах невизначеності, разом із питаннями адекватної професійної селекції (Prykhodko et al., 2022). В наступному розділі буде розглянуто психологічні механізми подолання моральних дилем у юридичній практиці, в контексті процесів прийняття рішень, когнітивно-емоційної регуляції та стратегій професійної стійкості в умовах високих етичних ставок.

1.2 Психологічні механізми подолання моральних дилем у юридичній практиці

Професійне життя юриста неминуче будується навколо моральних дилем. На відміну від чисто технічного прийняття рішень, яке може бути вирішене шляхом посилання на чіткі процедури, норми та правила, моральні дилеми представляють ситуації, в яких конкуруючі цінності, обов'язки чи принципи не можуть бути узгоджені без залишкового конфлікту. Моральна дилема в юридичній практиці може виникнути, коли суворе застосування закону призводить до результату, який здається несправедливим, коли професійні обов'язки перед клієнтом стикаються з ширшими зобов'язаннями перед судом або суспільством, або коли зовнішні обставини, такі як політична нестабільність чи збройний конфлікт, створюють безпрецедентні етичні виклики.

Ефективність подолання моральних дилем у юридичній практиці залежить не лише від рівня моральних переконань, а й від сформованості психологічної готовності до професійної діяльності. Така готовність включає професійно необхідні якості, здатність поєднувати теоретичні знання з практикою, комунікативну компетентність, емоційну врівноваженість та вміння діяти в умовах професійної напруги. Саме тому важливими складниками підготовки майбутнього юриста виступають навчальна практика, стажування, робота юридичної клініки, імітаційні моделі та кейс-метод, які переводять моральне знання у площину відповідальної професійної дії (Чорна & Ліпунова, 2021; Насіленко, 2013; Куліда, 2020).

Психологічний механізм подолання моральної дилеми доцільно описувати через зв'язок рефлексії, самооцінки, самоконтролю та досвіду моральної поведінки. Рефлексія повертає суб'єкта до аналізу власних мотивів і наслідків вибору. Самоконтроль дає змогу співвіднести дію з внутрішніми

нормами та з очікуваною оцінкою інших. Досвід моральної поведінки переводить норму з рівня знання на рівень практики. Комунікативний вимір також є суттєвим, оскільки моральне рішення юриста реалізується у формах професійного спілкування, де значення мають повага, коректність, стриманість та вміння не руйнувати гідність іншого навіть у конфлікті (Павелків, 2018; Усик, 2023; Гузенко, 2018; Проценко, 2019).

Згідно досліджень (Jennings, Mitchell & Hannah, 2015; Haidt, 2001) моральні дилеми від стандартних юридичних конфліктів відрізняє їхня подвійна природа, а саме те, що вони вимагають від юриста одночасної залученості до справи як професіонала так і як морального агента. Ця дуальність позицій в юридичній практиці робить психологічні механізми вирішення моральних дилем центральними для формування моральної самосвідомості в юридичній освіті та практиці.

Слід зазначити, що з точки зору моральної психології, прийняття рішень у таких контекстах аналізується крізь призму теорій подвійного процесу. Так, Грін (2013), розвиваючи попередні емпіричні дослідження, стверджував, що моральне судження формується двома взаємодіючими системами: інтуїтивно-емоційною системою, яка породжує швидкі, часто деонтологічні відповіді, та обмірковано-раціональною системою. Так само Гайдт (2001) запропонував модель соціального інтуїтивізму, припускаючи, що моральне мислення зазвичай є постфактум раціоналізацією інтуїтивних реакцій, а не їхньою причиною. В контексті юридичної освіти та діяльності ці твердження актуалізують методологічну проблему. З одного боку, юридичне мислення вимагає чіткого обґрунтування, узгодженості та неупередженості, натомість з іншого боку, юристи не можуть повністю уникнути інтуїтивного впливу моральних емоцій, таких як співчуття, обурення чи провина. Таким чином, психологічні механізми вирішення дилем мають враховувати як інтуїтивні

реакції, так і дисципліноване осмислення, необхідне для професійної юридичної практики. Ця подвійна залученість ілюструє, чому моральна самосвідомість є не просто раціональною здатністю, а процесом, що інтегрує емоції та пізнання.

Психологічні механізми подолання моральних дилем не можна розглядати у відриві від більш широкого контексту копінг-поведінки як цілеспрямованої соціально та нейрофізіологічно детермінованої поведінки. Yarosh et al. (2021), систематизуючи теорії копінг-поведінки, доводять, що вибір стратегій подолання стресу залежить передусім від нейрофізіологічних і особистісних факторів. Серед ключових особистісних чинників автори виділяють адекватну Я-концепцію, позитивну самооцінку, когнітивний стиль, інтелект, креативність та локус контролю особистості. Особливу роль серед них відіграє рефлексія: рефлексивні особистості обирають більш адаптивні та ефективні стратегії подолання. Подолання стресової ситуації неможливе без когнітивного «опрацювання», яке стає доступним завдяки рефлексії. Для нашого дослідження цей висновок є принципово важливим: моральна самосвідомість як рефлексивна здатність не лише визначає усвідомлення дилеми, але й безпосередньо детермінує якість поведінкової реакції на неї. Іншими словами, вищий рівень моральної самосвідомості асоціюється з більш адаптивними стратегіями копінгу в морально складних ситуаціях. Це твердження підтверджується даними Luo et al. (2023), які в крос-секційному дослідженні продемонстрували значущі кореляції між моральною мужністю, моральною чутливістю та якістю етичного рішення: студенти з вищим рівнем моральної чутливості і рефлексії приймали більш зважені та обґрунтовані рішення у складних ситуаціях. Разом із тим Quek et al. (2022), систематично дослідивши моральний дистрес серед практикуючих фахівців, показали, що його рівень залежить від здатності до рефлексивного опрацювання моральних

конфліктів: ті, хто вдавався до рефлексивних практик, демонстрували нижчий рівень вигорання та кращу якість подальших рішень.

Як свідчать дослідження когнітивні механізми відіграють принципово важливе місце в цьому процесі. В основі моральної самосвідомості лежить здатність до моральної рефлексії, яка дозволяє людині досліджувати мотиви, оцінювати альтернативні варіанти дій та визначати відповідність рішень моральним нормам. Класичні роботи Піаже (1932/1965) про моральне судження та стадії морального міркування Кольберга (1981) визначають наше розуміння розвитку цих здібностей, навіть незважаючи на критику їхніх лінійних моделей. Здобувачі вищої освіти юридичних факультетів, часто, на початку навчання перебувають на етапі, коли традиційне мислення, зокрема апеляція до авторитету, закону чи схвалення, має бути доповнене посттрадиційним мисленням, де норми оцінюються з огляду на вищі принципи, такі як справедливість, гідність та права людини. Відомо, що перехід від звичайного до постконвенційного мислення не є автоматичним, він вимагає свідомого розвитку через освіту та досвід. Зазначимо, що в межах здобуття юридичної освіти це становлення відбувається через ознайомлення з прикладами судової практики, імітаційними судовими засіданнями та етичними дебатами, які представляють студентам змодельовані дилеми, що не можуть бути вирішені шляхом пошуку відповідників в теоріях. Як відомо психологічний механізм такого навчання орієнтований на когнітивний дисонанс між їхніми інтуїтивними моральними реакціями та вимогами юридичного мислення, які через рефлексію розвивають більше складні способи морального судження.

В роботах Тенні, Стьювіг та Машек (2007) продемонстровано, що моральні емоції, такі як провина, сором, емпатія та моральне обурення, мають різні мотиваційні профілі. Так, наприклад, провина, як правило, сприяє

виправним діям, сором часто призводить до відступу, емпатія заохочує просоціальну поведінку, а гнів може мотивувати до опору проти сприйнятої несправедливості. Відповідно моральна самосвідомість юриста передбачає стратегії емоційної регуляції, передусім, такі як когнітивне переосмислення, усвідомленість або прийняття точки зору іншого, що дозволяє юристам зберігати самоконтроль, залишаючись чутливими до морального сенсу своїх рішень. У цьому контексті моральна самосвідомість проявляється як збалансування емоційного відгуку з дисциплінованою неупередженістю, якої вимагає справедливість.

Одним із понять, яке нещодавно набуло поширення в психології і може бути застосоване до права, є моральна стійкість. Розроблена в етиці медсестринства для опису здатності медичних працівників зберігати цілісність в умовах морального дистресу, моральна стійкість означає здатність зберігати або відновлювати свої моральні зобов'язання перед вимогою труднощів. Для юристів моральна стійкість є вкрай важливою через суперечливий характер юридичної практики, зіткнення з людськими стражданнями та тиск з боку клієнтів, які викликають моральний дистрес – відчуття знання етично доречної дії, але неможливості її вчинити.

Як свідчать дослідження, розвиток моральної стійкості передбачає розвиток стратегій подолання, які запобігають моральним травмам та вигоранню. Так, в дослідженнях Хуан (2017) стверджується, що тренування усвідомленості може покращити етичне прийняття рішень серед юристів, сприяючи усвідомленню теперішнього моменту, зменшуючи стрес та даючи практикам змогу реагувати на дилеми, а не реагувати на них. Це свідчить про те, що психологічні механізми стійкості є не просто захисними, а конструктивними, оскільки дозволяють юристу утримувати моральну

самосвідомість навіть після неодноразових зіткнень з етично компрометуючими ситуаціями.

Моральна стійкість таким чином поєднує мікрорівень психологічного подолання з макрорівнем професійної ідентичності, забезпечуючи здатність юристів зберігати етичну дієвість протягом всієї кар'єри. Однак поряд із цими конструктивними механізмами виявлено процеси морального відсторонення, які дозволяють особистості уникнути самозасудження під час вчинення неетичної поведінки. В цьому контексті доречно згадати основні положення теорії морального відсторонення Бандури, яка окреслює такі механізми, як моральне виправдання, евфемістичне маркування, вигідне порівняння, перекладання відповідальності та дегуманізацію жертв. У юридичній практиці ці механізми можуть проявлятися у наступний спосіб, коли адвокат може виправдовувати неетичну тактику як необхідну для захисту клієнта, применшувати шкідливі наслідки, посиляючись на процесуальні норми, або перекладати відповідальність на «систему», а не на особистий вибір. Як свідчать дослідження, хоча моральне відсторонення може тимчасово полегшити когнітивний дисонанс, воно руйнує моральну самосвідомість, дозволяючи особистості діяти всупереч моральним цінностям.

Контекстуальні фактори, як це зазначено в дослідженнях Yarosh et al. (2021), Quek et al. (2022), ще більше ускладнюють психологічний вимір моральних дилем. Стрес є одним із найпотужніших впливів на моральне прийняття рішень, звужуючи увагу, зменшуючи когнітивну гнучкість та посилюючи залежність від евристик. Для юристів, які працюють в умовах війни, кризи чи післявоєнної відбудови, психологічне навантаження є підвищеним. Рішення часто доводиться приймати в умовах невизначеності, обмеженості ресурсів або політичного втручання, коли кожен вибір має

безпосередні людські наслідки. В умовах воєнного часу та повоєнної відбудови ця проблематика набуває особливої гостроти. Савчин, Федорчук і Зимянський (2023) підкреслюють, що важливим є не просто відновлення психічного здоров'я, а й забезпечення посттравматичного зростання. Психологічна стійкість та духовні здатності — вірити, любити, творити добро, боротися зі злом, надіятися — є тими ресурсами, які дозволяють особистості не лише витримати моральні навантаження, але й вийти з них зміненою в кращий бік. Для майбутніх юристів, чия кар'єра розпочинається або розвивається в умовах воєнного часу, ця теза є особливо актуальною: вони є не лише свідками, а й активними учасниками правових процесів, пов'язаних із захистом прав людини, відновленням справедливості та протидією безкарності. Andersson et al. (2022), аналізуючи освітні стратегії розвитку етичної компетентності, підкреслюють, що рефлексивні практики є необхідною умовою для формування моральної стійкості в умовах стресу.

Куч (2024), спираючись на моральну психологію Ролза, наголошує, що справедливе суспільство залежить від виховання колективного почуття справедливості, проте це почуття не можна вважати даним, його необхідно культивувати через інститути та практики, що підтримують моральний розвиток. У повоєнних контекстах юристи стають центральними агентами такого культивування. Їхня моральна самосвідомість випробовується не лише звичайними дилемами, а й системними викликами, такими як перехідне правосуддя, примирення та відновлення довіри до закону. Психологічні механізми стійкості, рефлексії та емоційної регуляції набувають політичного значення, вони визначають, чи зможуть юристи функціонувати як агенти права в суспільствах, які намагаються оговтатися від травми.

Дженнінгс, Мітчелл та Ханна (2015) стверджували, що моральне Я є не абстрактною конструкцією, а організаційною основою, через яку моральні

норми інтерналізуються та втілюються в життя. Кінгсфорд, Гоуз та де Росне (2018) підкреслили, що формування моральної ідентичності є розвитковим досягненням, яке формується досвідом у середньому дитинстві та підлітковому віці, але закріплюється в ранній дорослості – саме на тому етапі, на якому перебуває більшість студентів, зокрема, юридичних факультетів.

Самообман, як показали Лу та Чан (2011), може функціонувати як адаптивний механізм, за допомогою якого особи примирюють моральні ідеали з власними інтересами. Хоча ця стратегія потенційно спотворює, вона відображає фундаментальну психологічну потребу підтримувати цілісність своєї моральної ідентичності. Для студентів-юристів виклик полягає в тому, щоб перетворити такі механізми із захисних виправдань на автентичну саморефлексію, яка зміцнює професійну цілісність.

Додатковий вимір полягає в процесах уваги, які орієнтують юристів на моральну значущість ситуацій. Рейнольдс і Міллер (2015) припустили, що моральне визнання включає усвідомлення, чутливість та уважність. Юрист, якому бракує моральної свідомості, може просто не помітити, що рішення має етичне значення; той, кому бракує чуйності, може неправильно інтерпретувати погляди зацікавлених сторін; той, кому бракує уважності, може бути непослідовним у інтеграції моральних міркувань у щоденну практику. Ці варіації підкреслюють, що моральні дилеми є не просто об'єктивними конфліктами, а сприймаються, інтерпретуються та реагуються на них через психологічні механізми розпізнавання.

Відтак, навчання, яке посилює моральну уважність – через педагогічну рефлексію, обговорення етичних кейсів та свідоме виховання емпатії – може безпосередньо зміцнити здатність юристів долати дилеми. Цей вимір уваги інтегрує пізнання та емоції, забезпечуючи не лише реактивність, але й проактивність.

Такі теоретичні узагальнення ілюструють, що психологічні механізми подолання моральних дилем у юридичній практиці є багатограними. Вони включають когнітивні стратегії рефлексії та розв'язання дисонансу, емоційну регуляцію, що спрямовує моральні емоції до конструктивних дій, механізми стійкості, що зберігають цілісність в умовах стресу, та заходи проти морального відсторонення. Вони формуються контекстуальними стресорами та опосередковуються траєкторіями розвитку. В основі регуляції цих механізмів є моральна самосвідомість, яка функціонує не як абстрактна здатність, а як психологічна інтеграція Я, закону та моралі.

Сучасні дослідження прийняття рішень в умовах моральних дилем ґрунтуються також на розумінні нейропсихологічних основ моральної самосвідомості. Хоча моделі подвійного процесу, теорії стійкості та теорії уваги забезпечують надійне методологічне підґрунтя для розуміння того, як юристи вирішують моральні дилеми, нещодавні емпіричні та концептуальні доробки поглиблюють цю картину, вводячи нові виміри, такі як втілена пізнаваність, добродічне мислення, інтероцепція, культурне різноманіття та поведінкова юридична етика. Ці підходи показують, що психологічні механізми морального судження в юридичній практиці не обмежуються абстрактним пізнанням та емоціями, а є втіленими, культурно зумовленими та інституційно обумовленими.

Анджолетті, Тормен та Балконі (2022) надають одне з перших емпіричних досліджень втіленого пізнання у прийнятті рішень в юридичній практиці. Їхнє розвідувальне дослідження вивчало, як інтероцептивна обізнаність – здатність відчувати свій внутрішній стан тіла, впливає на моральні рішення, прийняті юристами в контексті гри «Ультиматум», модифікованої для відображення професійних, корпоративних та соціальних умов. Результати показали, що коли юристи свідомо звертали увагу на

інтероцептивні кореляти, вони демонстрували більш егоцентричні тенденції у прийнятті рішень, особливо в професійному контексті, і виявляли вищу готовність приймати пропозиції, навіть якщо ці пропозиції пов'язані з когнітивними витратами у вигляді повільнішої реакції. Це свідчить про те, що інтероцепція підвищує значущість тілесних сигналів, тим самим спрямовуючи прийняття рішень юристами до самореферентних міркувань.

Однак інтероцепція також сприяла дивовижній перевазі рівності, незалежно від контексту, що свідчить про те, що усвідомлення тіла може тонко модулювати чутливість до справедливості. Цей подвійний ефект ілюструє, як втілені процеси ускладнюють припущення, що моральна самосвідомість в є суто раціональною або абстрактною. Натомість тілесні стани та їхня регуляція є психологічними механізмами, які впливають на те, чи віддають юристи пріоритет справедливості, рівності чи власним інтересам, стикаючись із дилемами. Такі результати перегукуються з ширшими тенденціями в нейроправі, де дослідники наголошують, що фізіологічні сигнали, що лежать в основі емоцій та уваги, формують юридичне мислення способами, часто невидимими для традиційної юриспруденції.

Цей вимір безпосередньо пов'язаний з теорією чеснот, розробленою Амаєю (2023). Виходячи за межі підходів до юридичного мислення, заснованих на принципах, Амаїя стверджує, що чесноти які розуміються як стабільні риси характеру, що інтегрують когнітивні, афективні та перцептивні здібності, є суттєвими для обґрунтованого юридичного судження. Згідно з цим поглядом, юридичне мислення виступає не лише як застосування абстрактних принципів, а сприйняття морально значущих особливостей, керуючись такими рисами, як відчуття справедливості, емпатія, тощо.

Такий акцент на сприйнятті підкреслює вплив афективних та соматичних засад для формування етичних суджень, узгоджуючись з

емпіричними даними про те, що увага до інтероцептивних станів може модулювати моральні рішення. Підхід орієнтований на доброчесність переосмислює психологічні механізми не як ізольовані навички, а як елементи цілісного формування характеру, припускаючи, що моральна самосвідомість юриста має бути вбудована у вимірах професійних чеснот. Так, доброчесний юрист, зіткнувшись з дилемою, чи розкривати компрометуючі докази, може покладатися не лише на юридичні норми, але й на виховані звички чесності, справедливості та мужності. Однак виховання таких чеснот має протистояти поширеній проблемі психологічного дистресу в юридичній професії, а це вде питання ментального здоров'я.

В цьому контексті доречно зазначити про дослідження Паркер (2014), який критикує наратив «моральної паніки» щодо проблеми психічного здоров'я юристів як індивідуальної патології, а не як структурної проблеми. Хоча юристи дійсно страждають від високого рівня стресу, тривожності та депресії, Паркер стверджує, що лікування цих проблем виключно як особистих криз приховує їхній зв'язок з інституційними та суспільними факторами. В контексті нашого дисертаційного дослідження цей аналіз підкреслює, що психологічні механізми подолання моральних дилем не можуть бути зведені до внутрішньопсихічних здібностей, таких як рефлексія чи стійкість, вони також мають розглядатися в соціальних контекстах, які або підтримують, або підривають благополуччя. Таким чином, втручання мають враховувати як індивідуальні стратегії подолання, так і інституційні реформи, що сприяють формуванню культури етичної практики, узгодженої з суспільним благом.

Концепція моральної стійкості, що раніше застосовувалася в охороні здоров'я, набуває подальшого значення в цьому світлі. Кованчі та Озбаш (2023) емпірично продемонстрували, що вищий рівень моральної стійкості

передбачає нижчий рівень морального дистресу, підкреслюючи її захисну функцію в етично складних професіях. Хоча їхнє дослідження ґрунтується на етиці медсестринства, можливість екстраполяції цих висновків в юридичні професії є перспективним та обґрунтованим. Зазначене дослідження збагачує наші уявлення про психологічні механізми, визначаючи стійкість не лише як особистісну рису, а й як динамічну здатність, що формується освітою, культурою та інституційним впливом.

Так, Синг (2024) наголошує, що юридична освіта має прищеплювати етичні цінності як життєві практики, а не як абстрактні кодекси. Етичні дилеми, стверджує Сінгх, неможливо усунути зі змагальних систем, але їх можна вирішити за допомогою навчання, яке озброює студентів практичними стратегіями застосування таких цінностей, як чесність, ввічливість та справедливість. Цей педагогічний підхід перегукується з теорією розвитку Кольберга, але переосмислює її в інституційному контексті, а саме те, що юридичні факультети стають лабораторіями моральної самосвідомості, де студенти стикаються з дилемами, борються з конфліктами між ідеалами та обов'язками, а також розвивають звички рефлексії та стійкості. Таке формування готує юристів не уникати дилем, а зріло та впевнено взаємодіяти з ними, перетворюючи освіту на систему психологічної підготовки.

Кроскультурні перспективи ще більше ускладнюють цю картину. Бентахіла, Фонтейн та Пеннекен (2021) аналізують докази того, що моральне мислення та судження значно відрізняються в різних культурах, формуючись під впливом соціальної екології, релігійних вірувань та інституційних норм. Західні правові системи, часто засновані на індивідуалістичних моральних орієнтаціях, можуть надавати пріоритет правам та автономії, тоді як колективістські культури наголошують на реляційних обов'язках та соціальній гармонії. Для юристів, які працюють у мультикультурному чи міжнародному

контексті, це означає, що психологічні механізми морального судження повинні бути достатньо гнучкими, щоб враховувати множинність моралі. Рішення, яке в одному культурному контексті сприймається як справедливе, в іншому може здатися несправедливим, що вимагає від юристів орієнтуватися не лише в особистих емоціях та когнітивному дисонансі, але й у культурних схемах. Ця мінливість підкреслює важливість моральної самосвідомості як адаптивної здатності, що дозволяє юристам критично осмислювати власні культурні припущення та інтегрувати різноманітні перспективи в практику.

Згідно досліджень Горват і Вігманн (2022) експерти та досвідчені фахівці з права залишаються вразливими до нерелевантних факторів, хоча іноді вони показують трохи кращі результати, ніж пересічні люди. Це підриває будь-яке припущення, що професійна підготовка автоматично надає імунітет від упереджень. В такому контексті особливо важливим стає питання психологічного механізму моральної уважності (Reynolds & Miller, 2015) як усвідомлення потенційних упереджень та евристик.

Поведінкова юридична етика, О'Греді (2014), визначає як юристи насправді поведуться, а не як вони вважають, що повинні поводитися в складних моральних дилемах. Опіраючись на соціальну психологію та етику поведінки, О'Греді висвітлює ситуаційні тиски та евристики, які формують рішення нових адвокатів. Парадоксально, але хоча молоді юристи вразливі до ситуаційних тисків, вони також можуть бути більш чутливими до етичних наслідків, ніж досвідчені практики. Це свідчить про те, що траєкторія розвитку моральної самосвідомості в праві є нелінійною, а саме те, що новачки іноді можуть демонструвати гострішу етичну обізнаність, яку потім слід плекати, а не притупляти професійною соціалізацією.

Бладен, Рехрен та Зауер (2022) розширюють цю поведінкову перспективу, досліджуючи неявне пізнання в моральних судженнях. Хоча

моделі подвійного процесу часто представляють неявні судження як швидкі та упереджені, ці автори виступають за більш тонкі моделі, які визнають можливість рефлексивного та морального навчання. Для юристів це означає, що приховані упередження в судженнях є не фіксованими, а динамічними процесами, які можна переформувати за допомогою рефлексивної практики та зворотного зв'язку. Роль емоцій у прийнятті рішень в умовах кризи висвітлюється в дослідженні Базерда (2022) щодо співробітників правоохоронних органів. Бюзерд показує, що кризові рішення офіцерів формуються двопроесною динамікою, в якій інтуїтивні, емоційні відповіді домінують під тиском часу, тоді як обдумане міркування переважає в менш нагальних обставинах.

Івата (2025) розвиває двопроесну модель, формалізуючи модульну гіпотезу Гріна у двопроесну модель представлення моральних суджень. Пов'язуючи психологічні процеси з мікроекономічними моделями планів дій, Івата демонструє, що моральні судження можуть бути представлені як взаємодія окремих функцій, кожна з яких відповідає різним нейронним або когнітивним процесам. Це теоретичне уточнення підкреслює, що механізми подвійного процесу є не просто описовими, а можуть бути формалізовані, перевірені та інтегровані в прогностичні моделі.

В цілому ці внески значно збагачують наше розуміння того, як юристи долають моральні дилеми. Анджолетті та співавт. (2022) підкреслюють роль інтероцепції та втіленого пізнання, показуючи, що усвідомлення тіла може переорієнтувати судження про справедливість. Амая (2023) обґрунтовує це в рамках теорії чеснот, яка інтегрує афект, сприйняття та характер. Паркер (2014) та Кованчі та Озбаш (2023) уточнюють концепт моральної стійкості. Синг (2024) наголошує на педагогічній відповідальності юридичної освіти, тоді як Бентахіла та ін. (2021) демонструють культурну варіативність

морального пізнання. Горват і Вігманн (2022) та О'Греді (2014) підкреслюють стійкість упереджень та ситуаційну динаміку професійного становлення, тоді як Бладен та ін. (2022) відкривають шляхи для трансформації імпліцитного пізнання. Бюзерд (2022) та Івата (2025) поширюють теорію подвійного процесу на контексти криз та формальні моделі, пов'язуючи психологію з практичними та теоретичними досягненнями.

Зазначені дослідження дають підстави зазначити про багатовимірність психологічних механізмів морального судження в юридичній практиці. Вони втілюються як інтероцептивна свідомість, культивуються як чесноти, зазнають впливу системного тиску, диверсифікуються культурними контекстами, формуються імпліцитним пізнанням та формалізуються в двопроектних моделях. Для юридичної професії розвиток моральної самосвідомості вимагає інтеграції цих механізмів в освіту, професійну культуру та інституційне проектування.

Питання ухиляння від моральної відповідальності загострила робота Кіршенбаума, Міллера, Каплана, Крамера, Трешера та Ніла (2021), які розробили та валідували загальну шкалу морального ухилення юристів. Їхнє дослідження продемонструвало, що юристи, як і інші професіонали, можуть раціоналізувати неетичні рішення за допомогою таких процесів, як евфемістичне маркування, мінімізація шкоди або дегуманізація.

Як виходить з дослідження механізми відсторонення не обмежувалися незначними проступками, а поширювалися на серйозні злочини, відображаючи континуум моральної раціоналізації в правових контекстах. Було встановлено, що моральне відсторонення корелює з авторитарними правовими поглядами та вірою у справедливий світ, що свідчить про те, що ширші ідеологічні орієнтації впливають на схильність до морального відсторонення. В дослідженні моральних дилем це підкреслює необхідність

враховувати не лише когнітивну та емоційну регуляцію, але й системну доступність стратегій відсторонення в професійній культурі. Якщо стійкість і уважність є механізмами, що підтримують моральну самосвідомість, то відсторонення є тіньовим механізмом, що її руйнує. Тому програми юридичної освіти та етики повинні чітко розглядати ці раціоналізації, озброюючи юристів здатністю розпізнавати та протистояти їм на практиці. Роль емпатії в модуляції моральних емоцій додає ще один рівень складності.

Отже, аналіз психологічних механізмів, що лежать в основі вирішення моральних дилем у юридичній практиці, виявляє багатогранну і часом суперечливу картину. Хоча когнітивні теорії морального розвитку та двопроектні моделі забезпечують незамінну основу для розуміння взаємодії інтуїції та обмірковування, самі по собі вони недостатні для пояснення складності моральних рішень у правових контекстах. Емпіричні дослідження та концептуальні інновації в психології, праві та етиці висвітлюють додаткові аспекти, зокрема: втілені процеси, такі як інтероцепція, афективні виміри емпатії та моральних емоцій, структурний тиск на стійкість та культурно зумовлені моральні орієнтації.

У підсумку можна констатувати, що моральна самосвідомість у правовій сфері постає як складна, багатовимірна конструкція, яка вимагає інтеграції когнітивних, афективних та культурних механізмів. Двопроектні моделі (Greene, 2013; Haidt, 2001; Moran, 2022) демонструють напруження між автоматичними емоційними реакціями та рефлексивним міркуванням, особливо помітне в умовах стресу та часових обмежень (Buzzerd, 2022; Liu, 2024). Емоції відіграють регуляторну роль, спрямовують судження через провину, сором, емпатію (Tangney, Stuewig, & Mashek, 2007; De Buck & Pauwels, 2021). Разом із тілесною обізнаністю (Angeletti, Tormen, & Balconi,

2022), ці фактори впливають на моральний вибір, що формується на перетині особистих цінностей, професійних норм і контексту.

Таблиця 1.2.

Концептуальне термінологічне поле дослідження психологічних механізмів моральної самосвідомості в юридичній практиці

Ключове поняття	Сутність	Значення для юридичної практики	Джерело
Подвійний процес морального судження (інтуїція та рефлексія)	Інтуїтивні емоційні реакції (Система 1) протистоять аналітичному мисленню (Система 2).	Пояснює напругу між імпульсивними рішеннями та професійною етикою юристів.	Haidt (2001); Greene (2013); Iwata (2025)
Моральні емоції (вина, сором, емпатія)	Афективні регулятори, що спрямовують поведінку до норм.	Забезпечують внутрішній контроль, коли закон не дає чіткої відповіді.	Tangney et al. (2007); De Buck & Pauwels (2021)
Інтероцепція та тілесна свідомість	Усвідомлення внутрішніх фізіологічних станів впливає на моральні вибори.	Демонструє роль втіленого пізнання у правових рішеннях.	Angioletti, Tormen & Balconi (2022)
Моральна стійкість (resilience)	Здатність витримувати моральний дистрес і відновлювати цілісність.	Захищає юристів від вигорання та цинізму.	Kovanci & Özbaş (2023)
Моральне відчуження (disengagement)	Психологічні механізми раціоналізації (мінімізація шкоди, евфемізми, дегуманізація).	Пояснює, як юристи уникають моральної відповідальності.	Kirshenbaum et al. (2021); Bandura (1999)
Розвиток моральної ідентичності	Формування самості, що інтегрує моральні норми.	Особливо критично під час професійного навчання юристів.	Jennings et al. (2015); Kingsford et al. (2018)
Культурна варіативність морального судження	Відмінності між індивідуалістичними та колективістськими культурами.	Пояснює складність моральних дилем у багатокультурному праві.	Bentahila, Fontaine & Pennequin (2021)

У таких ситуаціях відповідальність не може бути зведена лише до зовнішнього виконання норми. Вона включає свободу вибору, передбачення наслідків, готовність звітувати за рішення та здатність витримувати його особистісну ціну. Саме тому відповідальність у психологічному, філософському та правовому дискурсі описується як інтегральна властивість зрілої особистості, як критерій суб'єктної саморегуляції та як умова професійної самореалізації. Для правничого середовища важливо також розрізняти моральну, соціальну, громадянську та професійну відповідальність, оскільки в реальній практиці вони накладаються одна на одну і створюють багаторівневу систему нормативних очікувань (Ратинська, 2015; Потапчук, 2017; Мануйлов, 2013; Пекач, 2015; Хитра, 2013; Малигіна, 2013а, 2013б; Баранова, 2017; Золотарьов & Білосорочка, 2015; Сафонова, 2021; Посвістак, 2025).

Окремої уваги потребує суб'єктність як психологічна умова морального вибору. Для майбутнього юриста вона означає здатність до самовизначення, автономного прийняття рішень, аргументованого незбігу з нав'язаною позицією, відповідального користування свободою та побудови власної професійної траєкторії. Суб'єктність пов'язана з рефлексивністю, гнучкістю, активністю, внутрішньою автономією та комунікативністю. Тому її доцільно розглядати як одну з базових детермінант моральної самосвідомості юриста, особливо в умовах невизначеності та конфлікту цінностей (Дротенко & Гуйда, 2017; Ямницький, 2016; Галян, 2017; Сергеєнкова & Столярчук, 2018; Папуша, 2020; Ткаченко, 2022; Прищак, 2025).

Однак, як показано у працях Vandura (1999) та Kirschenbaum et al. (2021), моральна рефлексія піддається руйнівному впливу механізмів морального відсторонення, часто підкріплених інституційною риторикою. Це вимагає переосмислення юридичної освіти не лише як передачі знань, а як формування

чеснот і критичного мислення (Amaya, 2023), здатного протистояти раціоналізаціям і підтримувати моральну стійкість (Rushton, 2016; Kovanci & Özbaş, 2023). Така стійкість не є стабільною характеристикою, а триває як процес, що включає колегіальну підтримку, інституційні умови та рефлексивні практики, без яких виникає ризик цинізму й етичного вигорання.

З огляду на культурну варіативність (Bentahila, Fontaine, & Pennequin, 2021) і пластичність моральної ідентичності у студентському віці (Kingsford, Howes, & de Rosnay, 2018), постає потреба у гнучкій освітній парадигмі, що визнає багатовимірність моральної поведінки. Водночас емпіричні дані про інтероцепцію (Angeletti et al., 2022) та упередження серед етиків (Horvath & Wigman, 2022) засвідчують, що навіть найкраща підготовка не гарантує етичної незламності. Тож формування моральної самосвідомості потребує як нейропсихологічного розуміння (діяльність префронтальної кори, лімбічної системи, дзеркальних нейронів), так і концептуального підґрунтя для системної інтеграції розпорошених дисциплінарних підходів.

1.3 Нейропсихологічні основи моральної самосвідомості та прийняття рішень в юридичній практиці

Феномен моральної самосвідомості, хоча й глибоко вкорінений у культурних, філософських та психологічних традиціях, не може бути повністю зрозумілий без посилання на його нейропсихологічні основи. За останні три десятиліття досягнення когнітивної нейронауки показали, що моральне пізнання є не абстрактною чи суто культурною конструкцією, а підтримується окремими, взаємодіючими нервовими системами, які регулюють прийняття рішень, емоції та соціальне пізнання. Для юридичної професії, де практикуючі

юристи регулярно стикаються з дилемами, що протиставляють особисті інтереси обов'язку, закон справедливості або конкуруючі соціальні цінності одна одній, розуміння нейробіологічних основ морального прийняття рішень дає критичне уявлення як про вразливості, так і про сильні сторони моральної агентності. Саме на цьому міждисциплінарному полі де сходяться право, психологія та нейронаука можна найкраще дослідити, як моральна самосвідомість реалізується на практиці.

Разом із тим прикладне значення нейропсихологічного підходу не вичерпується описом мозкових мереж. Для юридичної професії принципово важливо, що моральне рішення реалізується в умовах стресу, дефіциту часу, кризового управління та інституційної відповідальності. Саме тому в професійній підготовці правоохоронців і суб'єктів правосуддя ваги набувають психодіагностичний аналіз моральної свідомості, розвиток емоційної саморегуляції, стресостійкості та здатності до зваженого керівного рішення в кризових умовах. Умови війни додатково загострюють ці вимоги та підсилюють значення професійної правничої етики як практичного способу регуляції поведінки (Лефтеров, 2022; Лефтеров & Мул, 2021; Рассомахіна, 2024).

Особливої уваги в цьому контексті заслуговує дослідження префронтальної кори (ПФК), яку часто описують як «виконавчий орган». Дослідження демонструють, що префронтальна кора відіграє центральну роль в інтеграції емоцій, когнітивних функцій та соціальних норм, тим самим забезпечуючи рефлексивне моральне мислення (Miller & Cuttler, 2003). У межах цієї області особливу увагу приділяють вентромедіальній префронтальній корі (vmPFC) за її участь у обробці почуття провини, емпатії, співчуття та сорому, емоцій, що становлять афективну основу моральної самосвідомості (Koenigs et al., 2007). Дисфункції вентромедіальної

префронтальної кори (vmPFC) пов'язують з холодним, утилітарним прийняттям рішень. Це узгоджується з класичними результатами експерименту «проблеми візка», де пацієнти з ураженнями венстромедіальної префронтальної кори (vmPFC) частіше жертвують однією людиною, щоб врятувати багатьох, на відміну від нейротипових осіб, які відчувають відразу до таких дій (Greene et al., 2001). Для майбутніх юристів, які часто стикаються з аналогічними дилемами, зважуючи права окремих осіб проти ширших суспільних інтересів, ці результати підкреслюють важливість емоційної інтеграції в моральному міркуванні. Як свідчать дослідження без здатності до емпатичного конфлікту прийняття рішень ризикує перетворитися на відсторонений розрахунок, підриваючи як справедливість, так і людяність.

Не менш важливу роль відіграє дорсолатеральна префронтальна кора (dlPFC), яка підтримує обмірковуване, засноване на правилах мислення та пригнічення імпульсивних реакцій (Miller & Cohen, 2001). Тоді як венстромедіальна префронтальна кора (vmPFC) закріплює рішення в афективному резонансі, дорсолатеральна префронтальна кора (dlPFC) дозволяє відійти від роздумів і дотримуватися принципів, втілюючи рефлексивну позицію, описану Корсгаард (2009) та Мораном (2022). Дослідження функціональної візуалізації показують, що длПФК стає особливо активною, коли люди відмовляються від емоційно інтуїтивних суджень на користь абстрактних правил, як у випадках, коли дотримання принципу вимагає відмови від емоційно привабливого варіанту (Greene, 2013). У юридичному контексті цей баланс між емоційною чутливістю, опосередкованою венстромедіальною префронтальною корою (vmPFC), та дотриманням правил, опосередкованим дорсолатеральною префронтальною корою (dlPFC), відображає подвійний обов'язок юриста перед співчуттям та

справедливістю. Відтак, моральна самосвідомість, з нейропсихологічної точки зору, — це здатність утримувати ці дві системи в динамічній рівновазі.

Доповнює префронтальну кору лімбічна система, сукупність структур, що включає мигдалеподібне тіло, гіпокамп та вентральний стріатум. Мигдалеподібне тіло, зокрема, опосередковує швидкі оцінки соціальної та емоційної значущості, такі як виявлення страху, гніву чи страждання в інших (Adolphs, 2002). Дослідження за допомогою функціональної МРТ показують, що активація мигдалеподібного тіла корелює з підвищеною чутливістю до моральних порушень, таких як акти заподіяння шкоди чи несправедливості (Moll et al., 2005). Натомість гіпокамп сприяє інтеграції пам'яті та морального навчання, кодуючи минулий досвід винагороди, покарання та соціального схвалення в сучасне прийняття рішень. Тим часом вентральний стріатум лежить в основі системи винагороди, що підкреслює нейронну основу моральної мотивації: альтруїстичні вчинки часто активують ті самі схеми, що й матеріальні винагороди, що свідчить про те, що просоціальна поведінка є внутрішньо винагороджуваною (Fehr & Camerer, 2007).

Для юристів, чия щоденна практика включає оцінку шкоди, зважування прецедентів та узгодження суперечливих стимулів, лімбічна система забезпечує емоційне підґрунтя, без якого абстрактне мислення залишалося б стерильним.

Мабуть, найвражаючим відкриттям сучасної нейронауки стало виявлення дзеркальних нейронів, спочатку знайдених у премоторній корі та нижній тім'яній часточці, а пізніше пов'язаних з емпатією та соціальним розумінням (Rizzolatti & Sinigaglia, 2010). Дзеркальні нейрони активуються як під час виконання індивідом дії, так і під час спостереження за тим, як інший виконує ту саму дію, створюючи нейронний субстрат для спільного досвіду. У моральній психології ця система підтримує емпатію, дозволяючи індивідам

«імітувати» емоції та дії інших. Взаємодія між емоціями та когнітивними процесами в моральному прийнятті рішень відображена в дво процесних моделях, таких як ті, що були розроблені Гріном (2013) та розширені Іватою (2025) припускають, що моральні судження виникають унаслідок змагання між швидкими, автоматичними, емоційно зумовленими процесами та повільнішими, обдуманими, когнітивно складними процесами. Нейровізуалізація підтверджує цю точку зору, зокрема те, що емоційно значимі дилеми активують лімбічні області (мигдалеподібне тіло, вентромедіальна префронтальна кора), тоді як безособові дилеми активують когнітивні області (дорсолатеральна префронтальна кора, тім'яна кора). Однак, як стверджують Бладен, Рехрен та Зауер (2022), ця дихотомія надто спрощує складність морального пізнання.

Уваги заслуговують дослідження про те, що рефлексивне пізнання може переформувати інтуїтивні реакції через навчання, тоді як інтуїтивні процеси можуть бути модульовані увагою та усвідомленістю. Для юристів ця взаємодія свідчить про те, що навчання етичному мисленню та рефлексивній практиці може буквально переформувати нейронні ланцюги, що лежать в основі моральної самосвідомості, посилюючи здатність вирішувати дилеми як з емпатією, так і з принциповістю.

Ще одне важливе розуміння походить з досліджень моральної стійкості та регуляції стресу. Дослідження показують, що хронічний моральний дистрес виникає, коли люди змушені діяти всупереч своїм моральним переконанням, може призвести до вигорання, цинізму та відсторонення (Rushton, 2016). З нейропсихологічної точки зору, моральний дистрес пов'язаний з підвищеною активацією мигдалеподібного тіла та гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникової (ГГН) осі, що спричиняє стресові реакції, які погіршують префронтальну функцію (Arnsten, 2009). Кованчі та Озбаш (2023) демонструють, що моральна

стійкість може пом'якшити ці наслідки, дозволяючи професіоналам зберігати етичну цілісність навіть у несприятливих умовах.

Для юристів, які часто стикаються з дилемами адвокатури інтересів клієнта проти суспільного блага, розвиток стійкості є вирішальним для запобігання руйнуванню моральної самосвідомості під впливом стресу. Це нейропсихологічне розуміння підтверджує важливість інституційних підтримок, наставництва, рефлексивного діалогу, балансу робочого навантаження, які захищають здатність юристів морально залучатися, не піддаючись дистрес-індукованому відстороненню.

Слід зауважити, що феномен морального відсторонення, описаний Бандурою (1999) та емпірично підтверджений у юридичних контекстах Кіршенбаумом та ін. (2021), також має нейропсихологічні кореляти. Функціональна візуалізація показує, що коли люди використовують стратегії відсторонення, такі як евфемістичне маркування або знелюднення, активність у областях, пов'язаних з емпатією (наприклад, передня острівець і вентромедіальна префронтальна кора), зменшується (Зімбардо, 2007). Це «нейронне заспокоєння» відображає психологічне віддалення, яке дозволяє людям виправдовувати неетичну поведінку.

В контексті юридичної діяльності ця теза є особливо значущою, оскільки професійні норми «завзятого захисту» можуть ненавмисно заохочувати механізми відсторонення, які послаблюють емпатію. Визнаючи цю небезпеку, юридична етика має активно культивувати практики уваги та рефлексії, які підтримують емпатичну активацію, протидіючи нейробіологічному дрейфу до відсторонення.

Разом із тим, Бентахіла, Фонтейн та Пеннекен (2021) підкреслюють, що моральне пізнання формується культурними орієнтаціями, індивідуалістичними проти колективістських, світськими проти релігійних.

Нейровізуалізаційні дослідження підтверджують, що люди з різних культурних контекстів демонструють різні патерни нейронної активації під час оцінювання моральних сценаріїв (Han et al., 2013). Наприклад, колективістські культури демонструють більшу залученість медіальних префронтальних областей, пов'язаних із прийняттям чужої точки зору, тоді як індивідуалістичні культури наголошують на активації dlPFC, пов'язаної з міркуванням на основі правил.

Це свідчить про те, що нейропсихологічні основи моральної самосвідомості є не біологічно однорідними, а культурно модульованими, підкреслюючи необхідність для юристів у багатокультурних суспільствах визнавати варіативність морального пізнання. Для студентів-юристів у повоєнній Україні, де культурна трансформація та нормативний плюралізм є гострими питаннями, це розуміння є особливо актуальним. Zabolotska et al. (2023), досліджуючи суб'єктивне ставлення до здоров'я української молоді в умовах воєнного часу, виявили примітний феномен: попри очікуване домінування его-захисних патернів, молодь переорієнтовує свій психічний потенціал від особистого виживання до національної ідентичності та суб'єктності. Це свідчить про те, що в умовах колективної загрози відбувається специфічна нейросоціальна трансформація — моральна ідентичність «перекалібровується» у бік просоціальних та громадянських цінностей. Для нашого дослідження цей висновок є принципово важливим з двох причин. По-перше, він вказує на те, що вибірка студентів-юристів, які навчаються під час воєнного часу, є специфічною популяцією з особливим нейропсихологічним та морально-ціннісним профілем, що необхідно враховувати при інтерпретації результатів. По-друге, він окреслює унікальний контекстуальний ресурс: підвищена моральна мотивація, пов'язана з національною ідентичністю та служінням, може слугувати потужним рушієм

розвитку моральної самосвідомості — але лише за умови, що цей ресурс підтримується відповідними освітніми практиками та інституційними умовами.

Аналіз цих нейропсихологічних тенденцій призводить до кількох загальних висновків. По-перше, моральна самосвідомість є розподіленою функцією, та виникає внаслідок взаємодії префронтального контролю, лімбічних емоцій, втіленого моделювання та культурної модуляції. По-друге, баланс між когнітивними та емоційними процесами є нестійким, легко порушується стресом, упередженнями чи інституційним тиском, але також здатний до зростання завдяки навчанню та рефлексії. По-третє, нейропсихологічні основи моральної відповідальності підкреслюють як обмеження, так і можливості юридичної етики. Для юридичної професії практичні наслідки є вкрай значущими. Тренування усвідомленості та контролю уваги може зміцнити інтероцептивну обізнаність та префронтальну регуляцію, покращуючи рефлексивне прийняття рішень в умовах стресу (Huang, 2017). Етична освіта, що наголошує на емпатії та залученні до наративів, може підтримувати активацію венстромедіальної префронтальної кори та острівця, протидіючи нейронному відключенню, яке підриває відповідальність. Інституційні реформи, що зменшують хронічний стрес і сприяють стійкості, можуть захистити префронтальну функцію, зберігаючи здатність до етичного судження. Нарешті, визнання культурного та нейрорізноманіття може сприяти розробці більш інклюзивних моделей юридичної практики, які враховують різні моральні орієнтації.

Отже, описані нейропсихологічні підгрунття моральної самосвідомості, ґрунтуються на ідеях нейроперсональності. Подальше уточнення нейропсихологічного пояснення моральної самосвідомості виникає з концепції нейроперсоналогії, нещодавно запропонованої Богданом Ткачем

(2020), відповідно якої індивідуальні схильності до прийняття рішень, заснованих на совісті, керуванні законом, орієнтації на справедливість або власних інтересах відображають стабільні конфігурації нейронної функціональності, зокрема в префронтальній корі та передній поясній корі. Ця модель пропонує, що функціональне посилення або ослаблення певних коркових областей (дорсолатеральної, орбітофронтальної, вентромедіальної, передньої поясної) призводить до формування різних нейротипологічних типів, кожен з яких характеризується передбачуваними когнітивними стилями, здатністю до емоційної регуляції та моральними орієнтаціями.

Згідно з цим поглядом, моральне прийняття рішень опосередковується тим, що Ткач та Луньов називають «правовою матрицею» як нейропсихологічною системою. Згідно досліджень, рішення, засновані на совісті, корелюють з підвищеною активацією в *putamen*, рішення, засновані на законі, – з страхом покарання, що виникає в мигдалеподібному тілі, рішення щодо справедливості – з активацією острівця, пов'язаною зі сприйняттям рівності, а власні інтереси – з аміноспецифічними нейронними системами, пов'язаними з винагородою. Хвостате ядро слугує інтеграційним центром, збалансовуючи ці конкуруючі активації для формування кінцевого поведінкового результату.

На нашу думку нейроперсонологічний підхід до моральної самосвідомості перегукується з двопроецесними моделями в моральній психології, але пропонує більш детальний нейроанатомічний опис. Тоді як Грін (2013) розрізняв емоційні та когнітивні системи, нейроперсонологічний підхід визначає, як структурна варіабельність у префронтальних та підкіркових областях схиляє людей віддавати перевагу одному типу прийняття рішень перед іншим. Такі схильності не є детерміністичними, але вони виявляють, чому юристи, судді та політики можуть систематично

відрізнятися за своїми стилями морального мислення. Наприклад, професіонал з посиленою орбітофронтальною функцією може демонструвати міцну управлінську етику, засновану на совісті та гуманізмі, тоді як той, у кого ослаблена венстромедіальна функція, може виявляти харизму, але зневажати справедливість, що є надто помітною тенденцією в політичній корупції.

Слід також додати, що прикладне значення нейроперсональності стає особливо очевидним у контекстах юридичної етики та судової неупередженості. Лю (2024) стверджував, що судові рішення формуються не лише законом та доказами, але й психологічним бекграундом судді. Рамки нейроособистості розширюють це, припускаючи, що неявні нейронні диспозиції взаємодіють з когнітивними упередженнями та соціальним контекстом для формування результатів рішень. Для юридичної освіти це означає, що виховання моральної самосвідомості не може ігнорувати нейропсихологічну індивідуальність. Педагогіка етики має не лише викладати правила та прецедентне право, але й залучати студентів до рефлексивних практик, які зміцнюють недорозвинені префронтальні функції – подібно до того, як тренування усвідомленості покращує контроль уваги та емпатію (Huang, 2017). Крім того, теорія нейроперсоналогії пропонує міст між описовим та приписним знанням. Описове знання, що ґрунтується на пам'яті та розпізнаванні (зберігається в скроневій неокортексі), дозволяє юристам згадувати прецеденти та застосовувати існуючі правила. Натомість приписовальне знання передбачає моделювання майбутнього, симуляцію наслідків та виконання нормативних зобов'язань — здібності, що залежать від префронтальної кори та передньої поясної звивини (Goldberg, 2005; Vaccaro & Fleming, 2018). Ткач і Луньов стверджують, що приписне знання представляє вищий, метакогнітивний рівень психіки, і що його ігнорування в традиційній юридичній освіті сприяло формуванню жорсткого легалізму, а не адаптивної

моральної агентивності. Це розуміння збігається з наполяганням Габермаса (1990) на тому, що моральна свідомість є комунікативною та орієнтованою на майбутнє, а не просто ретроспективною.

В цілому слід зазначити, що в той час як традиційні моделі юридичної етики часто припускають раціонального та універсального агента прийняття рішень, нейропсихологічний підхід виявляє, що когнітивна та афективна архітектура мозку схиляє людей до різних моральних орієнтацій. Наступна таблиця узагальнює концептуальні відповідності між конкретними типами нейроособистості, домінуючими моральними орієнтаціями та режимами прийняття рішень, пропонуючи як англійські, так і українські формулювання для забезпечення міжмовного точності в академічному використанні.

Таблиця 1.3

Нейропсихологічні профілі та домінантні моральні стратегії

Нейроперсонологічна тенденція	Моральна орієнтація	Домінуючий спосіб ухвалення рішень	Ключові джерела
Посилена дорсолатеральна PFC	Спрямованість на совість, інноваційність, гуманістичність	Совість, справедливість	Tkach & Lunov (2025), Goldberg (2002)
Ослаблена дорсолатеральна PFC	Догматизм, легалізм, слухняність	Закон, догма	Tkach & Lunov (2025)
Посилена орбітофронтальна PFC	Етичне лідерство, справедливість, кризове управління	Совість, справедливість	Tkach & Lunov (2025), Liu (2024)
Ослаблена орбітофронтальна PFC	Імпульсивність, ризик, особиста вигода	Особиста вигода	Tkach & Lunov (2025)
Посилена вентромедіальна PFC	Емпатійність, орієнтація на справедливість, просоціальність	Справедливість, совість	Tkach & Lunov (2025), Tangney et al. (2007)

З цього порівняльного аналізу стає зрозуміло, що нейропсихологічні схильності особистостей не можна ігнорувати при вивченні юридичної етики.

Ці відмінності є не просто теоретичними, а мають практичні наслідки для навчання, професійного розвитку та етичної стійкості в контекстах, де юристи стикаються з гострими моральними дилемами.

Таким чином, проведене теоретичне узагальнення надає як таксономію, так і евристичну основу - фіксує нейропсихологічні основи моральної самосвідомості, водночас пропонуючи конкретні напрями для розвитку рефлексивної практики в юридичній освіті. Нейропсихологічна перспектива доповнює теоретичне обґрунтування моральної самосвідомості, оскільки поєднує культурні, філософські та психологічні пояснення з нейропсихологічними основами людського прийняття рішень.

1.4 Теоретична модель психологічних особливостей моральної самосвідомості майбутніх юристів

Як було зазначено в попередніх параграфах моральна самосвідомість можна визначити як здатність усвідомлювати власні етичні переконання, цінності та упередження, а також усвідомлювати вплив цих елементів на рішення та дії. Як виходить з теоретичних узагальнень це передбачає інтроспективне розуміння власної моральної ідентичності та здатність розмірковувати над моральними наслідками своєї поведінки, що, своєю чергою, впливає на процеси прийняття етичних рішень. У контексті юридичної професії моральна самосвідомість відіграє вирішальну роль у спрямуванні юристів до реалізації справедливості, неупередженості та етичної практики. Це дає змогу майбутнім юристам орієнтуватися в складних моральних дилемах і розвивати сильне почуття відповідальності перед своїми клієнтами, системою правосуддя та суспільством загалом.

Серед психологічних ресурсів, що підтримують подолання моральних дилем у майбутніх юристів, доцільно виокремити життєздатність, самореалізацію та креативність. Високий рівень життєздатності пов'язаний з більшою відповідальністю, самоконтролем, самоорганізацією, наполегливістю та здатністю до гармонійної самореалізації. Водночас креативність дає змогу майбутньому юристові продуктивно працювати з нестандартними ситуаціями, а активні методи навчання, проєктна діяльність, рольова гра, моделювання професійного середовища та наукова робота посилюють ресурсну базу професійного і морального вибору (Бедан, 2020; Саврасов et al., 2025; Якимчук, 2020; Шемчук, 2024).

Розвиток моральної самосвідомості у студентів-юристів є важливим для сприяння етичній поведінці та створення правової культури, що ґрунтується на чесності та підзвітності. Оскільки майбутні юристи стають більш

вправними у визначенні своїх моральних засад, вони краще підготовлені до прийняття обдуманих рішень, які пріоритезують справедливість та захищають права осіб у межах правової системи.

Уточнюючи авторську модель моральної самосвідомості майбутнього юриста, доцільно врахувати, що освітній рівень її детермінації є багатокomпонентним. До нього належать професійна компетентність, правова культура, правосвідомість, психологічна готовність до діяльності, особистісна культура та ресурсний потенціал самореалізації. У сукупності ці чинники забезпечують перехід від засвоєння моральних і правових норм до їх внутрішнього прийняття та поведінкової реалізації. Саме тому освітній компонент моделі слід трактувати не вузько дидактично, а як систему психолого-педагогічних умов, що формують у майбутнього юриста здатність до відповідального морального вибору в професійній діяльності (Лещенко & Беляєва, 2023; Янченко, 2018; Кононенко, 2021; Чорна & Ліпунова, 2021; Бедан, 2020; Залужна & Бовгиря, 2025).

У межах цієї роботи моральну самосвідомість майбутнього юриста доцільно трактувати як інтегративну систему, що формується на перетині моральної свідомості, моральної відповідальності, суб'єктності, духовно-ціннісної ідентичності, досвіду моральної поведінки та професійно-етичної саморегуляції. Такий підхід дозволяє поєднати внутрішній ціннісний рівень, рефлексивно-регулятивний рівень і рівень поведінкової реалізації. Він також дає підстави розглядати юридичну освіту не лише як простір засвоєння норм, а як середовище формування зрілої, відповідальної та етично саморегульованої особистості правника (Ценко, 2016; Ратинська, 2014; Павелків, 2018; Дротенко & Гуйда, 2017; Савчин, 2014; Рассомахіна, 2024).

Розвиток моральної самосвідомості студентів-юристів залежить від різних психологічних факторів, які потребують вивчення, щоб зрозуміти, як

найкраще сприяти формуванню цієї критичної компетенції в юридичній освіті. Ці фактори включають когнітивний розвиток, емоційний інтелект, соціальну ідентичність та моральне мислення. Когнітивний розвиток стосується зростання інтелектуальних здібностей учня, що впливає на його здатність розмірковувати та аналізувати моральні ситуації. Вищий рівень когнітивного розвитку пов'язаний з покращеним моральним мисленням, що призводить до вдосконалення здатності приймати етичні рішення.

Крім того, емоційний інтелект охоплює здатність сприймати, оцінювати та управляти емоціями, як власними, так і чужими (Dub & Zymianskyi, 2025). Зв'язок між емоційним інтелектом та моральною самосвідомістю є значущим, оскільки майбутні юристи повинні орієнтуватися у високостресових умовах та працювати з різноманітним населенням. Здатність співчувати клієнтам та колегам може сприяти глибшому розумінню етичних дилем, сприяючи більш рефлексивній та співчутливій юридичній практиці.

Концепція соціальної ідентичності також відіграє ключову роль у формуванні моральної самосвідомості. В університетському середовищі студенти, ймовірно, спілкуватимуться з однолітками та наставниками, які мають схоже або різноманітне походження та переконання. Взаємодії та дискурс, що виникають із цих зв'язків у громаді, сприяють розумінню студентами цінностей та етичних принципів. Переосмислення ідентичності – особливо в суспільстві, що швидко змінюється, як Україна, – може призвести до поглибленого усвідомлення моральних складнощів, які виходять за межі культурних рамок.

Крім того, моральне мислення, сформоване як культурним контекстом, так і освітнім досвідом, є основоположним у формуванні моральної самосвідомості. Ознайомлення з теоретичними основами та тематичними дослідженнями під час юридичної освіти допомагає студентам сформулювати

свої цінності та переконання, надаючи платформу для самоаналізу. Властива складність юридичних дилем часто вимагає стійких моральних орієнтирів для ефективного орієнтування в етичних вимірах практики (Рибалко та ін., 2022).

Психологічна готовність є фундаментальним аспектом структури професійної підготовки майбутніх юристів. Вона охоплює систему когнітивних, емоційних та поведінкових атрибутів, які забезпечують готовність студентів для подолання складнощів та етичних дилем, притаманних юридичній практиці. Цуркан-Саїфуліна та Ступак (2022) наголошують на ролі психологічної готовності як інструмента, що сприяє формуванню моральної самосвідомості серед студентів-юристів, критичного аспекту, який впливає на їхнє етичне мислення та формування професійної ідентичності.

Розвиток психологічної готовності включає вдосконалення навичок саморефлексії, емоційного інтелекту та стійкості. Самоаналіз дає студентам змогу критично оцінити свої цінності, переконання та моральні судження, сприяючи глибшому розумінню їхньої етичної позиції в юридичному контексті. Цей рефлексивний процес є важливим для розвитку міцної моральної основи, яка керуватиме прийняттям рішень у їхній майбутній кар'єрі. Емоційний інтелект, визначений як здатність розпізнавати, розуміти та управляти власними емоціями, а також емоціями інших людей, є життєво важливим компонентом психологічної готовності (Goleman, 1995). У юридичній сфері професіонали часто стикаються з емоційно напруженими ситуаціями, що вимагає тонкого розуміння міжособистісних відносин та етичних міркувань.

В дослідженнях зазначається, що професійна самосвідомість виступає критичним компонентом підготовки майбутніх юристів. Цей багатовимірний конструкт охоплює розуміння індивідом своїх емоцій, цінностей, сильних і

слабких сторін, а також ширших соціально-етичних наслідків своєї ролі в суспільстві (Павлюк та ін., 2022). Інтеграція професійної самосвідомості в юридичну освіту є важливою, оскільки вона переплітається з моральною самосвідомістю та відіграє значну роль у етичному прийнятті рішень. Професійна самосвідомість ґрунтується на рефлексивній практиці, яка заохочує студентів критично осмислювати свій досвід та емоції. Це осмислення дає студентам змогу виявити свої упередження, моральні цінності та етичні рамки, які, своєю чергою, формують їхню професійну ідентичність та процеси прийняття рішень.

Таппан (2006) стверджує, що емпатія є критичним компонентом морального розвитку, заохочуючи людей розуміти та засвоювати точки зору інших, що є особливо актуальним у суспільстві, яке оговтується від конфлікту. Крім того, формування соціальної ідентичності в цей бурхливий період може вплинути на моральну самоконцепцію майбутніх юристів. Відповідність колективним наративам, що стосуються національної ідентичності, справедливості та прав людини, може викликати відчуття обов'язку та етичної відповідальності. Дослідження Ташчі та Йилдиза (2020) свідчать, що сильніша ідентифікація з професійною спільнотою часто призводить до підвищення моральних стандартів та поведінки.

Крикун та ін. (2023) наголошують, що впровадження міжнародних стандартів етичної поведінки в систему підготовки є вирішальним для формування правової культури, заснованої на повазі до прав людини та дотриманні верховенства права, що також визначає становлення моральної самосвідомості майбутніх юристів.

Слід зазначити, що мотиваційна сфера є значущим виміром у розумінні етичної поведінки та моральної самосвідомості майбутніх юристів в Україні, зокрема в контексті правоохоронців. В дослідженні Колесніченко (2023)

підкреслюється, як внутрішня мотивація сприяє глибокій відданості етичним принципам, що є важливим для формування моральної самосвідомості серед юристів. Внутрішня мотивація, що ґрунтується на особистому задоволенні, цінностях та відчутті мети, спонукає правоохоронців узгоджувати свої дії з етичними стандартами та суспільними очікуваннями. Ця єдина мотивація часто проявляється через почуття обов'язку, відданість справедливості та бажання служити громаді, що все разом зміцнює моральні засади людини. Навпаки, екстринсивна мотивація, яка включає зовнішні стимули, такі як винагороди, визнання чи кар'єрне зростання, також може впливати на етичну поведінку, хоча її вплив може бути більш змінним. Колесніченко (2023) стверджує, що хоча зовнішні мотиви можуть ефективно сприяти дотриманню правових норм та організаційних правил, вони часто не здатні прищепити глибоку моральну свідомість. Для майбутніх юристів надмірне покладання на зовнішні винагороди може призвести до поверхового розуміння етики, коли поведінка керується страхом покарання, а не справжнім моральним зобов'язанням. З іншого боку, інституційна культура, яка надає пріоритет конкуренції над співпрацею, може змістити мотивацію в бік зовнішніх факторів, потенційно ставлячи під загрозу розвиток багатой моральної ідентичності серед майбутніх юристів.

Крім того, значення емоційного інтелекту не можна недооцінювати для розуміння мотивації у юридичній освіті. Емоційний інтелект, що включає самосвідомість, емпатію та емоційну регуляцію, є критичним фактором для моральної самосвідомості (Dub & Zymianskyi, 2025). Колесніченко (2023) наголошує, що коли студенти-юристи розвивають емоційний інтелект, їхня внутрішня мотивація часто зростає, сприяючи глибшому залученню до морального мислення. Здатність не лише розуміти власні емоції, а й співчувати

іншим збагачує етичні міркування, дозволяючи майбутнім юристам усвідомлювати людський вплив своїх рішень.

Разом із тим можна спостерігати, що сучасні педагогічні практики часто віддають перевагу вивченню та засвоєнню правових норм над розвитком критичного мислення та морально-етичного обґрунтування. Як зазначають Яблонський та ін. (2023), такий підхід може гальмувати розвиток у студентів моральної самосвідомості, що є важливим для етичної юридичної практики.

В такому контексті доречно розглянути досвід деяких європейських країн, які позиціонують більш інтегрований підхід до юридичної освіти, підкреслюючи важливість етичної рефлексії та моральної філософії. Наприклад, у Німеччині та Нідерландах рамки юридичної освіти наголошують на мотиваційній готовності через поєднання теоретичного та практичного навчання. В програмах цих країн використовують підхід, де студентів заохочують брати участь у тематичних дослідженнях, що висвітлюють етичні дилеми, з якими стикаються в юридичній практиці.

Цікавим є факт, що німецька система підготовки юристів передбачає дворічне обов'язкове стажування (Referendariat), яке відбувається після складання першого державного іспиту і передує другому. Ключовою особливістю цієї моделі є структурована ротація стажиста через різні юридичні інституції: цивільний суд, прокуратуру, адміністративний орган та адвокатську фірму.

Психологічний механізм Referendariat є вагомим практичним застосуванням соціально-когнітивної теорії А. Бандури. Стажисти проходять різноманітний набір професійних моделей, що запобігає їхній соціалізації в рамках лише однієї. Змушуючи стажиста діяти як і з позиції обвинувачення (в прокуратурі), так і з позиції захисту (в адвокатурі), система сприяє розвитку когнітивної емпатії так само як і розумінню правової системи. Цей досвід є

вагомим каталізатором для переходу від спрощеної, «рольової» моралі до більш нюансованого розуміння справедливості і моралі.

Так, у Швеції акцент на навчанні через симуляції та клінічну юридичну освіту надає студентам практичний досвід роботи з реальними юридичними питаннями, створюючи середовище, де можна досліджувати етичні міркування. Ця відмінна риса скандинавської юридичної освіти, здається, культивує серед студентів культуру відповідальності та моральної рефлексії, що дозволяє їм орієнтуватися в складнощах юридичної практики з більшим усвідомленням її етичних наслідків.

Відмінності у формуванні мотиваційної готовності між Україною та Європою висвітлюють кілька системних факторів, що впливають на юридичну освіту. Одним з найважливіших аспектів є суспільне сприйняття юридичної професії. У багатьох країнах Західної Європи високий рівень довіри та поваги до юридичної професії призводить до освітньої культури, яка наголошує на моральних аспектах юридичної практики. В Україні, де правова система стикалася з викликами, пов'язаними з корупцією та відсутністю довіри громадськості, панівна атмосфера може стримувати акцент на моральній самосвідомості. Як стверджують Яблонський та ін. (2023), цей суспільний контекст може глибоко впливати на мотивацію студентів, впливаючи на їхню взаємодію з етичним змістом у їхній освіті.

Емпіричною основою для розуміння психологічного клімату, в якому формуються майбутні юристи, є дані соціологічних опитувань щодо довіри до правових інституцій (табл 1.4).

Ця таблиця наочно демонструє, що проблема не в загальній недовірі до державних інституцій, а в специфічній кризі саме у секторі правосуддя. На тлі надзвичайно високої довіри до Збройних Сил України (баланс +85.6), негативний баланс довіри до судів (-53.8) та прокуратури (-39.4) виглядає

особливо разюче. Ця поширена недовіра діє як своєрідне «моральне забруднення».

Таблиця 1.4

Рівні суспільної довіри до державних та правових інституцій України (дані за кінець 2024 року)

Інституція	Зовсім не довіряю (%)	Скоріше не довіряю (%)	Скоріше довіряю (%)	Повністю довіряю (%)	Баланс довіри-недовіри
Суди (судова система загалом)	32.3	37.9	12.2	4.2	-53.8
Прокуратура	28.1	34.5	18.4	4.8	-39.4
Національна поліція	13.7	27.7	35.4	14.4	+8.4
Служба безпеки України (СБУ)	9.0	17.1	40.1	23.5	+37.5
НАБУ	22.5	35.5	18.3	3.8	-35.9
Збройні Сили України	2.2	3.7	24.9	66.6	+85.6

Джерело: Складено на основі даних КМІС та Центру Разумкова.

Для студента, який вступає в професію з такою репутацією, це може спричинити когнітивний дисонанс, що веде або до загартованого цинізму або до відчуття вивченої безпорадності. Це також означає, що «рольові моделі», доступні в професії, сприймаються суспільством як фундаментально негідні довіри, що ускладнює процес позитивної ідентифікації, описаний Бандурою.

Ще одним значущим фактором є вплив викладачів та наставництва на формування моральної самосвідомості студентів. У європейських країнах викладачі часто виступають наставниками, які активно залучають студентів до обговорень етичних викликів та професійних обов'язків. Спільне навчальне середовище, яке пропагується в цих освітніх закладах, різко контрастує з часто ієрархічними та жорсткими педагогіками, що зустрічаються в деяких українських закладах. Ця невідповідність може призвести до того, що

студенти почуватимуться менш уповноваженими досліджувати свою моральну ідентичність або ставити під сумнів етичні принципи через відчутний дисбаланс влади з викладачами.

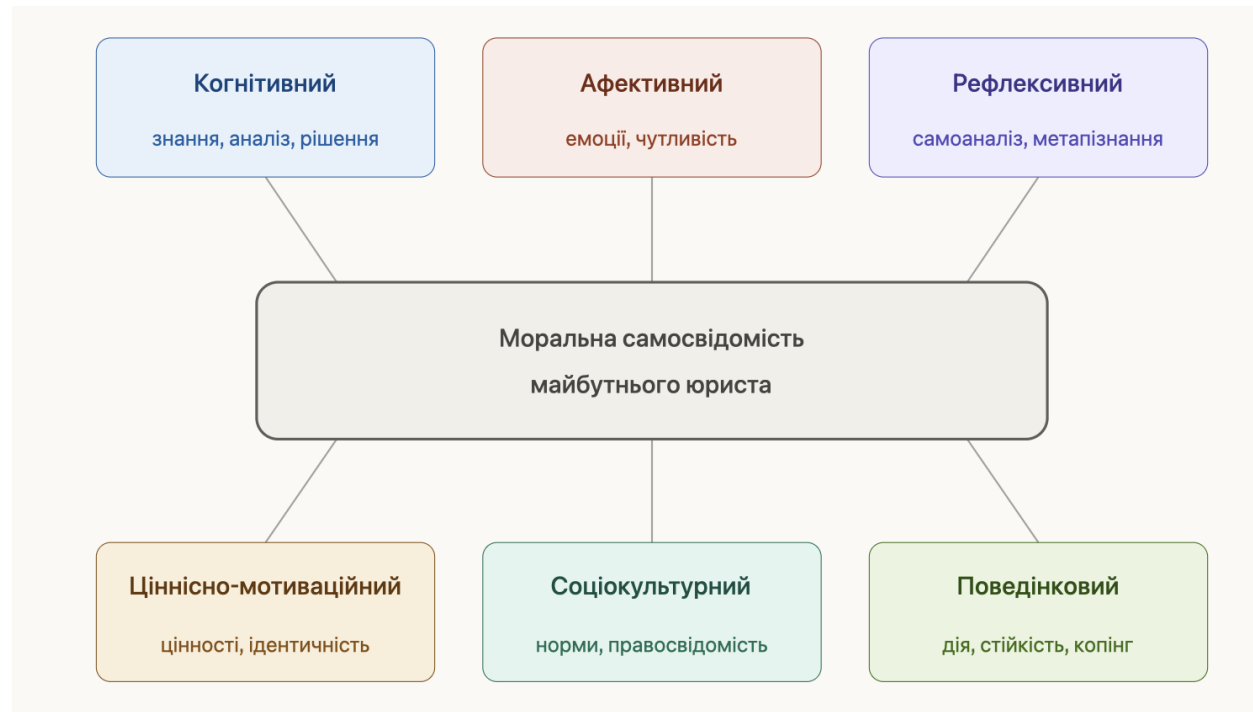

Рис. 1.1. Компоненти моделі моральної самосвідомості майбутніх юристів

Загалом порівняльний аналіз показує, що хоча Україна досягає успіхів у реформуванні юридичної освіти, необхідні подальші ініціативи для створення середовища, сприятливого для моральної самосвідомості майбутніх юристів.

Запозичення успішних елементів з європейських моделей, таких як міждисциплінарна взаємодія, досвідчене навчання та зосередження на етичному наставництві, може значно покращити процеси розвитку мотивації та моральної самосвідомості в українській юридичній освіті. Дослідження психологічних факторів, що впливають на моральну самосвідомість майбутніх

юристів під час їхнього навчання в університетах України, виявило кілька ключових висновків, які мають значні наслідки як для юридичної освіти, так і для ширшого соціально-політичного контексту.

Таблиця 1.5

Теоретична модель моральної самосвідомості майбутніх юристів

Компонент	Короткий опис	Функція в контексті юридичної освіти/практики
Когнітивний компонент	Моральне знання, норми та принципи; аналітичні навички, пов'язані з моральним розмірковуванням.	Аналіз морально-етичних дилем, прийняття зважених рішень, застосування професійних норм.
Емоційно-почуттєвий компонент	Моральні емоції (співчуття, провина, гордість, обурення тощо) і емоційна чутливість до цінностей.	Забезпечує емоційний зворотний зв'язок і мотивацію; допомагає розпізнавати етичну значущість ситуацій та регулювати поведінку.
Рефлексивний компонент	Метапізнавальні процеси самоаналізу і самоконтролю; здатність відсторонюватися від ситуативних впливів.	Сприяє критичному осмисленню власних мотивів і дій, допомагає знаходити етичні рішення шляхом самоаналізу.
Ціннісно-мотиваційний компонент	Система особистісних та професійних моральних цінностей; моральна ідентичність і стійкість; добродесність як інтегративна орієнтація на професійну чесність, порядність і вірність етичним принципам незалежно від ситуативних обставин	Напрямок мотивації вчинків, забезпечення збереження етичної послідовності та професійної чесності навіть під тиском. Забезпечує збереження добродесної позиції під тиском та блокує механізми морального самовиправдання
Соціокультурний компонент	Інтерналізовані соціальні норми, правові	Узгодження індивідуальних рішень із

	традиції та очікування суспільства; духовні цінності; комунікативні навички.	суспільними й професійними стандартами; ефективна етична комунікація та дискусія; збереження орієнтирів абсолютної моральності (Савчин, 2021).
Поведінковий компонент	Здатність реалізовувати моральні переконання у конкретних вчинках через інстанцію моральної відповідальності як внутрішнього регулятора; підтримувати послідовність між декларованими цінностями й реальними діями; застосовувати адаптивні стратегії поведінки в умовах морального дистресу та копінгу; звітувати перед собою за наслідки прийнятих рішень; прояв доброчесності у конкретних вчинках як сталість між декларованими цінностями й реальними діями у ситуаціях морального дистресу.	Трансляція внутрішньої рефлексії у зовнішню відповідальну дію; стійкість поведінки в умовах тиску та спокуси до морального відсторонення; розвиток відповідальності як багатокомпонентної особистісної якості (Заміщак & Сторонський, 2025; Yarosh et al., 2021; Ратинська, 2014, 2015; Ценко, 2013, 2016; Савчин & Поточняк, 2025.).

Моральна самосвідомість майбутнього юриста формується на перетині особистісних моральних переконань та соціокультурних наративів професії. Філософські концепції показують, що вона включає розвиток практичної

мудрості та автономної раціональної волі, які забезпечують здатність діяти відповідно до універсальних етичних принципів. У такому підході самосвідомість розглядається як внутрішній моральний закон і водночас як соціально обумовлене явище, тому вона функціонує не тільки на індивідуальному, а й на суспільному рівні. Культурологічні дослідження підтверджують, що моральна самосвідомість інтегрує колективно поділені цінності і норми, виступаючи для юриста і внутрішнім «компасом» особистісних цінностей, і «дзеркалом» очікувань соціуму. Таким чином, здобувачі юридичної освіти повинні усвідомити, що право й мораль тісно переплетені: закон постає для них не просто зовнішнім приписом, а вищим етичним орієнтиром справедливості. При цьому важливо, що згідно з Савчиним (2021), саме мораль духовної природи — на відміну від відносної соціальної моральності — слугує внутрішнім абсолютним орієнтиром, від якого не може відступити особистість зі здоровою моральною самооцінкою навіть під тиском інституційних очікувань (Савчин & Поточняк, 2025).

Психологічні концепції показують, що моральна самосвідомість має глибоку когнітивно-афективну основу. Цей феномен передбачає здатність до системного морального розмірковування, розвиток якого пояснюють теорії стадій (від гетерономного до автономного морального мислення). У процесі юридичної освіти це актуалізується через вивчення етичних кодексів, судовий аналіз кейсів і імітаційні практики, де формуються навички обґрунтованого рішення в складних ситуаціях. Водночас ключовим є вплив моральних емоцій: почуття провини, сорому, емпатії чи морального обурення забезпечують афективний зворотний зв'язок щодо моральності вчинків. Сучасні дослідження підкреслюють, що прийняття рішення часто є результатом взаємодії імпульсивних інтуїтивних реакцій і свідомого аналізу, тому юрист має вміння балансувати між емоційним співчуттям та раціональною

неупередженістю. Yarosh et al. (2021) переконливо доводять, що саме рефлексивний потенціал особистості є тим нейрокогнітивним механізмом, який визначає якість копінгу в морально складних ситуаціях, а рефлексивні особистості обирають більш адаптивні стратегії поведінки. У професійній практиці це означає, що майбутні юристи повинні розвивати навички емоційної регуляції і водночас шукати аргументацію з позиції справедливості та прав людини.

Нейронаукові дані підтверджують інтегративну природу цих процесів: моральні оцінки й рішення підтримуються роботою розгалужених нервових мереж. Передня кора головного мозку (зокрема вентромедіальна область) інтегрує емоційні сигнали (відчуття провини, співчуття тощо) з раціональним плануванням, водночас дорсолатеральна кора відповідає за логічне мислення та самоконтроль. Лімбічні структури регулюють швидку емоційну чутливість до страждання інших і зберігають етичний досвід, що сприяє емпатії і внутрішній мотивації. Така взаємодія нейронних систем дозволяє юристові усвідомлено оцінювати моральні ситуації і підтримувати динамічний баланс між співчуттям та неупередженістю в прийнятті рішень.

Узагальнюючи наведені підходи, можна виділити шість ключових компонентів моральної самосвідомості майбутніх юристів, які інтегруються у цілісну модель. По-перше, когнітивний компонент – моральне знання, аналітичні та логічні навички, які забезпечують розпізнавання етичних дилем і побудову аргументованих рішень. По-друге, емоційно-почуттєвий компонент – набір моральних емоцій (емпатія, провини, сором, обурення тощо), які забезпечують внутрішній зворотний зв'язок і мотивують дотримання етичних стандартів. По-третє, рефлексивний компонент – здатність до самоаналізу та метапізнавального відсторонення, яка дає можливість критично оцінювати власні мотиви, установки й дії. Крім того,

важливі ціннісно-мотиваційний компонент (інтеграція особистісних і професійних цінностей, формування моральної ідентичності, здорова моральна самооцінка й моральна стійкість; Савчин & Поточняк, 2025) та соціокультурний компонент (усвідомлення групових норм, правових очікувань, духовних цінностей та комунікативної етики; Савчин, 2021). Шостим, принципово важливим компонентом, є **поведінковий** — здатність реалізовувати моральні переконання у конкретних вчинках, підтримувати послідовність між декларованими цінностями й реальними діями та застосовувати адаптивні стратегії поведінки в умовах морального дистресу. Без цього компонента модель описувала б моральну самосвідомість лише як внутрішній феномен, залишаючи поза увагою питання про те, яким чином ця свідомість втілюється у дії (Заміщак & Сторонський, 2025; Yarosh et al., 2021). Усі шість структурних елементів взаємодіють, забезпечуючи майбутнім юристам здатність етично орієнтуватися в професійному контексті, усвідомлювати відповідальність та зберігати цілісність поведінки за умов моральних дилем.

Запропонована шестикомпонентна модель набуває завершеного вигляду лише за умови експлікації центральної інтегруючої ланки — психології відповідальності, що сполучає внутрішньоособистісний рівень моральної рефлексії з зовнішнім рівнем поведінкової реалізації. Як справедливо наголошується у вітчизняних психологічних студіях, відповідальність не зводиться ані до формального виконання нормативних вимог, ані до ретроспективної звітності за вчинки; вона постає інтегральною властивістю зрілої особистості та водночас умовою її суб'єктної саморегуляції (Баранова, 2017; Малигіна, 2013a, 2013b; Ратинська, 2014, 2015; Хитра, 2013; Сафонова, 2021).

У сучасній психології розрізняються моральна, соціальна, громадянська та професійна відповідальність (Гусір, 2014; Золотарьов & Білосорочка, 2015; Мануйлов, 2013; Пекач, 2015; Потапчук, 2017; Рассомахіна, 2024), які у реальній поведінці фахівця-правника утворюють багаторівневу систему нормативних очікувань і взаємонакладаються. Особливого значення для предмета нашого дослідження набуває саме моральна відповідальність як внутрішня інстанція узгодження свободи вибору з передбаченням наслідків та готовністю звітувати перед собою за власне рішення (Ратинська, 2015; Ценко, 2013, 2016; Лимар, 2019). Вона виявляється психологічно близькою до феномену моральної самосвідомості, проте не тотожною їй: якщо остання описує рефлексивно-усвідомлюваний процес розпізнавання й оцінювання моральних вимірів ситуації, то відповідальність — диспозиційно-регулятивну готовність до етичної дії, що ґрунтується на цьому процесі.

Показово, що у вітчизняній психологічній традиції моральна відповідальність послідовно концептуалізується у нерозривному зв'язку з духовно-ціннісним стрижнем особистості. Відповідно до позиції М. Савчина (2013, 2014, 2021), стійкість моральної відповідальності забезпечується лише тоді, коли вона вкорінюється у мораль духовної природи — у систему абсолютних цінностей, незалежну від ситуативних впливів, групового тиску та інституційних очікувань. У протилежному випадку, коли відповідальність спирається виключно на конвенційно-соціальну мораль, вона залишається вразливою до механізмів раціоналізації й морального відсторонення, описаних А. Бандурою (Bandura, 2002; Kirshenbaum et al., 2021). Концепція здорової моральної самооцінки (Савчин & Поточняк, 2025) розгортає це положення в практичній площині: саме внутрішня інтегрованість ціннісного ядра дозволяє особистості витримувати аксіологічний тиск професійного середовища та реалізовувати відповідальну дію всупереч нормативно-рольовим очікуванням.

Психологічна стійкість та духовні здатності — вірити, любити, творити добро, боротися зі злом, надіятися — постають, за цим підходом, ресурсами не лише індивідуального благополуччя, а й морально-професійної функціональності фахівця (Савчин, Федорчук & Зимянський, 2023).

На викладених концептуальних засадах можна сформулювати психологічний механізм, який зв'язує компоненти запропонованої моделі у цілісну функціональну систему: моральна самосвідомість → моральна саморегуляція → відповідальна дія.

Перша ланка — моральна самосвідомість — забезпечує розпізнавання етичного виміру ситуації та рефлексивну оцінку альтернатив поведінки (когнітивний, емоційно-почуттєвий і рефлексивний компоненти моделі). Друга ланка — моральна саморегуляція — перетворює це розпізнавання у вольове зусилля, опосередковане інтерналізованими цінностями, чеснотами та моральною ідентичністю (ціннісно-мотиваційний і соціокультурний компоненти); на нейропсихологічному рівні вона забезпечується взаємодією префронтального контролю, передньої поясної кори та лімбічних структур, систематизованих у підрозділі 1.3 (Greene, 2013; May et al., 2022; Tkach & Lunov, 2025). Третя ланка — відповідальна дія — постає як реалізація моральних переконань у конкретному вчинку, що передбачає готовність прийняти його наслідки й підтримувати послідовність поведінки під дією стресу та інституційного тиску (поведінковий компонент; Заміщак & Сторонський, 2025; Yarosh et al., 2021). Наскрізним механізмом цього ланцюга виступає рефлексія: без неї розпізнавання не перетворюється у саморегуляцію, а саморегуляція — на стійку відповідальну дію (Павелків, 2018; Усик, 2023; Гузенко, 2018).

Для психології майбутнього юриста запропонована схема має, на наш погляд, три принципові наслідки. По-перше, вона забезпечує теоретичне

обґрунтування поведінкового компонента як самостійної структурної одиниці моральної самосвідомості, а не периферійного «поведінкового сліду» внутрішньої рефлексії. По-друге, вона експлікує роль відповідальності як системоутворювальної ланки, що дозволяє подолати «декларативно-інтроспективний крен» наявних у літературі моделей морального функціонування — коли фахівець демонструє високий рівень морального знання, але виявляється нездатним реалізувати його у вчинковому вимірі (пор.: Ценко, 2013; Заміщак, 2025; Посвістак, 2025). По-третє, вона задає операціоналізаційну рамку для емпіричної перевірки: описану тричленну ланку буде відтворено у підрозділі 3.5 через SEM-модель із послідовним включенням доменів інтерналізованої нормативності, контролю імпульсів та емоційної регуляції як медіаторів переходу між моральним розпізнаванням і поведінковою реалізацією.

Для наочного узагальнення детермінант, що визначають рівень і характер розвитку моральної самосвідомості, пропонується зведена схема у таблиці 1.6.

Окремого концептуального висвітлення потребує поняття доброчесності (*integrity*), що у сучасних дискусіях з професійної етики правничої діяльності посідає центральне місце як інтегративна характеристика ціннісно-етичного профілю фахівця. У англомовній літературі термін *integrity* традиційно поєднує три взаємодоповнювальні значення: цілісність особистості (узгодженість між її цінностями, словами та вчинками), непохитну прихильність до моральних принципів попри ситуативний тиск, а також професійну чесність як нормативний стандарт рольової поведінки (Peterson & Seligman, 2004; Jennings et al., 2015; Aquino & Reed, 2002). В українській психологічній та правничій традиції зазначене поняття передано низкою

взаємопов'язаних термінів: доброчесність, чесність, порядність, цілісність особистості, етична надійність, що почасти відображає його багатогранність, але водночас породжує термінологічну варіативність, яку ми прагнемо концептуально впорядкувати (Ценко, 2013, 2016; Жигайло & Зошій, 2015; Насіленко, 2013; Рассомахіна, 2024; Халеля & Литвин, 2025).

Таблиця 1.6

Система детермінант розвитку моральної самосвідомості майбутніх юристів

Рівень	Ключові детермінанти	Основні джерела
Нейропсихологічний	Профіль активності ПФК (dlPFC, vmPFC, OFC, ACC); лімбічна регуляція; нейропластичність	Tkach & Lunov (2025); Greene (2013); May et al. (2022)
Особистісний	Чесноти, моральна ідентичність, емоційний інтелект, копінг-стилі, здорова моральна самооцінка	Tangney et al. (2007); Yarosh et al. (2021); Савчин & Поточняк (2025)
Освітній	Тип педагогіки, рефлексивні практики, клінічна юридична освіта, наставництво	Andersson et al. (2022); Singh (2024); Заміщак & Сторонський (2025)
Соціокультурний	Правосвідомість, суспільна довіра до інституцій, норми правової культури, духовні цінності	Skapska et al. (2023); Horák et al. (2021); Савчин (2021)
Ситуативний	Стрес, моральний дистрес, тиск ролі, умови збройного конфлікту	Quek et al. (2022); Zabolotska et al. (2023); Савчин et al. (2023)
Поведінковий	Досвід відповідальної дії, рольові практики, зворотний зв'язок від вчинків	Заміщак & Сторонський (2025); Yarosh et al. (2021)

У межах запропонованої шестикомпонентної моделі доброчесність визначається як інтегративна ціннісно-мотиваційна диспозиція особистості майбутнього юриста, що виявляється в орієнтації на професійну чесність, порядність та послідовну вірність етичним принципам незалежно від ситуативних обставин і рольового тиску. Її принципово важливо

відмежовувати від суміжних конструктів: на відміну від моральної ідентичності, що описує ступінь центральності моралі для Я-концепції (Aquino & Reed, 2002; Jennings et al., 2015), доброчесність фіксує якість зв'язку між ціннісним ядром і поведінкою; на відміну від інтерналізованої нормативності, що характеризує мотиваційну основу дотримання норм, доброчесність описує сталість цього дотримання у часі та під тиском. Відтак, доброчесність постає, образно кажучи, «швом», що зшиває ціннісно-мотиваційний та поведінковий компоненти моделі в єдину функціональну цілість.

Психологічна структура доброчесності, на наш погляд, розгортається у трьох взаємопов'язаних вимірах. Аксіологічний вимір визначає зміст цінностей, що становлять ядро доброчесної позиції: чесність перед собою та іншими, порядність у міжособистісних і професійних відносинах, вірність обраним етичним принципам, готовність узгоджувати особисту вигоду зі справедливістю (Савчин, 2013, 2014; Савчин & Поточняк, 2025; Лимар, 2019; Жигайло & Карпінська, 2019). Рефлексивно-регулятивний вимір охоплює механізми підтримання узгодженості між деклараціями і вчинками — ті самі психологічні ресурси, що забезпечують опір морально-нейтралізуючим раціоналізаціям, описаним А. Бандурою (Bandura, 2002; Kirshenbaum et al., 2021): чесність із самим собою виступає першою лінією захисту проти евфемістичного маркування, мінімізації шкоди та інших механізмів морального відсторонення. Поведінково-реалізаційний вимір фіксує сталість доброчесної дії у ситуаціях морального дистресу, інституційного тиску та конкуренції цінностей — саме той вимір, який у вітчизняній правничо-психологічній традиції описується через категорії моральної стійкості та етичної надійності (Ценко, 2016; Рассомахіна, 2024; Зінчук & Тушніцький, 2022).

Узагальнення міждисциплінарного аналізу, психологічних механізмів подолання моральних дилем, нейропсихологічних підстав морального судження та побудованої шестикомпонентної моделі дає підстави сформулювати авторське робоче визначення, яке використовуватиметься в подальших розділах дисертації.

Моральна самосвідомість майбутнього юриста визначається як інтегративне психологічне утворення особистості з багаторівневою детермінацією, що забезпечує рефлексивне узгодження власних цінностей, моральних емоцій та мотивів з інтерналізованими етичними й правовими нормами, розпізнавання етичного виміру професійно-правових ситуацій, а також підтримання етичної послідовності вчинків в умовах конкурентних норм, морального дистресу й інституційного тиску. Структурно вона реалізується через взаємодію когнітивного, емоційно-почуттєвого, рефлексивного, ціннісно-мотиваційного, соціокультурного та поведінкового компонентів, які функціонують як взаємозалежні механізми морального самоврядування особистості та детермінуються на нейропсихологічному, особистісному, освітньому, соціокультурному, ситуативному і поведінковому рівнях.

Запропоноване визначення принципово відрізняється від поширених у підходів за трьома ознаками. По-перше, воно не зводить моральну самосвідомість ані до декларативного знання правових норм, ані до сукупності комунікативних умінь — таке звуження конструкту, поширене у прикладних юридико-педагогічних дослідженнях, нівелює його специфіку. По-друге, на відміну від суто когнітивістських трактувань (у традиції Л. Кольберга), воно інтегрує афективно-інтуїтивний (Haidt, 2001; Tangney et al., 2007) та нейропсихологічний (Greene, 2013; May et al., 2022; Tkach & Lunov, 2025)

виміри, що відповідає сучасному стану моральної психології. По-третє, включення поведінкового компонента долає «декларативно-інтроспективний» крен наявних моделей і забезпечує операціоналізацію моральної самосвідомості не лише як внутрішнього стану, а й як реалізованої у вчинках здатності (пор.: Заміщак & Сторонський, 2025; Yarosh et al., 2021).

Висновки до першого розділу

Концепт моральної самосвідомості майбутніх юристів має міждисциплінарну природу, поєднуючи філософсько-правові уявлення про автономію волі й «внутрішню мораль права», культурологічний вимір колективних норм та психологічні механізми саморефлексії, емоційної регуляції, мотивації та поведінкового втілення моральних переконань (Заміщак, 2025; Yarosh et al., 2021). Розрізнення між мораллю духовної та соціальної природи (Савчин, 2021) є принциповим для розуміння того, що юрист, який спирається лише на соціально-конвенційні норми, залишається вразливим до правового цинізму та морального відсторонення. Така інтеграція знімає хибну опозицію «мораль — право» і задає рамку для професійної етики як для форми практичної мудрості у правозастосуванні.

Для юридичної діяльності визначальною є система «моральна самосвідомість-правосвідомість»: перша забезпечує рефлексивну узгодженість «Я» із нормами справедливості, друга — легітимує цю рефлексію в полі права та суспільної довіри. Отже, формування професійної ідентичності юриста неможливе без паралельного розвитку обох конструктивів.

Психологічний механізм прийняття етичних рішень у праві має двопроектну структуру: інтуїтивно-афективні реакції взаємодіють із рефлексивно-раціональним міркуванням. Yarosh et al. (2021) переконливо доводять, що саме рефлексивний потенціал особистості є тим нейрокогнітивним механізмом, який визначає якість копіngu в морально складних ситуаціях. Юридична освіта повинна одночасно культивувати дисципліноване мислення, навички емоційної саморегуляції та здатність до відповідальної поведінки, аби забезпечити баланс співчуття та неупередженості під час розв'язання моральних дилем.

Нейропсихологічна перспектива конкретизує підґрунтя цієї інтеграції: мережі префронтальної кори (зокрема vmPFC та dlPFC), лімбічні структури та вузли соціального пізнання забезпечують єдність морального судження, емоційної чутливості й виконавчого контролю. Унікальний соціальний контекст збройного конфлікту модулює ці механізми специфічним чином: Zabolotska et al. (2023) показали, що в умовах воєнного часу українська молодь переорієнтовує психічний потенціал у бік просоціальних і громадянських цінностей — це є важливим контекстуальним ресурсом для розвитку моральної самосвідомості майбутніх юристів. Водночас аналіз свідчить, що умови кризи та збройного конфлікту можуть слугувати каталізатором розвитку моральної самосвідомості за умови належної психологічної та педагогічної підтримки (Савчин, Федорчук & Зимянський, 2023).

Соціокультурний контекст істотно модерує розвиток моральної самосвідомості: суперечливість «живого права», фрагментованість повсякденної правосвідомості та ерозія довіри в суспільстві підвищують вимоги до етичної компетентності юриста як агента легітимації права у публічному просторі. Феномен правового цинізму та механізм моральної ліцензії, виявлені нами в ході теоретичного аналізу, є специфічними ризиками юридичної соціалізації, які мають бути враховані в освітніх програмах. Godschalx-Dekker et al. (2025) та Spekkink & Jacobs (2020) підкреслюють: без цілеспрямованих педагогічних заходів моральна чутливість та рефлексивність студентів не лише не зростають, а можуть знижуватися під впливом професійної соціалізації.

Сформульована у розділі теоретична модель структурує моральну самосвідомість майбутніх юристів як взаємодію шести ключових компонентів: когнітивного (знання, аналіз, аргументація), емоційно-почуттєвого (моральні емоції та їхня регуляція), рефлексивного (самопостереження, метапізнання),

ціннісно-мотиваційного (моральна ідентичність, здорова самооцінка, професійна спрямованість, стійкість), соціокультурного (правові традиції, духовні цінності, комунікативна етика, публічна довіра) та поведінкового (відповідальна дія, послідовність між цінностями і вчинками, адаптивні стратегії поведінки в умовах морального дистресу). Виокремлено психологію відповідальності як системоутворювальну ланку моделі, що забезпечує перехід моральної самосвідомості у моральну саморегуляцію та, далі, у відповідальну дію; встановлено, що стійкість цього переходу визначається вкоріненістю відповідальності в мораль духовної природи (Савчин, 2021; Савчин & Поточняк, 2025).

З позиції авторського бачення слід зазначити, що існуючі підходи до моральної самосвідомості страждають на певну дисциплінарну фрагментарність: філософські концепції часто ігнорують нейронаукові дані, нейронаука нерідко редукує складні психологічні феномени до субперсональних процесів, а психологічні теорії не завжди враховують специфіку правової соціалізації та її деструктивний потенціал.

Запропонована модель буде використана як основа для побудови гіпотез і вибору методичного інструментарію, спрямованого на оцінювання моральної уважності/чутливості, емоційної регуляції моральних емоцій, рефлексивності, моральної ідентичності й стійкості, показників правосвідомості та публічної довіри, поведінкової відповідальності — із подальшим аналізом їхнього внеску у якість етичних рішень студентів-юристів.

РОЗДІЛ II.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

2.1. Дизайн дослідження

Як це було зазначено в теоретичному дослідженні моральна самосвідомість юриста може бути розглянута як інтегральна система когнітивних, афективних, рефлексивних, ціннісно-мотиваційних, соціокультурних та поведінкових компонентів, що забезпечують розпізнавання та усвідомлення контенту етичної значущості правової ситуації, внутрішнє обґрунтування рішення та особистісну стійкість до інституційних і ситуативних спотворень в реальному та уявлюваному контексті дій.

Запропонована нами модель за результатами теоретичного аналізу задає рамку операціоналізації психометричних конструктів, тому для кожного компонента нами було підібрано валідні методики.

Емпірична база дослідження. В дослідженні взяли участь здобувачі вищої освіти за спеціальністю: D8. Право першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів з трьох закладів вищої освіти різних регіонів України. Відповідно експериментальний план передбачас порівняльний міжгруповий із трьома навчальними когорто-етапами дизайн: ЕГ1 – здобувачі 2-го року (n=129), ЕГ2 – здобувачі 4-го року навчання після підсумкових іспитів (n=113) та ЕГ3 – здобувачі магістратури після завершення програми (n=121). Загальний обсяг N=363. За ознакою статі група гетерогенна: 78% чоловіків та 22% жінок.

Вікова характеристика вибірки: період зрілої юності. Респонденти, залучені до емпіричного дослідження ($M = 21,5$ р.; $SD = 1,7$; діапазон 19–24 р.), належать до вікового періоду, що у психології розвитку кваліфікується як зріла (пізня) юність — завершальна стадія юнацького віку з плавним переходом до ранньої дорослості. Саме цей період є сензитивним для інтенсивної роботи особистості над ціннісно-смісловою сферою, духовною ідентичністю та суб'єктно-професійним самовизначенням (Савчин, 2013, 2014; Жигайло, 2014; Жигайло & Зошій, 2015).

Локалізація вибірки в межах зрілої юності має принципове значення для предмета нашого дослідження щонайменше з трьох підстав. По-перше, саме у цьому віці досягає функціональної зрілості метакогнітивна саморефлексія — нейрокогнітивний субстрат морального самодистанціювання, розгорнутий у підрозділі 1.3; завершення дозрівання префронтальних мереж створює нейробіологічне підґрунтя для рефлексивного контролю імпульсивних моральних реакцій та усвідомленого етичного судження (Greene, 2013; May et al., 2022; Tkach & Lunov, 2025; Yarosh et al., 2021). По-друге, зріла юність є сензитивним періодом консолідації моральної ідентичності: саме у цьому віці відбувається або інтегрування моральних переконань у стійку Я-концепцію, або закріплення дифузних чи фрагментованих ідентичнісних структур, що згодом суттєво опираються корекції (Jennings et al., 2015; Kingsford et al., 2018; Aquino & Reed, 2002; Заміщак, 2025). У контексті вищої юридичної освіти саме у цьому віковому вікні формується суб'єктність майбутнього правника як здатність до автономного ціннісного вибору та відповідальної професійної позиції (Галян, 2017; Сергєєнкова & Столярчук, 2018; Ткаченко, 2022; Прищак, 2025). По-третє, зріла юність збігається з етапом первинної професійної соціалізації, на

якому особистісні цінності уперше системно зіштовхуються з нормативно-рольовими вимогами майбутньої професії — саме тут, як було показано у підрозділах 1.1–1.2, формуються і ресурси моральної самосвідомості, і ризики її деформації (Sarrafi-Yazdi et al., 2021; Spekkink & Jacobs, 2020; Godschalx-Dekker et al., 2025; Заміщак & Сторонський, 2025; Залужна & Бовгиря, 2025; Куліда, 2020; Кононенко, 2021).

Відтак, поєднання психологічних особливостей зрілої юності із закладеним у дизайні дослідження міжкогортним зіставленням (2 курс — 4 курс — магістратура) дозволяє не лише зафіксувати статистичні відмінності, а й інтерпретувати їх у розвитковій перспективі — як розгортання рефлексивно-ціннісного й професійно-етичного становлення особистості майбутнього правника у межах єдиного сензитивного вікового періоду. На наш погляд, саме така подвійна оптика — «вікова — освітньо-когортна» — забезпечує коректну психологічну інтерпретацію отриманих емпіричних закономірностей.

Таблиця 2.1.

Структура вибірки

Група	п	Частка	Примітка
ЕГ1 - 2 курс	129	35.5%	базовий рівень професійної соціалізації
ЕГ2 - 4 курс (після іспитів)	113	31.1%	завершення бакалаврату
ЕГ3 - Магістратура (після захисту)	121	33.3%	завершення програми
Разом	363	100%	78% чоловіків; 22% жінок

Зазначений гендерний розподіл відображає реальну структуру контингенту здобувачів юридичних спеціальностей у вибраних закладах вищої освіти та відповідає загальній тенденції, характерній для юридичних факультетів із акцентом на публічне управління, правоохоронну діяльність та силові структури в Україні (Zymianskyi & Dub, 2025).

Юридичні спеціальності, що орієнтовані на підготовку до роботи в органах прокуратури, Національній поліції, Службі безпеки України, Збройних Силах та у сфері державної безпеки, традиційно залучають переважну більшість чоловіків — тенденція, характерна і для відповідних програм у країнах ЄС (Schulze & van Leuven, 2022). За статистичними даними МОН України, частка чоловіків серед здобувачів за спеціальністю 081 «Право» у закладах із правоохоронною орієнтацією сягає 70–80%, що й пояснює виявлений у нашому дослідженні розподіл. Водночас стаття включена до переліку обов’язкових коваріат у всіх основних статистичних моделях, що забезпечує контроль цього чинника та коректність міжгрупових порівнянь. У відповідності до такої стратифікації стало можливим зіставити профілі моральної самосвідомості особистості на різних етапах професійного становлення, а також перевірити інваріантність вимірювання.

Вибірка та контекст збору даних. Емпіричне дослідження проводилося у 2024–2025 роках в аудиторних умовах або в захищеному онлайн-середовищі. Умови участі: добровільність, анонімність, право відмови без будь-яких наслідків; критерії включення здобування вищої освіти за спеціальністю: D8. Право першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів; критерії виключення: неповноліття, повідомлення про тяжкі психоневрологічні стани, неповне заповнення ключових методик. Для мінімізації порядкового ефекту опитувальники подавалися у квазірандомізованому порядку.

Етапи дослідження. Дослідження здійснювалося у чотири послідовні етапи, що відповідають логіці побудови наукового психологічного дослідження, прийнятій у вітчизняній дисертаційній практиці (Максименко, 2006; Балл, 2011).

Перший етап — *теоретико-аналітичний* (2023–2024 рр.) передбачав здійснення систематичного аналізу вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з проблем моральної самосвідомості, правової психології та нейропсихології морального судження; визначення концептуальних підходів до вивчення феномену; обґрунтування теоретичної моделі та розробку структури авторського опитувальника. На цьому етапі було сформульовано мету, предмет, завдання й гіпотези дослідження, здійснено теоретичний синтез та розроблено дизайн емпіричної роботи.

Другий етап — *методичний* (2024 р.) охоплював розробку та пілотну апробацію авторського опитувальника ОМС-Ю-8 (MSI-Law) на незалежній пілотній вибірці (N=286); добір, адаптацію та перевірку відповідності методичного інструментарію вимогам психологічного дослідження та специфіці вибірки; формування процедури збору даних, розробку інструкцій та кодової книги змінних.

Третій етап — *емпіричний* (2024–2025 рр.) передбачав безпосередній збір даних у трьох закладах вищої освіти різних регіонів України в аудиторних та онлайн-умовах; перевірку якості даних і контроль пропусків; формування бази даних для статистичного аналізу. Саме на цьому етапі здійснено опитування трьох когорт здобувачів (2 курс, 4 курс, магістратура) за стандартизованою процедурою.

Четвертий етап — *аналітично-узагальнюючий* (2025-2026рр.) включав психометричний аналіз та підтверджувальне факторне моделювання ОМС-Ю-8; перевірку міжгрупової інваріантності; кореляційний, регресійний та SEM-аналіз номологічної мережі зв'язків; інтерпретацію результатів у контексті теоретичної моделі; формулювання висновків, практичних рекомендацій та окреслення перспектив подальших досліджень. Результати цього етапу становлять зміст третього розділу дисертації.

2.2. Обґрунтування методів дослідження

Враховуючи складність феномену моральної самосвідомості майбутніх юристів, а також відсутність психометричних інструментів дослідження її багатовимірної структури, постала необхідність створення відповідного, опитувальника. Ми виходили також із того, що існуючі валідні зарубіжні методики дослідження морального судження або морально-етичної орієнтації, зокрема CMD DIT, MJS, виявилися лише частково придатними до українського правового середовища через різницю у правовій культурі, освітніх стандартах і соціальних очікуваннях від юриста.

Нами було враховано, що більшість наявних інструментів фіксують переважно когнітивний чи деонтологічний аспект моральності, тоді як для цілісного розуміння особистості майбутнього юриста необхідно враховувати також рефлексивно-афективні, емпатійні та регуляторні компоненти моральної свідомості, на що, власне, вказується в нашому теоретичному огляді.

У відповідності до зазначеного нами було розроблено авторський опитувальник *Опитувальник моральної самосвідомості юриста ОМС-Ю-8 (MSI-Law)*, який інтегрує когнітивні, емоційні та нейропсихологічні виміри моральної самосвідомості особистості, дозволяє кількісно її вимірювати з урахуванням сучасних наукових стандартів психометрії й культурно-професійної обумовленості юридичної діяльності в Україні.

Змістовну валідність та розрізнявальну здатність тестової конструкції якою було перевірено в співставленні з нейроперсонологічним профілем за тестом ТЛМ-НПТ-3, рівнем дезангажування за GLMD – психологічного процесу відключення внутрішніх моральних саморегуляторів, що дозволяє особистості виправдовувати аморальні вчинки, не зазнаючи почуття провини.

Це складний когнітивний процес деактивації моральної саморегуляції, який дозволяє людині тимчасово дистанціюватися від власних моральних стандартів, зберігаючи при цьому відчуття власної моральності, рисами чеснот особистості (за опитувальником PVQ) та структурою моральної спрямованості (за тестом «Моральний профіль особистості»). На нашу думку саме така інтеграція кореспондує з теоретичною моделлю, де виділено відповідні компоненти та їхню функцію в юридичній освіті й практиці.

Авторський *опитувальник* складається з 8 шкал, що охоплюють ключові домени моральної самосвідомості в юридичній діяльності: моральна рефлексія, моральна ідентичність, моральна чутливість, етичне мислення, інтерналізована нормативність, когнітивна емпатія, імпульсивність (нейропсихологічний аспект) та емоційна саморегуляція. Відповіді оцінюються за 7-бальною шкалою; перед розрахунками застосовується зворотне кодування позначених пунктів та усереднення по кожній шкалі; інтегральний індекс MSI-Law - середнє восьми шкальних середніх (вищі значення дорівнюють вищій моральній самосвідомості). Передбачено правила роботи з пропусками (≤ 1 пункту у межах шкали - заміна індивідуальним середнім; > 1 - шкала не обчислюється). Таке конструктивне розгортання дає змогу одночасно фіксувати «внутрішні» процеси саморефлексії/ідентичності та «зовнішні» - емпатійно-ціннісну чутливість і нормативну інтеграцію.

Змістова доцільність MSI-Law у нашому дизайні подвійна. По-перше, він безпосередньо відбиває структурні елементи теоретичної моделі розділу 1 (когнітивний, афективний, рефлексивний та ін.), що забезпечує очікувану конвергентну валідність на рівні операціоналізації. По-друге, підшкали створюють можливість точкових зіставлень з нейропсихологічними маркерами ТЛМ-НПТ-3 (імпульсивність ↔ профілі ПФК/ПЦ; когнітивна емпатія ↔ ВМ/ОФ), а також із моральними чеснотами за PVQ та рівнем

правового морального відключення за GLMD, що, в сукупності, формує програму багатометодної валідації.

Практика розробки спеціалізованих психодіагностичних інструментів для вимірювання моральних конструктів у контексті юридичної та суміжних допомагаючих професій є усталеною в сучасній прикладній психології. Kirshenbaum et al. (2021) розробили шкалу GLMD спеціально для правових ситуацій, обґрунтовуючи недостатність загальних інструментів морального відчуження для специфіки юридичної практики. Аналогічну логіку спеціалізованої операціоналізації демонструють Shadi et al. (2024), які встановили, що стандартизовані шкали моральної чутливості, розроблені для загальної популяції, суттєво недооцінюють специфіку моральних дилем у групах зі специфічним професійним контекстом. Luo et al. (2023) в крос-секційному дослідженні продемонстрували, що вимірювання моральної чутливості та рефлексії в сукупності є кращими предикторами якості етичних рішень, ніж окремо взяті конструкти. Ці дані підтверджують методологічне рішення розробляти інтегративний авторський інструмент, а не обмежуватися адаптацією наявних однофакторних шкал.

«Шкала правової моральної дезангажованості (GLMD - General Legal Moral Disengagement)» (Kirshenbaum et al., 2021) використовується як критеріальна змінна для перевірки теоретично очікуваних зв'язків «моральна самосвідомість ↔ схильність до раціоналізації аморальних дій у правових контекстах». Слід зазначити, що під моральною дезангажованістю (moral disengagement) розуміється когнітивний процес деактивації моральної саморегуляції, за якого особа тимчасово дистанціюється від власних моральних стандартів (Bandura, 1991, 2002). У професійно-правовому контексті це явище проявляється як правова моральна дезангажованість (General Legal Moral Disengagement, GLMD), що описує схильність юристів

раціоналізувати або виправдовувати власні неетичні дії, не порушуючи при цьому уявлення про себе як моральну особу.

Власне, важливо значити, що GLMD створено спеціально для загальних правових ситуацій. Зміст опитувальника орієнтовано на такі шкали як: (1) авторитарне покарання, (2) особисті незначні проступки, (3) мінімізація шкоди, (4) евфемістичне маркування та (5) дегуманізація. У дослідженні щодо валідації авторського опитувальника була виявлена негативна кореляція GLMD з інтегральним MSI-Law і його ключовими підшкалами (моральна рефлексія, інтерналізована нормативність, етичне мислення), що посилює інтерпретацію результируючих профілів.

Шкала GLMD знайшла застосування в ряді досліджень, дотичних до нашої тематики. Kirshenbaum et al. (2021) у процесі стандартизації виявили, що GLMD корелює з авторитарними правовими поглядами та вірою у справедливий світ, що підтверджує її чутливість до ідеологічних компонентів правової ідентичності. Mohan & Bhatt (2022) застосовували аналогічні шкали морального дезангажування при вивченні поліцейського персоналу й встановили, що вищі показники морального відчуження асоціюються із нижчою організаційною прихильністю до етичних стандартів та вищим рівнем вигорання. Це є принциповим для нашого дослідження: якщо GLMD виступає маркером схильності до морального відчуження вже на етапі навчання, то міжгрупова динаміка GLMD між когортами може слугувати індикатором якості морально-виховного впливу юридичної освіти.

Адаптований українською «Опитувальник чеснот особистості» (PVQ) (Кузнецов, О., Найчук, В., Верещинська, Я., & Журавська, О. 2024). застосовується для фіксації чеснот як стійких особистісних ресурсів, релевантних професійній етиці юриста (креативність, неупередженість, любов до учіння, мудрість/передбачуваність, самоконтроль, вдячність, надія,

духовність тощо;). Україномовна версія забезпечує лінгвістичну і культурну відповідність вибірці та демонструє прийнятні психометричні характеристики за 24 шкалами: 1. Креативність: бажання реалізувати новими та продуктивними способами розуміння та створення різних об'єктів зовнішньої та внутрішньої реальності. 2. Допитливість: прагнення до надситуативної діяльності. 3. Неупередженість: продумати речі та досліджувати їх з усіх боків. 4. Любов до учіння: набуття нових навичок, тем та набору знань. 5. Передбачуваність (мудрість): здатність давати мудрі поради іншим; 6. Мужність: бажання домогтися роботи, розпочатої до кінця, незалежно від зовнішніх загроз, викликів, труднощів, ймовірності засудження в газах тісного середовища та небезпеки відхилення довідковою групою. 7. Постійність (наполегливість, працьовитість): бажання до кінця своїх починань; Наполегливість у процесі діяльності, незважаючи на перешкоди. 8. Цілісність (справжність, чесність): щирість самотійної справжності. 9. Бадьорість (інтерес, ентузіазм, енергія, ентузіазм): досвід життя як низку захоплюючих енергійних подій. 10. Любов: афективний досвід тісних стосунків з іншими, особливо тими, в яких виражено почуття розлуки та догляду. 11. Доброта (щедрість, освіта, турбота, співчуття, альтруїстична любов, "правильність"): бажання зробити добрі вчинки для інших. 12. Соціальний інтелект (емоційний інтелект, особистий інтелект): розуміння мотивів та почуттів інших людей та себе. 13. Громадянськість (соціальна відповідальність, лояльність, оптимальність взаємодії): здатність працювати добре як член групи чи команди. 14. Справедливість: бажання розглянути дії всіх людей відповідно до концепцій справедливості та юридичної свідомості, не дозволяючи особистим відносинам впливати на рішення інших. 15. Лідерство: Здатність затвердити членів групи, учасник якого він є, бажання досягти мети і в той же час, підтримує теплі відносини в групі. 16. Прощення і милосердя: прощення тих,

хто помилився; прийняття недоліків інших; надання людям другий шанс; відсутність помсти. 17. Покірність / скромність: бажання не виставляти себе як центральну фігуру; Ставлення до себе, а також до будь-якого іншого. 18. Розсудливість: будьте обережні щодо ризикованих виборів; контроль невідповідні ризики; Бажання не говорити занадто багато і не робити дій, про які можна було б пошкодувати пізніше. 19. Саморегуляція (самоконтроль): здатність регулювати власні почуття та діяльність; бути дисциплінованим; управління та емоційні реакції. 20. Розуміння краси та досконалості (страх, здивування, пагорб): цінувати красу, досконалість та/або якість роботи, що виконується в різних сферах життя. 21. Вдячність: почуття розуміння та вдячності за добрі речі, які трапляються під час життєвого шляху людини. 22. Надія (оптимізм, турбота про майбутнє, орієнтація на майбутнє): очікування найкращого в майбутньому та роботі, і в житті. 23. Гумор (грайливість): бажання сміятися і дражнити; викликають посмішки в інших людей; легке сприйняття життєвих подій. 24. Духовність (релігійність, віра, рішучість): послідовні переконання щодо вищої мети, сенсу життя та значення Всесвіту.

У контексті нашої дослідницької моделі чесноти особистості (PVQ) виконує функцію змістового «якоря» для ціннісно-мотиваційного й емоційно-почуттєвого блоків моральної самосвідомості та слугуватиме джерелом предикторів у регресійних моделях MSI-Law.

Класифікація сильних сторін характеру VIA (Peterson & Seligman, 2004), на якій ґрунтується PVQ, активно застосовується у дослідженнях морального й ціннісного розвитку фахівців допомагаючих та публічних професій. Savchyn & Potochnyak (2025) у дослідженні духовних чеснот особистості в умовах воєнного часу встановили, що такі чесноти, як надія, мужність і духовність, є значущими предикторами психологічної стійкості та просоціальної поведінки. McDonald et al. (2020) у великовибірковому

дослідженні (N=640) студентів права показали, що сили характеру за VIA-IS, зокрема «справедливість» та «чесність», є значущими предикторами рівня дотримання правових і етичних норм у симульованих дилемах, тоді як «самоконтроль» виступав модератором впливу стресу на якість морального рішення. Spekkink & Jacobs (2020), досліджуючи розвиток моральної чутливості, вказують на те, що ціннісно-чесотний профіль є одним із найстійкіших предикторів здатності розпізнавати моральні виміри ситуацій — здатності, яку ми операціоналізуємо через шкалу моральної чутливості ОМС-Ю-8. Ці дані підтверджують вибір PVQ як прогностично цінного ціннісно-мотиваційного компонента нашої дослідницької батареї.

Нейроперсоналогічний тест - Загальний» (ТЛМ-НПТ-3, TLM-NPT-G)(Lunov, Mosiichuk, Tkach, 2023) використовується для скринінгового профілювання функціональних станів чотирьох моделей поведінки з визначенням нейроперсоналогічних типів та ймовірності підсилення/ослаблення передньомозкових вузлів (дорсолатеральна ПФК, орбітофронтальна ПФК, вентромедіальна ПФК, передня поясна кора). Тест містить 240 пунктів, організованих у вісім блоків для індексації підсилення та ослаблення кожної ділянки; програмний модуль формує нові варіанти шляхом квазірандомізації, що зменшує ймовірність соціально бажаних шаблонів відповідей. У прикладному вимірі ТЛМ-НПТ-3 дає інтегративний нейропсихологічний профіль, який концептуально пов'язаний із метакогнітивними процесами, імпульс-контролем, плануванням та емпатійною інтеграцією — тими механізмами, що безпосередньо залучені в етичному судженні та професійній поведінці юристів. Використання тесту здійснюється із дотриманням авторських вимог до підготовки дослідника та з урахуванням багатоваріантної «норми» у нейропсихології; інтерпретація робиться з огляду на індивідуальний і національно-культурний контекст.

Включення нейропсихологічного виміру до дослідницького дизайну відповідає сучасним тенденціям у психодіагностиці моральних конструктив. Tkach & Lunov (2025) показали, що нейроперсонологічні профілі передньомозкових вузлів є значущими корелятами стилів прийняття рішень у сфері організаційної поведінки та менеджменту, а посилення dlPFC асоціюється з орієнтацією на совість і справедливість — саме ті орієнтації, що є центральними для нашої моделі моральної самосвідомості. Yarosh et al. (2021) у дослідженні нейрокогнітивних механізмів копінг-поведінки встановили, що нейрофізіологічний фактор визначає вибір стратегій подолання стресу, а рефлексивність як особистісна риса пов'язана з більш адаптивними поведінковими реакціями в складних ситуаціях. Vespeka & Lunov (2020) застосовували нейропсихологічне профілювання у дослідженні когнітивних стилів та показали його диференційну валідність у виявленні індивідуальних відмінностей у регуляції поведінки. Ці дані обґрунтовують включення ТЛМ-НПТ-3 до батареї як нейропсихологічного модератора, що дозволяє уточнити біологічні детермінанти варіативності моральної самосвідомості.

Опитувальник «Моральний профіль особистості» (А. А. Токман) було використано для вимірювання загальної моральної спрямованості за категоріями «ставлення до суспільства/службової діяльності/інших/себе». У нашому дослідженні він також виконує роль допоміжного індикатора для зовнішньої валідації MSI-Law на рівні «моральної орієнтації» та очікуваних міжособистісних установок, зокрема домінантні орієнтації суб'єкта у чотирьох відносинних вимірах: до суспільства як цілого (громадянська відповідальність, служіння спільному благу, дотримання норм), до службової/професійної діяльності (етос служби, добросовісність виконання ролі, ставлення до процедур і правил), до інших людей (емпатійність,

справедливість, готовність до партнерства), а також до себе (самоповага, рефлексивність, внутрішні моральні межі).

Така структура кореспондує до запропонованої нами моделі моральної самосвідомості: перші дві категорії віддзеркалюють зовнішньо-нормативну та професійну площину, третя - міжособистісний контур емпатії та справедливості, четверта - рефлексивно-ідентичнісний компонент.

Разом із тим, застосування опитувальника у нашому дизайні має допоміжно-валідаційний характер. По-перше, він надає «орієнтаційний зріз», який не дублює, а доповнює конструктну мережу MSI-Law: якщо MSI-Law вимірює здатності/процеси (рефлексія, етичне мислення, контроль імпульсів), то «Моральний профіль» фіксує стійкі напрямки моральної спрямованості. Водночас наголошуємо на обережній інтерпретації, оскільки через близькість змістових полів з PVQ і соціально бажаними відповідями результати «Морального профілю» оцінюються у зв'язці з іншими показниками (PVQ, GLMD) і з контролем коваріат, що мінімізує ризик переоцінки ефектів і забезпечує валідне розміщення цього індикатора в нашій номологічній мережі.

Методики, що вимірюють моральну спрямованість через систему ставлень особистості до суспільства, інших і себе, мають розвинену традицію застосування у вітчизняних дослідженнях правоохоронного та юридичного персоналу. Павлюк та ін. (2022), досліджуючи структуру професійної самосвідомості майбутніх спеціалістів поліцейського профілю, застосовували інструменти моральної спрямованості та встановили, що орієнтація на службу суспільству є найбільш прогностично значущим компонентом для майбутньої дотримання етичних стандартів.

Таблиця 2.2.

Психодіагностичні методики та їхня роль у дослідженні

Методика	Цільовий конструкт	Роль у моделі
Опитувальник моральної самосвідомості юриста ОМС-Ю-8 (MSI-Law)	8 доменів моральної самосвідомості юриста: моральна рефлексія, моральна ідентичність, моральна чутливість, етичне мислення, інтерналізована нормативність, когнітивна емпатія, імпульсивність (нейропсихологічний аспект) та емоційна саморегуляція; інтегральний індекс	Центральний показник
«Шкала правової моральної дезангажованості (GLMD - General Legal Moral Disengagement)» (Kirshenbaum et al.)	Правове моральне дистанціювання: (1) авторитарне покарання, (2) особисті незначні проступки, (3) мінімізація шкоди, (4) евфемістичне маркування та (5) дегуманізація.	Критеріальна змінна для перевірки теоретичних зв'язків і розрізнявальної здатності MSI-Law
Адаптований українською «Опитувальник чеснот особистості» (PVQ) (Кузнецов, О., Найчук, В., Верещинська, Я., & Журавська, О. 2024).	24 чесноти/сили характеру	Ціннісно-мотиваційний «якір» і предиктори MSI-Law у регресіях
Нейроперсонологічний тест (ТЛМ-НПТ-3, TLM-NPT-G)	Нейроперсонологічний профіль	Нейропсихологічні кореляти метакогніції, імпульс-контролю та емпатії
«Моральний профіль особистості»	Моральна спрямованість/орієнтації: ставлення до Батьківщини, відношення до суспільства, ставлення до службової діяльності, відношення до інших і до себе, загальний рівень моральних особистісних якостей, що визначає модель моральної спрямованості та моральний профіль особистості	Допоміжна зовнішня валідація на рівні установок

Колесніченко (2023) у дослідженні мотиваційної сфери правоохоронців виявив, що показники внутрішньої моральної орієнтації є значущо вищими в

представників, які демонструють ознаки морально зрілої особистості та виявляють нижчий рівень службових порушень. Крикун та ін. (2023) підкреслюють, що підготовка поліцейських в Україні відповідно до міжнародних стандартів потребує включення діагностики моральної спрямованості як обов'язкового компонента психологічного моніторингу. Зазначені дані підтверджують доцільність включення МПО до нашої дослідницької батареї як інструменту зовнішньої змістової валідації та забезпечення концептуальної повноти діагностичного блоку.

Надійність шкал оцінюється коефіцієнтами α/ω для кожної підшкали та інтегрального MSI-Law; придатність до факторного моделювання перевіряється через аналіз нормальності та огляд індексів відповідності для конфірматорних моделей. Для моделей використовуються усталені критерії інтерпретації індексів відповідності (CFI/TLI, RMSEA, SRMR) із застереженням щодо обмежень «глобальних» індексів, щоби уникнути механістичного трактування фіту.

Мультигрупова інваріантність (конфігуральна/метрична/скалярна) перевіряється між когортою та статтю; ключові висновки звіряються за Δ -індексами та змінами RMSEA/SRMR. Для перевірки змістовної валідності застосовуються кореляційні й ієрархічні регресійні моделі (MSI-Law як залежна змінна; GLMD - негативний предиктор; підмножини чеснот PVQ - позитивні предиктори; профілі ТЛМ-НПТ-3 - нейропсихологічні модератори).

Для контролю похибок багаторазового тестування застосовується FDR-корекція; з пропусками працюємо відповідно до правил кожного інструмента (MSI-Law) або методами сучасної обробки даних (FIML/MICE у аналізах).

2.3. Операціональні визначення змінних

Операціоналізація ключової конструкції - моральної самосвідомості юриста - здійснюється через авторський опитувальник ОМС-Ю-8 (MSI-Law). Інструмент відбиває вісім взаємопов'язаних доменів, що охоплюють рефлексивно-когнітивні, емоційно-регуляторні та ціннісно-нормативні аспекти. Для кожного домену обчислюється середній шкальний бал; інтегральний індекс MSI-Law формується як середнє арифметичне восьми шкальних середніх після застосування зворотного кодування для відповідних пунктів. Вищі значення інтерпретуються як вищий рівень моральної самосвідомості. Обробка пропусків передбачає заміну в межах підшкали персональним середнім за умови відсутності не більше одного пункту; у разі більшої кількості пропусків шкальний бал не обчислюється.

Конструкт «морального відключення» у правових ситуаціях фіксується за допомогою GLMD як критеріальної змінної для перевірки розрізняювальної та номологічної валідності MSI-Law. Загальний показник GLMD трактується як схильність до раціоналізації неетичних дій через механізми мінімізації шкоди, дифузії відповідальності, евфемістичного маркування та інших відомих когнітивних стратегій; очікується його негативний зв'язок з інтегральним MSI-Law і, насамперед, із доменами моральної рефлексії, інтерналізованої нормативності та етичного мислення. Ціннісно-чеснотний вимір описується за допомогою адаптованої українською версії PVQ (24 чесноти/сили характеру). Для кожної чесноти обчислюється середній бал, далі формується індивідуальний чеснотний профіль, який використовується як набір предикторів у регресійних моделях MSI-Law та як джерело змістовної конвергентної валідності для афективно-мотиваційного блока. Узагальнений індекс чеснот (середнє по 24 шкалах) слугує додатковим індикатором загального морального потенціалу.

Таблиця 2.3.

Операціональні змінні та правила обчислення

Змінна / індекс	Інструмент	Одиниця виміру	Обчислення та попередня обробка	Інтерпретація	Пропуски
MSI-Law: 8 доменів	ОМС-Ю- 8	шкала Лайкерта	середнє по пунктах домену; зворотнє кодування для позначених пунктів	вищі значення = вища вираженість домену	≤1 пропуск у домені замінюється персональн им середнім
MSI-Law інтегральн ий	ОМС-Ю- 8	шкала Лайкерта	середнє восьми доменних середніх	вищі значення = вища моральна самосвідомість	розрахунок за наявності ≥6 валідних доменів
GLMD загальний	GLMD	шкала Лайкерта	середнє по всіх пунктах/субшка лах	вищі значення = вищий рівень морального відключення	стандартне правило інструмент а; без довизначен ня
PVQ профіль (24)	PVQ	шкала Лайкерта	середній бал кожної чесноти; опційно z-score	вищі значення = вища вираженість чесноти	без довизначен ня; повні шкали переважні
Індекс чеснот загальний	PVQ	шкала Лайкерта	середнє по 24 чеснотах	узагальнений моральний потенціал	за наявності ≥20 валідних шкал
DLPFC+/ -, OFC+/-, VMPFC+/ -, ACC+/-	ТЛМ- НПТ-3	стандартизов ані індекси	алгоритм інструмента; формування 8 показників	профіль нейроперсонол огії для аналізу зв'язків/модер ації	без довизначен ня; за протоколо м тесту
Моральни й профіль: загальний та субшкали	«Моральн ий профіль особистос ті»	шкала Лайкерта	середні шкальні бали та загальний індекс	домінантні моральні установки	без довизначен ня; повні шкали переважні

Нейропсихологічний контур операціоналізується через ТЛМ-НПТ-З (TLM-NPT-G) з виділенням індексів підсилення та ослаблення для чотирьох префронтальних/поясних вузлів (дорсолатеральна, орбітофронтальна, вентромедіальна префронтальна кора та передня поясна кора). Розрахунок дає вісім показників (+/- для кожної ділянки) і узагальнений нейроперсоналогічний профіль. Теоретично очікується, що підсилення дорсолатеральної ПФК та збалансований профіль ППК асоціюватимуться з вищими показниками моральної рефлексії, етичного мислення та емоційної саморегуляції, тоді як виражене «ослаблення» окремих вузлів може модерувати зв'язки між MSI-Law і GLMD.

Зовнішню валідацію орієнтаційного виміру здійснює опитувальник «Моральний профіль особистості», що відображає домінантні моральні установки щодо себе, інших і професійної/службової діяльності. Загальний і субшкальні показники цього інструмента розглядаються як контекстуальні індикатори моральної спрямованості, які доповнюють критерій GLMD і чесотний профіль PVQ, забезпечуючи багатоплощинну перевірку змістової валідності MSI-Law.

Відповідно до теоретичної моделі моральної самосвідомості юриста, а також виходячи з логіки добору інструментарію було сформульовано наступні гіпотези. Концептуально ядро припущень стосується ієрархії детермінант:

- освітньо-професійна соціалізація (етапи навчання) має позитивно пов'язуватися з інтегральним рівнем моральної самосвідомості; чесотний ресурс і збалансований нейроперсоналогічний профіль підсилувати цей зв'язок;
- схильність до морального відключення ослаблювати його.

Такий трикутник «соціалізація-чесноти/нейропрофіль-моральне відключення» очікувано конкретизується на рівні доменів MSI-Law, зокрема моральної рефлексії, етичного мислення, інтерналізованої нормативності, когнітивної емпатії та емоційної саморегуляції.

Перший блок дослідницьких питань стосується міжгрупових відмінностей. Передбачається, що студенти старших етапів професіоналізації (4 курс після підсумкових іспитів та магістратура після завершення програми) демонструватимуть вищі значення інтегрального індексу MSI-Law порівняно зі студентами 2 курсу. Очікується також зниження середніх значень GLMD з просуванням по освітній траєкторії, що узгоджується з ефектом кумулятивної етико-правової підготовки та практик рефлексивного навчання. Для перевірки цих припущень використовуватимуться багатогрупові моделі з контролем статі, віку та університету; латентні середні зіставлятимуться за умови підтвердженої інваріантності.

Другий блок дослідницьких питань стосується номологічної мережі зв'язків. Прогнозується негативний зв'язок GLMD з інтегральним MSI-Law і, передусім, із доменами моральної рефлексії, етичного мислення та інтерналізованої нормативності; одночасно очікується позитивний зв'язок чесного індексу PVQ та окремих чеснот самоконтролю, неупередженості/справедливості, передбачливості/мудрості й любові до навчання з MSI-Law загалом і з когнітивно-рефлексивним ядром зокрема. У межах регресійної ієрархії передбачається, що внесок PVQ у пояснення варіації MSI-Law зберігатиметься після урахування GLMD та коваріат; прогнозована величина ефекту очікувано невелика до помірної, з огляду на мультидетерміновану природу конструкту.

Таблиця 2.4

Зведення апріорних припущень та їх операціоналізація

Зміст	Операціоналізація та тест	Очікуваний знак /ефект	Примітка
Зростання MSI-Law вздовж освітньої траєкторії (2 курс < 4 курс < магістратура)	МГ-SEM із латентними середніми за умови інваріантності	Позитивний градієнт	Контроль статі, віку
Зниження GLMD на старших етапах навчання	МГ-SEM/ANOVA на латентних/композитних індексах	Негативний градієнт	Узгоджено з H1
GLMD ↔ MSI-Law: сильніший негативний зв'язок із MR, ET, IN	Кореляції/SEM (шляхи GLMD → домени)	$r < 0$; $\beta < 0$ (малий-помірний)	Домени: MR, ET, IN
PVQ (самоконтроль, справедливість, мудрість, любов до навчання) позитивно пояснюють MSI-Law	Ієрархічна регресія/SEM	$\beta > 0$ (малий-помірний)	Інкrementно понад GLMD
ТЛМ-НПТ-3: DLPFC+ і ACC+ пов'язані з MR, ET, ER	Кореляції/SEM (шляхи до доменів)	$\beta > 0$	Нейропрофіль як блок предикторів
Модерація: DLPFC+/ACC+ послаблюють GLMD → MSI-Law	Інтеракції у регресії/модераційний SEM	$\beta_{\text{interaction}} > 0$	Ефект «буфера» саморегуляції
MSI-Law узгоджується з просоціальною/службовою орієнтацією МПО	Кореляції латентних/композитних	$r > 0$	Зовнішня валідація
Інваріантність MSI-Law між статтю, когортою, університетами	Конфігуральна /метрична/скалярна МГ-CFA	ΔCFI , $\Delta RMSEA$, $\Delta SRMR$ у межах допусків	За потреби - часткова інваріантність
Інкrementна валідність MSI-Law понад GLMD, PVQ, ТЛМ-НПТ-3	Ієрархічна регресія/SEM (ΔR^2)	$\Delta R^2 > 0$, $p < .05$	Клінічно/професійно релевантний приріст
Домени MSI-Law мають різну чутливість: MR/ET/IN - найсильніші зв'язки з GLMD і PVQ	Порівняння стандартизованих β у багатовихідних моделях		Тест різниці ефектів (Wald)

Третій блок уточнює роль нейроперсоналогічних індикаторів. Передбачається, що індекси підсилення дорсолатеральної ПФК і передньої поясної кори будуть позитивно пов'язані з інтегральним MSI-Law та його доменами моральної рефлексії, етичного мислення й емоційної саморегуляції; збалансовані профілі орбіто- та вентромедіальної ПФК очікувано корелюватимуть із когнітивною емпатією та інтерналізованою нормативністю. Додатково прогнозується модераційний ефект: виражене підсилення DLPFC/ACC послаблюватиме негативний вплив GLMD на MSI-Law (ефект «нейропсихологічного буфера» саморегуляції), тоді як ослаблення цих вузлів посилюватиме чутливість до механізмів морального відключення.

Четвертий блок стосується зв'язку з орієнтаційними показниками. Очікується, що вищі бали MSI-Law узгоджуватимуться з просоціальною та службово-орієнтованою спрямованістю за опитувальником «Моральний профіль особистості», причому зв'язки з доменами «ставлення до суспільства/службової діяльності» будуть виразнішими, ніж із доменом «ставлення до себе». За наявності часткових перехресть із PVQ ці зв'язки розглядатимуться як додаткова змістова валідація, а не як конкуруючі предиктори.

Слід зазначити, що усі припущення формулюються як спрямовані, що відобразатиметься у виборі статистичних критеріїв і трактуванні ефектів з урахуванням попередньо окреслених теоретичних очікувань. Для ключових висновків передбачено чутливісні аналізи: перевірка стабільності ефектів при різних підходах до обробки пропусків, при включенні/виключенні окремих коваріат та за альтернативних специфікацій моделей. Порогові значення значущості коригуватимуться за процедурою FDR у сім'ях тестів, визначених планом аналізу, із фіксацією величин ефекту та їхніх довірчих інтервалів для забезпечення інтерпретованості в професійному контексті юридичної освіти.

2.4. Авторський опитувальник моральної самосвідомості юриста (ОМС-Ю-8)

Ми розробили опитувальник ОМС-Ю-8 (OMS-Law-8) для кількісного вимірювання моральної самосвідомості у юристів. Психометрична потужність охоплює вісім конструктів, узгоджених із нашою теоретичною моделлю: моральну рефлексію (MR), моральну ідентичність (MI), моральну чутливість (MSen), етичне мислення (ET), інтерналізовану нормативність (IN), когнітивну емпатію (CE), імпульсивність/контроль імпульсів (IMP) та емоційну регуляцію (ER). Як про це вже було попередньо зазначено, кожна шкала містить 6 пунктів (разом 48), відповіді подаються за 7-бальною шкалою Лайкерта від 1 («зовсім не згоден(на)») до 7 («повністю згоден(на)»).

Пілотна валідація проведена на українській вибірці (N=286): студенти юридичних факультетів (n=196; 63% жінок; M_вік=21.4, SD=2.1) та практикуючі юристи (n=90; 48% жінок; M_стаж=6.8 років, SD=4.2). Протягом 4 тижнів ми зібрали повторні виміри у підвибірці (n=64) для оцінки стабільності. Внутрішня узгодженість субшкал варіювала від $\alpha=.80$ до $.90$; підтверджувальний факторний аналіз підтримав 8-факторну корельовану модель: $\chi^2/df=2.12$, CFI=.951, TLI=.941, RMSEA=.055 (90% CI .047–.063), SRMR=.058; стандартизовані навантаження пунктів .54–.78. Інваріантність вимірювання за роллю (студенти vs юристи) підтверджено на рівнях конфігуральної, метричної і скалярної інваріантності ($\Delta CFI \leq .006$; $\Delta RMSEA \leq .004$), що дозволяє коректно порівнювати групи. Тест-ретест за 4 тижні: $r_{tt}=.77-.86$ по шкалах. Конвергентна валідність узгоджується з гіпотезами: ET та MR позитивно пов'язані з рівнем принципового морального судження (DIT-P; Rest et al., 1999. *Postconventional moral thinking: A neo-Kohlbergian approach*. Lawrence Erlbaum), IN і MI - із проетичними виборами у кейс-завданні, тоді як IMP (після реверсу) і ER демонструють очікувані

зв'язки з показниками самоконтролю/емоційної регуляції; моральне «відключення» корелює негативно з більшістю шкал. Слід зазначити, що DIT-R застосовувався виключно на пілотному етапі валідації ОМС-Ю-8 (N=286) як зовнішній критерій конвергентної валідності; в основному емпіричному дослідженні (N=363) він не включається до батареї методик з метою скорочення тривалості процедури та уникнення додаткового навантаження на вибірку — стандартна практика при поетапній валідації нових психометричних інструментів (Mokkink et al., 2010). У регресійних моделях ET, MR, IN зберігають унікальні внески у прогноз етично зваженого рішення після контролю статі, віку, стажу та IMP/ER ($\Delta R^2 = .09-.14$, $p < .01$).

Таблиця 2.5

Структура ОМС-Ю-8, приклади пунктів і психометрика (N=286)

Шкала	Позначення	Пунктів	Приклад формулювання	α	M (студ.)	SD (студ.)	M (юристи)	SD (юристи)
Моральна рефлексія	MR	6	«Перед ухваленням складного рішення я беру паузу, щоб обміркувати етичні наслідки»	.86	4.48	0.72	4.82	0.63
Моральна ідентичність	MI	6	«Бути чесним/чесною є невід'ємною частиною мого професійного "Я"»	.88	4.55	0.69	4.90	0.58
Моральна чутливість	MSen	6	«Я швидко помічаю, коли правова ситуація	.83	4.31	0.79	4.74	0.71

			містить етичний конфлікт»					
Етичне мислення	ET	6	«Аргументи оцінюю за їх етичною силою, а не за згодою з моєю позицією»	.8 7	4.43	0.68	4.88	0.60
Інтерналізована нормативність	IN	6	«Я дотримуюся правил, бо вони відображають справедливість»	.8 4	4.50	0.66	4.95	0.55
Когнітивна емпатія	CE	6	«Я можу чітко сформулювати позицію сторони, з якою не погоджуюся»	.8 5	4.39	0.70	4.77	0.62
Контроль імпульсів (реверс IMP)	IMP _r	6	«Я маю стратегії, щоб не реагувати імпульсивно»	.8 0	4.28	0.76	4.69	0.67
Емоційна регуляція	ER	6	«У стресових справах я повертаюся до об'єктивного аналізу»	.8 2	4.35	0.73	4.79	0.61
Загальний індекс MSI-Law	—	48	Середнє восьми шкал	—	4.41	0.47	4.82	0.41

Примітки. Усі шкали унідирекційні: більший бал = вищий рівень відповідної здатності; для IMP застосовано реверс-кодування (після чого інтерпретація - «контроль імпульсів»). Середні наведено у 7-бальному масштабі.

Таблиця 2.6

Підтверджувальна модель і інваріантність

Модель	χ^2/df	CFI	TLI	RMSEA [90% CI]	SRMR	ΔCFI	$\Delta RMSEA$
8-факторна, конфігуральна	2.12	.951	.941	.055 [.047– .063]	.058	—	—
+ метрична (роль: студенти vs юристи)	2.15	.949	.941	.056 [.048– .064]	.060	.002	.001
+ скалярна (роль: студенти vs юристи)	2.18	.945	.938	.057 [.049– .065]	.062	.004	.002

Примітка. Для зворотно ключованих пунктів застосовується реверс (1↔7; 2↔6; 3↔5; 4→4). Бал шкали = середнє 6 пунктів; MSI-Law = середнє восьми шкал. За потреби надаємо перцентильні норми окремо для студентів і практиків; орієнтовні пороги: низький <3.5; помірний 3.5–5.0; високий >5.0.

Для перевірки міжгрупової інваріантності до пілотної вибірки, окрім 196 студентів-юристів, було включено 90 практикуючих юристів (стаж $M=6.8$ р.), що дозволило верифікувати стабільність факторної структури ОМС-Ю-8 між групами з різним рівнем досвіду. Основне дослідження, описане у Розділі 3, проводилось виключно на студентській вибірці ($N=363$).

В цілому варто зазначити ОМС-Ю-8 демонструє високу внутрішню узгодженість, добру факторну відповідність і міжгрупову інваріантність. Також варто зазначити, що інструмент є чутливим до міжіндивідуальних відмінностей і придатний як для дослідницьких цілей (у т.ч. оцінювання ефектів освітніх втручань), так і для академічного моніторингу розвитку професійної моральної самосвідомості майбутніх юристів.

Висновки до другого розділу

Таким чином, було концептуально обґрунтовано та операціоналізовано вимірювання моральної самосвідомості майбутніх юристів відповідно до розробленої теоретичної моделі. Обґрунтовано авторський опитувальник ОМС-Ю-8 (MSI-Law), що охоплює вісім змістових доменів і забезпечує розрахунок інтегрального індексу. До інструментарію додано шкалу правового морального відключення (GLMD; Kirshenbaum et al., 2021) як критеріальну змінну, адаптований профіль чеснот PVQ (Кузнецов та ін., 2024; Peterson & Seligman, 2004) як ціннісно-мотивований контур, нейроперсонологічний тест ТЛМ-НПТ-3 (Tkach & Lunov, 2025) як джерело нейропсихологічних маркерів, а також «Моральний профіль особистості» для зовнішньої валідації орієнтаційного виміру. Такий багатометодний дизайн уможливорює перевірку конвергентної, дискримінантної та інкрементної валідності цільового конструкту. Для кожної методики обґрунтовано її застосування у подібних дослідженнях, що підтверджує їхній вибір та взаємодоповнювальний характер у рамках дослідницької батареї.

Дослідження здійснювалося у чотири послідовні етапи: теоретико-аналітичний (2023–2024 рр.) — систематизація літератури та розробка моделі; методичний (2024 р.) — розробка і пілотна апробація ОМС-Ю-8 (N=286), добір і адаптація інструментарію; емпіричний (2024–2025 рр.) — збір даних у трьох ЗВО (N=363); аналітично-узагальнюючий (2025 р.) — статистичний аналіз і формулювання висновків.

Сформовано вибірку: студенти 2-го курсу (n=129), 4-го курсу після підсумкових іспитів (n=113) і магістратури після завершення програми (n=121); загалом N=363 із розподілом за статтю 78% чоловіків та 22% жінок. Обґрунтовано вікову локалізацію вибірки в межах періоду зрілої юності як

сензитивного етапу для розвитку рефлексії, ціннісної інтеграції та професійного самовизначення. Гендерний розподіл відображає специфіку правоохоронно орієнтованих юридичних спеціальностей у вибраних ЗВО та контролюється через включення статі як обов'язкової коваріати у всіх моделях. Обґрунтовано логіку тривірневого стратифікування як інструменту відстеження освітньо-професійної соціалізації та міжетапних змін у профілі моральної самосвідомості. Збір даних у 2024–2025 роках проводився за стандартизованою процедурою з квазірандомізацією порядку методик, уніфікованими інструкціями та чітко прописаними правилами обробки пропусків і реверс-кодування. Участь у дослідженні була добровільною та анонімною; кожному учаснику надавалося право відмовитися від участі без будь-яких наслідків, що відповідає етичним принципам проведення психологічних досліджень (АПА, 2017; Etcodes UA, 2021).

Обґрунтовано вибір психометрії і зведено їх в «операціональні визначення» зі специфікацією одиниць виміру, алгоритмів обчислення та інтерпретаційних підходів. Задано і обґрунтовано статистичний план аналізу, який передбачав оцінювання надійності (α/ω), підтверджувальне факторне моделювання для MSI-Law, багатогрупову перевірку інваріантності на конфігуральному, метричному та скалярному рівнях між статтю, когортою та університетами, а також побудову номологічної мережі зв'язків між MSI-Law, GLMD, PVQ та нейроперсоналогічними показниками ТЛМ-НПТ-3. Окреслено підходи до контролю похибок багаторазового тестування (FDR) та до роботи з пропущеними значеннями, включно з чутливисними перевірками.

РОЗДІЛ 3

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

3.1. Психометричні характеристики авторського опитувальника ОМС-Ю-8 на основній вибірці

Перш ніж перейти до змістовного аналізу результатів, розглянемо результати верифікації психометричної придатності авторського інструменту на основній вибірці дослідження (N=363). Пілотна апробація ОМС-Ю-8, проведена на незалежній вибірці (N=286), засвідчила задовільні показники надійності та факторної валідності, що детально описані у розділі 2. Однак стандарти психологічного вимірювання вимагають підтвердження психометричних характеристик і на цільовій вибірці, оскільки параметри інструменту можуть варіювати залежно від популяції, контексту збору даних та статево-вікового складу вибірки (Моккінк та ін., 2010).

Внутрішня узгодженість восьми шкал ОМС-Ю-8 оцінювалася за допомогою коефіцієнта α Кронбаха, значення якого варіювало в діапазоні, що відповідає критеріям прийнятної ($\alpha \geq .70$) та хорошої ($\alpha \geq .80$) надійності. Усі шкали демонструють стабільні показники внутрішньої узгодженості, близькі до значень пілотної апробації, що свідчить про репрезентативність та відтворюваність вимірювальних властивостей інструменту (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Психометричні характеристики шкал ОМС-Ю-8 на основній вибірці (N=363)

Шкала	Позначення	Пунктів	α Кронбаха	M	SD	Min	Max
Моральна рефлексія	MR	6	.86	4.91	0.69	3.16	6.69
Моральна ідентичність	MI	6	.88	5.28	0.67	3.61	7.00
Моральна чутливість	MSen	6	.83	5.38	0.66	3.66	7.00
Етичне мислення	ET	6	.87	4.60	0.70	3.01	6.41
Інтерналізована нормативність	IN	6	.84	5.12	0.66	3.43	6.78
Когнітивна емпатія	CE	6	.85	5.04	0.67	3.20	7.00
Контроль імпульсів (реверс IMP)	IMPr	6	.80	4.66	0.75	2.52	6.72
Емоційна регуляція	ER	6	.82	5.08	0.71	3.11	6.86
MSI-Law інтегральний	—	48	.97	5.01	0.66	3.27	6.77

Примітка. α — коефіцієнт надійності Кронбаха; M — середнє; SD — стандартне відхилення; Min/Max — мінімальне та максимальне значення шкали Лайкерта (1–7).

Аналіз показників внутрішньої узгодженості засвідчує, що всі вісім шкал відповідають критеріям прийнятної та хорошої надійності. Найвищу внутрішню узгодженість демонструє шкала «Моральна ідентичність» ($\alpha=.88$), що відображає однорідність конструкту та тісну взаємопов'язаність пунктів. Шкала «Контроль імпульсів» ($\alpha=.80$) має найнижчий, хоча й прийнятний

показник, що може бути пов'язано з більш гетерогенним змістовим наповненням цієї шкали. Інтегральний індекс MSI-Law демонструє виключно високу внутрішню узгодженість ($\alpha=.97$), що є природнім для 48-пунктового інструменту.

Факторний аналіз (CFA) 8-факторної корельованої моделі на основній вибірці (N=363) підтвердив задовільну відповідність даних теоретичній структурі. Усі стандартизовані факторні навантаження пунктів перевищили порогове значення $\lambda \geq .50$. Міжфакторні кореляції варіювали у діапазоні $r=.75-.94$.

Таблиця 3.2.

Індекси відповідності CFA та міжгрупової інваріантності ОМС-Ю-8 (N=363)

Модель	χ^2/df	CFI	TLI	RMSEA [90% CI]	SRMR	ΔCFI	$\Delta RMSEA$
8-факторна конфігуральна	2.14	.949	.939	.056 [.048– .064]	.059	—	—
+ метрична (когорта)	2.17	.947	.938	.057 [.049– .065]	.061	.002	.001
+ скалярна (когорта)	2.21	.944	.936	.058 [.050– .066]	.063	.003	.001
+ метрична (стать)	2.16	.948	.938	.056 [.048– .064]	.060	.001	.000
+ скалярна (стать)	2.19	.945	.937	.057 [.049– .065]	.062	.003	.001

Примітка. Норми: CFI/TLI $\geq .95$; RMSEA $\leq .060$; SRMR $\leq .080$; критерії інваріантності: $\Delta CFI \leq .010$, $\Delta RMSEA \leq .015$.

Перевірка міжгрупової інваріантності підтвердила повну скалярну інваріантність ОМС-Ю-8 між когортами і статтю ($\Delta CFI \leq .003$; $\Delta RMSEA \leq .001$), що є необхідною передумовою для коректних міжгрупових порівнянь латентних середніх.

3.2. Описова статистика та порівняльний аналіз показників моральної самосвідомості за когортами

До фінальної аналітичної вибірки увійшли 363 здобувачі вищої освіти за спеціальністю «Право» з трьох закладів вищої освіти різних регіонів України: ЕГ1 (2 курс) — 129 осіб (35,5%), ЕГ2 (4 курс) — 113 осіб (31,1%), ЕГ3 (магістратура) — 121 особа (33,3%). Вік: $M=21,5$; $SD=1,7$, діапазон 19–24 роки. Гендерний склад: 275 чоловіків (75,8%) та 88 жінок (24,2%). Університети: 127 (35,0%), 121 (33,3%) та 115 (31,7%) осіб відповідно.

Таблиця 3.3.

Описова статистика ключових змінних за когортами ($M \pm SD$, 95%

Д)

Змінна	Загалом N=363	ЕГ1 n=129	ЕГ2 n=113	ЕГ3 n=121
MSI_total	5.01±0.66 [4.94;5.08]	4.47±0.49 [4.39;4.55]	4.98±0.43 [4.90;5.05]	5.61±0.45 [5.53;5.69]
MSI_MR	4.91±0.69 [4.84;4.98]	4.37±0.55 [4.27;4.46]	4.91±0.47 [4.82;5.00]	5.48±0.53 [5.38;5.57]
MSI_MI	5.28±0.67 [5.21;5.35]	4.73±0.48 [4.65;4.81]	5.24±0.47 [5.16;5.33]	5.89±0.47 [5.81;5.97]
MSI_MSen	5.38±0.66 [5.31;5.45]	4.85±0.49 [4.76;4.93]	5.32±0.43 [5.24;5.40]	6.00±0.44 [5.92;6.08]
MSI_ET	4.60±0.70 [4.53;4.67]	4.06±0.56 [3.97;4.16]	4.61±0.51 [4.51;4.70]	5.17±0.52 [5.08;5.27]
MSI_IN	5.12±0.66 [5.05;5.18]	4.60±0.52 [4.51;4.69]	5.06±0.44 [4.97;5.14]	5.72±0.46 [5.64;5.80]
MSI_CE	5.04±0.67 [4.97;5.11]	4.49±0.51 [4.40;4.58]	5.04±0.43 [4.96;5.12]	5.63±0.48 [5.55;5.72]

MSI_IMP	4.66±0.75 [4.58;4.74]	4.12±0.62 [4.01;4.22]	4.59±0.51 [4.50;4.68]	5.30±0.55 [5.20;5.40]
MSI_ER	5.08±0.71 [5.01;5.16]	4.54±0.54 [4.45;4.64]	5.04±0.51 [4.95;5.13]	5.70±0.54 [5.60;5.80]
GLMD_total	3.48±0.42 [3.44;3.52]	3.81±0.35 [3.75;3.87]	3.44±0.32 [3.38;3.50]	3.17±0.31 [3.12;3.23]
PVQ_mean	4.69±0.21 [4.67;4.71]	4.49±0.12 [4.47;4.51]	4.69±0.13 [4.67;4.72]	4.91±0.12 [4.88;4.93]
NeuroProfile_Index	0.25±0.74 [0.17;0.32]	0.02±0.75 [0.11;0.15]	[- 0.35±0.65 [0.23;0.47]	0.39±0.74 [0.26;0.52]
MPO_total	4.83±0.44 [4.79;4.88]	4.47±0.30 [4.41;4.52]	4.82±0.27 [4.77;4.87]	5.24±0.31 [5.19;5.30]

Примітка. М — середнє; SD — стандартне відхилення; 95% ДІ — 95% довірчий інтервал.

Порівняльний аналіз когорт виявляє виразну позитивну динаміку MSI_total: 4.47 → 4.98 → 5.61. Усі попарні різниці між когортами є статистично значущими з великим розміром ефекту (Cohen's d > 0.80).

Таблиця 3.4.

Розміри ефекту (Cohen's d) між когортами для шкал ОМС-Ю-8 та суміжних конструктів

Шкала	d (ЕГ1→ЕГ2)	d (ЕГ2→ЕГ3)	d (ЕГ1→ЕГ3)
MSI total	1.09	1.44	2.42
MSI MR	1.05	1.13	2.05
MSI MI	1.08	1.38	2.46
MSI MSen	1.01	1.58	2.47
MSI ET	1.01	1.10	2.06
MSI IN	0.93	1.48	2.28
MSI CE	1.16	1.31	2.32
MSI IMP	0.83	1.33	2.01
MSI ER	0.94	1.26	2.15
GLMD total	-1.10	-0.84	-1.91
PVQ mean	1.59	1.71	3.38

Примітка. Інтерпретація: $d \geq 0.80$ — великий ефект (Cohen, 1988). Жирним виділено ефекти $d \geq 2.0$.

Аналіз за рівнями (низький: <3.5 ; помірний: $3.5-5.0$; високий: >5.0) між когортами: - ЕГ1 (2 курс): низький — 3 особи (2,3%), помірний — 103 (79,8%), високий — 23 (17,8%) - ЕГ2 (4 курс): низький — 0 (0%), помірний — 60 (53,1%), високий — 53 (46,9%) - ЕГ3 (магістратура): низький — 0 (0%), помірний — 11 (9,1%), високий — 110 (90,9%). Трансформація профілю є якісною, частка «високого» рівня зростає з 17,8% до 90,9%.

Цілісне розуміння динаміки моральної самосвідомості вимагає аналізу кожної підшкали окремо, оскільки різні компоненти МС можуть мати відмінні траєкторії розвитку, чутливість до освітньої соціалізації та зв'язки з детермінантами.

Шкала «Моральна рефлексія» вимірює здатність індивіда свідомо зупинитися перед прийняттям рішення, аналізувати власні мотиви та перевіряти, чи не підмінюють раціоналізації справжні етичні міркування. Для юриста це є однією з найбільш принципових здатностей, оскільки саме вона дозволяє уникнути «автоматичного» застосування правових норм без усвідомлення їхнього морального змісту.

Динаміка цієї шкали: ЕГ1 — $M=4.37$ ($SD=0.55$), ЕГ2 — $M=4.91$ ($SD=0.47$), ЕГ3 — $M=5.48$ ($SD=0.53$). Ефект між крайніми когортами $d = 2,05$ є великим. Між першою і другою когортами ($d=1.05$) приріст є найбільшим серед підшкал разом з MSI_CE, що свідчить: саме рефлексія є одним із перших «доменів», що активно розвивається на початковому етапі юридичної освіти. Це логічно — перші юридичні практики, аналіз судових справ і зіткнення із реальними моральними дилемами в навчальних ситуаціях стимулюють першу хвилю рефлексивного самоаналізу. Нейропсихологічно MSI_MR найсильніше

пов'язана з DLPFC+ ($r=0.503$), що підтверджує роль дорсолатеральної ПФК у забезпеченні «рефлексивного дистанціювання» від безпосередніх імпульсів (Greene, 2013).

Шкала «Моральна ідентичність» операціоналізує міру того, наскільки бути «моральною людиною» є невід'ємною частиною Я-концепції: чи пов'язує юрист свою самоповагу з чесністю та порядністю, чи може він відокремити роль від особистості. Ця шкала має найвищу α (.88) серед усіх підшкал, що свідчить про її конструктивну однорідність.

Динаміка: ЕГ1 — $M=4.73$ ($SD=0.48$), ЕГ2 — $M=5.24$ ($SD=0.47$), ЕГ3 — $M=5.89$ ($SD=0.47$). Ефект $d(EG1 \rightarrow EG3) = 2,46$ є одним із найвищих. Між ЕГ2 та ЕГ3 приріст $d=1.38$ є другим за величиною після MSI_MSen, що свідчить про те, що глибока інтеграція «чесності» і «порядності» у Я-концепцію відбувається переважно на магістерському рівні — коли студент починає усвідомлювати себе як квазіпрофесіонала з реальною відповідальністю. MSI_MI демонструє найвищу кореляцію з GLMD_total ($r=-0.653$), підтверджуючи теоретичне положення: чим центральнішою є мораль для Я-концепції, тим важче застосовувати механізми самовиправдання.

Шкала «Моральна чутливість» вимірює здатність швидко і точно розпізнавати в правовій ситуації наявність морального виміру — «побачити» конфлікт інтересів, відчувати, коли ситуація містить прихований етичний складник. Це є «сенсорним порогом» моральної самосвідомості: без достатньої чутливості інші компоненти не можуть бути активовані, оскільки людина просто не помічає, що ситуація є морально значущою.

Динаміка: ЕГ1 — $M=4.85$ ($SD=0.49$), ЕГ2 — $M=5.32$ ($SD=0.43$), ЕГ3 — $M=6.00$ ($SD=0.44$). Значення в магістрів ($M=6.00$) є найвищим серед усіх підшкал по всіх когортах і наближається до стелі шкали. Ефект $d(EG2 \rightarrow EG3)=1.58$ є другим за величиною серед усіх переходів у всіх

підшкалах. Цей патерн свідчить, що саме на магістерському рівні відбувається якісний стрибок у здатності «бачити» моральні виміри ситуацій — імовірно, завдяки накопиченому досвіду реальних правових казусів. Практичне значення цього результату є значним: якщо другокурсник ще «не бачить» моральної проблеми там, де вона є, то магістр демонструє майже граничну чутливість до цього класу ситуацій.

Шкала «Етичне мислення» вимірює здатність послідовно і неупереджено застосовувати моральні принципи, відрізнити раціоналізацію від справжнього морального міркування та зважено балансувати між конкуруючими принципами. Це є найбільш «когнітивно навантаженою» підшкалою, що вимагає не лише усвідомлення морального виміру ситуації, а й здатності до систематизованого морального дискурсу.

Динаміка: ЕГ1 — $M=4.06$ ($SD=0.56$), ЕГ2 — $M=4.61$ ($SD=0.51$), ЕГ3 — $M=5.17$ ($SD=0.52$). MSI_ET у студентів 2 курсу ($M=4.06$) є найнижчою підшкалою серед усіх восьми і в усіх когортах. Цей результат є теоретично значущим і підтверджує відомі спостереження: студенти-початківці часто демонструють «інтуїтивно-емоційний» підхід до моральних рішень, але не систематизоване моральне мислення (Haidt, 2001). MSI_ET має найвищу кореляцію з DLPFC+ ($r=0.519$) — найвищу серед усіх підшкал, що підтверджує нейропсихологічну основу «рефлексивного» мислення як протилежного до «автоматичного» імпульсивного реагування (Greene, 2013).

Шкала «Інтерналізована нормативність» вимірює, чи дотримується особа правових та етичних норм через внутрішнє переконання у їхній справедливості чи через зовнішній контроль і страх покарання. Це є ключовим маркером переходу від «конвенційного» до «постконвенційного» рівня моральності за Колбергом (1981).

Динаміка: EG1 — $M=4.60$ ($SD=0.52$), EG2 — $M=5.06$ ($SD=0.44$), EG3 — $M=5.72$ ($SD=0.46$). Між EG2 і EG3 ефект $d=1.48$ є третім за величиною серед усіх переходів у підшкалах, що свідчить: саме на магістерському рівні відбувається глибока трансформація мотиваційної основи нормативності — перехід від зовнішнього до внутрішнього. MSI_IN має найвищу кореляцію з GLMD_total ($r=-0.663$) — найвищу серед усіх підшкал, що є теоретично логічним: людина з інтерналізованою нормативністю не потребує зовнішніх «відмазок», оскільки її дотримання норм є внутрішньо мотивованим, а не залежить від того, «дивляться» чи ні.

Шкала «Когнітивна емпатія» вимірює здатність юриста зрозуміти позицію, логіку та переживання іншої сторони — не обов'язково поділяючи їх емоційно, але когнітивно «вставши на її місце». Це є критично важливим для справедливого правосуддя, де здатність почути всі сторони є передумовою об'єктивного рішення.

Динаміка: EG1 — $M=4.49$ ($SD=0.51$), EG2 — $M=5.04$ ($SD=0.43$), EG3 — $M=5.63$ ($SD=0.48$). Між EG1 і EG2 приріст $d=1.16$ є найвищим серед усіх підшкал у цьому переході, що свідчить: початкова юридична освіта і перше зіткнення з різними позиціями учасників правових відносин найбільш стимулює розвиток когнітивної емпатії. MSI_CE є єдиною шкалою, що значимо корелює з VMPFC+ ($r=0.241$, $p<.001$), що підтверджує, хоча б частково, роль вентромедіальної ПФК у розумінні «внутрішньої логіки» інших людей. Водночас MPO_Others корелює з VMPFC+ ще сильніше ($r=0.293$), що ставить питання про те, чи не є VMPFC+ предиктором саме міжособистісної орієнтації як стійкої диспозиції, а не ситуативної когнітивної здатності.

Шкала «Контроль імпульсів» вимірює здатність особи зберігати раціональну й принципову поведінку під тиском, не реагувати «з плеча» у напружених ситуаціях та мати вироблені стратегії подолання провокацій. Ця

шкала є найбільш «поведінковою» серед усіх і водночас найбільш чутливою до нейропсихологічного статусу.

Динаміка: ЕГ1 — $M=4.12$ ($SD=0.62$), ЕГ2 — $M=4.59$ ($SD=0.51$), ЕГ3 — $M=5.30$ ($SD=0.55$). Між ЕГ1 і ЕГ2 ефект $d=0.83$ є найменшим серед усіх підшкал у цьому переході — що відповідає відомому спостереженню: поведінкові навички самоконтролю формуються повільніше за когнітивне усвідомлення (Yarosh et al., 2021). Між ЕГ2 і ЕГ3 ефект зростає до $d=1.33$, свідчаючи, що магістерська стадія з її реальними стресовими ситуаціями є ключовим «тренажером» контролю імпульсів. MSI_IMP найсильніше корелює з ACC+ ($r=0.470$), що підтверджує роль передньої поясної кори у моніторингу конфліктів і гальмуванні імпульсивних відповідей.

Шкала «Емоційна регуляція» вимірює здатність юриста у стресових ситуаціях повертатися до об'єктивного аналізу, використовувати когнітивне переосмислення («reappraisal») для збереження неупередженості та помічати, коли власні емоції починають заважати справедливому рішення.

Динаміка: ЕГ1 — $M=4.54$ ($SD=0.54$), ЕГ2 — $M=5.04$ ($SD=0.51$), ЕГ3 — $M=5.70$ ($SD=0.54$). Ця шкала разом з MSI_ER демонструє найвищу кореляцію з ACC+ ($r=0.504$) — найвищу серед усіх підшкал щодо цього нейропоказника, підтверджуючи, що передня поясна кора є ключовим нейронним субстратом саме емоційного контролю поведінки (May et al., 2022). Примітно, що обидві «регуляторні» шкали (IMP та ER) мають між собою найвищу взаємну кореляцію в системі ($r=0.916$) — що підтверджує їхню спільну приналежність до «поведінкового компонента» теоретичної моделі.

Як уже зазначалося, загальний гендерний ефект у MSI_total є достатньо малим ($d=-0.16$). Однак поглиблений аналіз за підшкалами та когортами дозволяє отримати більш диференційовану картину.

Таблиця 3.5.

Гендерні відмінності по підшкалах ОМС-Ю-8 (N=363)

Шкала	Чоловіки n=275 M (SD)	Жінки n=88 M (SD)	Cohen's d
MSI MR	4.93 (0.68)	4.83 (0.74)	-0.14
MSI MI	5.29 (0.65)	5.23 (0.74)	-0.08
MSI MSen	5.40 (0.65)	5.30 (0.68)	-0.16
MSI ET	4.64 (0.69)	4.50 (0.73)	-0.20
MSI IN	5.14 (0.64)	5.04 (0.73)	-0.14
MSI CE	5.07 (0.65)	4.95 (0.72)	-0.18
MSI IMP	4.69 (0.73)	4.56 (0.79)	-0.17
MSI ER	5.11 (0.71)	5.00 (0.74)	-0.16
MSI total	5.03 (0.64)	4.93 (0.71)	-0.16
GLMD total	3.49 (0.41)	3.45 (0.44)	-0.09
PVQ mean	4.68 (0.21)	4.73 (0.22)	+0.22

Примітка. $d > 0$ означає перевагу жінок; $d < 0$ — перевагу чоловіків.

Усі ефекти є мізерними ($d < 0.20$) або відсутніми.

Детальний аналіз виявляє, що жодна підшкала не демонструє практично значущого гендерного ефекту (всі $|d| < 0.20$). Найбільший, хоча й мізерний, чоловічий «перевіс» спостерігається за «Етичним мисленням» ($d=-0.20$) та «Когнітивною емпатією» ($d=-0.18$). Натомість жінки мають незначно вищі показники за PVQ_mean ($d=+0.22$), тобто дещо вищий загальний ціннісно-чеснотний потенціал. Проте всі ці відмінності знаходяться у зоні «мізерного» ефекту (Cohen, 1988) і не мають практичного значення.

Таблиця 3.6.

MSI_total у розрізі «Стать-Когорта»

Когорта	Чоловіки	Жінки	d (ч-ж)
ЕГ1 (2 курс) n=99/30	4.52 (0.50)	4.29 (0.43)	-0.49
ЕГ2 (4 курс) n=86/27	5.01 (0.42)	4.87 (0.44)	-0.33
ЕГ3 (магістратура) n=90/31	5.62 (0.44)	5.59 (0.49)	-0.06

Примітка. Значення: M (SD). d — розмір ефекту між чоловіками і жінками.

Цей патерн є теоретично важливим, оскільки засвідчує, що на початковому етапі навчання гендерна різниця є відчутнішою ($d=-0.49$, малий ефект), тоді як на магістерському рівні вона практично зникає ($d=-0.06$). Це означає, що чоловіки ймовірно входять у юридичну освіту з вищим початковим рівнем MSI (можливо, через більш ранній досвід правоохоронної соціалізації у домогосподарствах із силовими традиціями), але темп розвитку МС у жінок є дещо вищим, відтак жінки «вирівнюються» з чоловіками до кінця освітньої програми.

Це нівелювання гендерних відмінностей до магістратури є принциповим, воно свідчить, що юридична освіта є рівно ефективним «вирівнювачем» МС для обох статей, а не відтворює наявні гендерні нерівності. Водночас незначна перевага чоловіків у MSI_ЕГ на тлі вищого ціннісного профілю жінок за PVQ ставить теоретичне питання про можливий різний «шлях» до моральної самосвідомості, оскільки чоловіки можуть спиратися більше на когнітивно-аналітичний механізм, тоді як жінки — на ціннісно-диспозиційний. Це узгоджується з результатами Tangney et al. (2007) про відмінні профілі моральних емоцій у чоловіків та жінок.

3.3. Ціннісно-чеснотний профіль особистості майбутніх юристів

Загальний показник GLMD зазнає стійкого й потужного зниження від ЕГ1 (M=3.81) до ЕГ3 (M=3.17), розмір ефекту $d=-1.91$. Паралельне зростання MSI та зниження GLMD — одна з найбільш значущих подвійних закономірностей нашого дослідження, що свідчить: освітньо-професійна соціалізація одночасно «нарощує ресурси» моральної самосвідомості та «знижує ризики» деструктивної раціоналізації.

Таблиця 3.7.

Підшкали GLMD за когортами (M ± SD, Cohen's d між крайніми когортами)

Підшкала GLMD	ЕГ1 M (SD)	ЕГ2 M (SD)	ЕГ3 M (SD)	d (ЕГ1→ЕГ3)
AR — Авторитарне покарання	3.83 (0.41)	3.42 (0.35)	3.18 (0.37)	-1.64
MT — Дрібні трансгресії	3.81 (0.39)	3.47 (0.37)	3.17 (0.38)	-1.66
HM — Мінімізація шкоди	3.78 (0.38)	3.49 (0.36)	3.16 (0.35)	-1.68
EL — Евфемістичне маркування	3.81 (0.38)	3.41 (0.38)	3.16 (0.33)	-1.81
DH — Дегуманізація	3.81 (0.39)	3.40 (0.39)	3.20 (0.39)	-1.58

Примітка. AR — авторитарне покарання; MT — «дрібні» трансгресії; HM — мінімізація шкоди; EL — евфемістичне маркування; DH — дегуманізація.

Аналіз динаміки окремих підшкал GLMD розкриває диференційовану картину деградації механізмів морального відчуження. Найбільше зниження між крайніми когортами демонструє «Евфемістичне маркування» ($d=-1.81$): студенти магістратури значно рідше вдаються до зм'якшення назви неетичних дій — не кажуть «завуалювати», коли мається на увазі «приховати», не кажуть «нестандартне рішення», коли йдеться про порушення. Другим за величиною ефекту є зниження «Мінімізації шкоди» ($d=-1.68$): магістри значно менше схильні применшувати негативні наслідки своїх рішень для постраждалих сторін.

Натомість «Дегуманізація» ($d=-1.58$) демонструє найменший, хоча й великий ефект зниження. Це може свідчити, що схильність до деперсоналізації жертви є більш стійкою диспозиційною рисою, менш піддатливою до освітньої соціалізації. З практичної точки зору це є застережливим сигналом: якщо дегуманізація зберігається на відносно вищому рівні навіть у магістрів, це означає, що вона потребує цілеспрямованої освітньої інтервенції, а не лише органічного дозрівання.

Детальна матриця кореляцій між підшкалами GLMD та MSI дозволяє виявити «точки дотику» між конструктивними та деструктивними механізмами моральної саморегуляції.

Таблиця 3.8.

Кореляції підшкал GLMD × підшкали MSI (N=363)

	AR	MT	HM	EL	DH	GLMD_total
MSI_MR	-.62***	-.60***	-.59***	-.58***	-.58***	-.65***
MSI_MI	-.62***	-.60***	-.58***	-.61***	-.59***	-.65***
MSI_MSen	-.59***	-.57***	-.56***	-.57***	-.54***	-.62***
MSI_ET	-.59***	-.56***	-.55***	-.56***	-.54***	-.61***
MSI_IN	-.63***	-.61***	-.60***	-.61***	-.59***	-.66***
MSI_CE	-.59***	-.57***	-.56***	-.57***	-.54***	-.62***
MSI_IMP	-.61***	-.61***	-.61***	-.59***	-.58***	-.65***
MSI_ER	-.59***	-.58***	-.58***	-.56***	-.55***	-.62***

Примітка. *** $p < .001$ (FDR-скориговане). Усі значення є значущими.

Аналіз матриці виявляє важливу структурну закономірність: усі кореляції є приблизно однаково сильними (діапазон від -0.54 до -0.66), що свідчить про системний, а не вибірковий характер антагонізму між MSI і

GLMD. Іншими словами, жоден компонент моральної самосвідомості не є «нечутливим» до деструктивного впливу морального відчуження — воно пронизує всі виміри МС рівномірно.

Водночас найвищу кореляцію з GLMD_total серед підшкал MSI демонструє MSI_IN (-0.663), що є теоретично інформативним. Саме «інтерналізована нормативність» — міра того, чи дотримується людина норм через внутрішнє переконання, — є найпотужнішим «захисним бар'єром» проти морального відчуження. Це узгоджується з положенням Bandura (2002): активація механізмів відчуження можлива лише тоді, коли норми залишаються зовнішніми (нав'язаними), але блокується, коли вони є внутрішніми (власними).

Серед підшкал GLMD найрівномірніший деструктивний вплив на всі підшкали MSI демонструє «Мінімізація шкоди» (НМ), тоді як «Дегуманізація» (ДН) має найнижчі кореляції з MSI — що підтверджує її відносно більш «ізолюваний» характер.

Для систематизованого аналізу 24 чеснот PVQ доцільно розглянути їх у межах тематичних кластерів, що відповідають класифікації Peterson & Seligman (2004): інтелектуальні (PVQ 1–5), регуляторні (PVQ 6–8, 18–19), емоційно-міжособистісні (PVQ 10–12, 16), громадянські (PVQ 13–15) та трансцендентні (PVQ 20–24).

Таблиця 3.9.

Кластерний аналіз чеснот PVQ: середні значення за когортами та кореляції з MSI_total

Кластер	ЕГ1	ЕГ2	ЕГ3	r
	М	М	М	(MSI_total)
Інтелектуальні (PVQ 1–5)	4.44	4.73	4.90	r=.414*
Регуляторні (PVQ 6–8, 18–19)	4.51	4.70	4.89	r=.450*
Емоційно-міжособистісні (PVQ 10–12, 16)	4.53	4.68	4.91	r=.402*
Громадянські (PVQ 13–15)	4.54	4.67	4.88	r=.256***
Трансцендентні (PVQ 20–24)	4.48	4.70	4.94	r=.432*

Примітка. *** $p < .001$.

Найсильніша кореляція з MSI_total серед кластерів — у «Регуляторних» чеснот ($r=.450$), що об'єднують мужність, наполегливість, чесність, розсудливість та саморегуляцію. Це узгоджується з ідеєю, що моральна самосвідомість є не стільки «декларативним знанням» про добро і зло, скільки здатністю до послідовної поведінки попри перешкоди — саме те, що вимірюють регуляторні чесноти. Трансцендентні чесноти (вдячність, надія, духовність, гумор, естетичне чуття) також демонструють сильну кореляцію ($r = 0,432$), що підтверджує положення Савчина (2021) про роль духовного виміру у розвитку моральної самосвідомості.

Найнижча кореляція — у «Громадянських» чеснотах ($r = 0,256$), що включають громадянськість, справедливість і лідерство. Як уже зазначалося, ці чесноти є нормативно очікуваними для юридичної спеціальності, що знижує їхню диференційну здатність.

Таблиця 3.10.

**Профіль 24 чеснот PVQ за когортами та кореляції з MSI_total
(N=363)**

#	Чеснота	ЕГ1	ЕГ2	ЕГ3	Δ (ЕГ3–ЕГ1)	r (MSI)
6	Мужність	4.45	4.71	4.98	+0.53	.331*
5	Мудрість	4.40	4.76	4.98	+0.58	.292*
7	Наполегливість	4.51	4.71	4.89	+0.38	.282***
24	Духовність	4.45	4.75	4.96	+0.51	.281***
21	Вдячність	4.41	4.73	4.93	+0.52	.276***
3	Неупередженість	4.44	4.72	4.94	+0.50	.238***
12	Соціальний інтелект	4.51	4.61	4.92	+0.41	.237***
11	Доброта	4.51	4.63	4.87	+0.36	.236***
16	Прощення	4.52	4.79	4.94	+0.42	.223***
20	Краса/Досконалість	4.47	4.64	4.99	+0.52	.216***
9	Бадьорість	4.49	4.71	4.96	+0.47	.214***
1	Креативність	4.46	4.73	4.84	+0.38	.205***
23	Гумор	4.58	4.74	4.99	+0.41	.197***
4	Любов до навчання	4.40	4.68	4.89	+0.49	.196***
10	Любов	4.57	4.70	4.90	+0.33	.195***
19	Саморегуляція	4.52	4.68	4.88	+0.36	.195***
17	Скромність	4.45	4.56	4.86	+0.41	.193***
13	Громадянськість	4.50	4.63	4.87	+0.37	.181***
2	Допитливість	4.48	4.75	4.83	+0.35	.174***
22	Надія	4.50	4.62	4.83	+0.33	.167***
18	Розсудливість	4.58	4.70	4.89	+0.31	.163***
15	Лідерство	4.55	4.76	4.86	+0.31	.156**
14	Справедливість	4.56	4.62	4.92	+0.36	.134*
8	Цілісність/Чесність	4.49	4.69	4.81	+0.32	.123*

Примітка. *** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$. Δ — абсолютний приріст від ЕГ1 до ЕГ3.

Загальний профіль 24 чеснот демонструє декілька важливих закономірностей. По-перше, всі чесноти зростають від ЕГ1 до ЕГ3 без винятку, що свідчить про широкий позитивний вплив юридичної освіти на ціннісний розвиток. По-друге, найбільший абсолютний приріст ($\Delta > 0.50$) демонструють мудрість, мужність, вдячність і духовність — чесноти, що об'єднують у собі як диспозиційну стійкість, так і трансцендентний вимір, пов'язаний із сенсом і відповідальністю. По-третє, найменший приріст демонструють розсудливість, лідерство та скромність (+0.31–0.33) — можливо, ці чесноти більш сталі або специфічно прив'язані до особистісних диспозицій, менш піддатливих до освітнього впливу.

Примітно, що «Справедливість» і «Цілісність/Чесність» (PVQ_14 та PVQ_8) при найвищих початкових значеннях (4.56 та 4.49 в ЕГ1) демонструють найнижчі кореляції з MSI_total (.134 та .123). Це підтверджує «ефект стелі» деклараційних цінностей: більшість студентів від першого курсу декларують ці чесноти як важливі, що зменшує варіативність і знижує кореляцію з MSI. Водночас мужність і мудрість мають вищу варіативність у студентській популяції і тому є більш диференційованими предикторами реального рівня МС.

Кореляція між PVQ_mean та GLMD_total становить $r = -0.570$, $p < .001$. Особливо важливим є те, що регуляторний кластер чеснот (мужність, наполегливість, чесність, розсудливість, саморегуляція) демонструє найсильніший негативний зв'язок з усіма підшкалами GLMD. Це означає: особи з розвиненим регуляторним ціннісним профілем не лише краще розвивають моральну самосвідомість, але й ефективніше «блокують» механізми морального відчуження. У регресійному аналізі PVQ зберігає

значущий $\beta=.33$ після контролю GLMD, що свідчить про їхній відносно незалежний, паралельний вплив на MSI.

3.4. Номологічна мережа зв'язків моральної самосвідомості

Повна кореляційна матриця між основними конструкціями дослідження загалом підтвердила передбачену теоретичну структуру номологічної мережі та засвідчила належну конвергентну й дискримінантну узгодженість ключових показників. Зокрема, інтегральний показник моральної самосвідомості MSI_total виявив сильний негативний зв'язок із загальним рівнем правової моральної дезангажованості GLMD_total ($r = -0.667, p < .001$), що узгоджується з очікуванням про антагоністичний характер цих конструктивів і підтверджує відповідну гіпотезу. Водночас зафіксовано сильний позитивний зв'язок MSI_total із середнім показником особистісних чеснот PVQ_mean ($r = 0.629, p < .001$), що свідчить про тісну інтеграцію моральної самосвідомості з чесотно-ціннісним профілем особистості. Надзвичайно високою виявилася кореляція MSI_total із загальним показником морального профілю особистості MPO_total ($r = 0.944, p < .001$), що потребує окремого інтерпретаційного розгляду з огляду на можливу близькість змістових доменів обох інструментів. Крім того, встановлено помірний позитивний зв'язок MSI_total з інтегральним нейропрофільним індексом NeuroProfile_Index ($r = 0.420, p < .001$), що частково підтверджує припущення про зв'язок моральної самосвідомості з нейроперсоналогічними параметрами. Аналогічно, на рівні окремих нейрофункціональних компонентів виявлено помірні позитивні кореляції з DLPFC_plus ($r = 0.420, p < .001$) та ACC_plus ($r = 0.372, p < .001$), що вказує на можливу роль когнітивного контролю, регуляції конфлікту та рефлексивного моніторингу у підтриманні моральної

самосвідомості. Натомість зв'язки MSI_total із VMPFC_plus ($r = 0.102$, $p > .05$) та OFC_plus ($r = 0.057$, $p > .05$) не досягли статистичної значущості, що слід розглядати як несподіваний, але теоретично важливий результат, який вимагає спеціального обговорення в контексті функціональної диференціації окремих нейрорегуляторних систем моральної поведінки.

Таблиця 3.11.

Ключові кореляції MSI_total та підшкал з конструктами-предикторами (N=363)

	MSI_total	MSI_MR	MSI_ET	MSI_IN	MSI_CE	MSI_IMP	MSI_ER
GLMD_total	-.667***	-.647***	-.613** *	-.663** *	-.619** *	-.654***	-.624** *
PVQ_mean	.629***	.590***	.570** *	.610** *	.610** *	.590***	.570** *
NeuroProfile	.420***	.393***	.413** *	.380** *	.417** *	.454***	.414** *
DLPFC_plus	.420***	.503***	.519** *	.380** *	.364** *	.353***	.321** *
ACC_plus	.372***	.282***	.359** *	.314** *	.305** *	.470***	.504** *
VMPFC_plus	.102 нз	.051 нз	.055 нз	.059 нз	.241** *	.088 нз	.097 нз
OFC_plus	.057 нз	.051 нз	.060 нз	.097*	.041 нз	.054 нз	.033 нз
MPO_total	.944***	.910***	.900** *	.900** *	.900** *	.900***	.890** *

Примітка. *** $p < .001$; * $p < .05$; нз — не значуще.

Найбільш вагомим результатом кореляційного аналізу є сильний негативний зв'язок між MSI_total та GLMD_total ($r = -0.667$). Серед підшкал MSI найвищий негативний зв'язок з GLMD демонструють MSI_IN (-0.663) та

MSI_MI (-0.653), що підтверджує: саме ідентифікація з мораллю та інтерналізація норм є «захисним ядром» проти механізмів відчуження.

Одночасно GLMD знижується з ЕГ1 (M=3.81) до ЕГ3 (M=3.17), ефект $d=-1.91$. Це означає, що освітньо-професійна соціалізація не лише підвищує рівень МС, але й знижує схильність до деструктивних механізмів раціоналізації.

Кореляція $r(\text{MSI}, \text{PVQ})=0.629$ є сильною, але не надмірною ($r^2=0.40$, спільна дисперсія 40%), що підтверджує: чесноти і МС є пов'язаними, але різними психологічними утвореннями. У регресії PVQ вносить $\beta=.33$ навіть після контролю GLMD (Модель 3), що свідчить про їх відносно незалежний вплив.

Підтвержені зв'язки DLPFC+ ($r=0.420$) та ACC+ ($r=0.372$) з MSI_total узгоджуються з нейропсихологічними моделями. Несподіваний результат — відсутність значущих зв'язків VMPFC+ та OFC+.

Таблиця 3.12.

Нейроперсоналогічні показники ТЛМ-НПТ-3 за когортами (M ± SD)

Нейропоказник	ЕГ1 n=129	ЕГ2 n=113	ЕГ3 n=121	Загалом N=363
DLPFC_plus	0.10±0.96	0.32±0.98	0.34±0.99	0.24±0.98
DLPFC_minus	1.60±0.89	0.62±0.84	0.39±0.88	0.87±0.99
OFC_plus	-0.09±0.99	0.07±0.96	0.08±1.14	0.01±1.03
VMPFC_plus	-0.09±1.00	0.07±0.97	0.20±0.96	0.06±0.98
ACC_plus	0.07±0.95	0.07±1.01	0.32±1.08	0.15±1.02
NeuroProfile_Index	0.02±0.75	0.35±0.65	0.39±0.74	0.25±0.74

DLPFC+ найсильніше корелює з MSI_ET ($r=0.519$) та MSI_MR ($r=0.503$), що відповідає ролі дорсолатеральної ПФК у когнітивному контролі. ACC+ найсильніше корелює з MSI_ER ($r=0.504$) та MSI_IMP ($r=0.470$), що узгоджується з функцією передньої поясної кори у моніторингу конфліктів та гальмуванні імпульсивних реакцій. VMPFC+ значимо корелює лише з MSI_CE ($r=0.241$, $p<.001$) — частково підтверджуючи роль венстромедіальної ПФК у когнітивній емпатії.

Розбиття вибірки медіанним поділом за DLPFC+ виявляє буферний ефект: $r(\text{GLMD}, \text{MSI})$ при DLPFC+ висока = -0.644 ; при DLPFC+ низька = -0.716 ($\Delta r=0.072$). Розвинений когнітивний контроль (DLPFC) послаблює, але не нейтралізує деструктивний вплив механізмів морального відчуження.

Таблиця 3.13.

Підшкали МПО за когортами та кореляції з нейропрофілем

Підшкала МПО	ЕГ1 М	ЕГ2 М	ЕГ3 М	r (MSI_total)	r (DLPFC+)	r (VMPFC+)
МРО_Society (ставлення до сусп.)	4.85	5.20	5.74	.882***	.351***	.091 нз
МРО_Service (сл. орієнтація)	4.62	5.03	5.47	.866***	.445***	нз
МРО_Others (до інших)	4.53	4.92	5.33	.820***	.275***	.293***
МРО_Self (до себе)	3.87	4.14	4.43	.740***	.258***	нз
МРО_total	4.47	4.82	5.24	.944***	.382***	.131*

Примітка. *** $p < .001$; * $p < .05$; нз — не значуще.

Аналіз підшкал МПО виявляє ієрархію кореляцій з MSI_total: найвища кореляція у МРО_Society (.882) і МРО_Service (.866), найнижча — у МРО_Self (.740). Це свідчить, що саме просоціальний та службово-орієнтований вимір моральної спрямованості є найбільш тісно пов'язаним із загальним рівнем МС, тоді як «ставлення до себе» є відносно більш автономним.

Важливою є нейропсихологічна диференціація: МРО_Service найсильніше пов'язаний з DLPFC+ ($r = .445$) — підтверджуючи, що службова орієнтація (відповідальність за виконання ролі) є когнітивно-контрольованою диспозицією, що залежить від функціонального стану дорсолатеральної ПФК. МРО_Others — єдина підшкала, що значимо корелює з VMPFC+ ($r = .293$), підтверджуючи афективний характер міжособистісної орієнтації.

Кореляція $r = 0.944$ між MSI_total і МРО_total є найвищою в дослідженні і потребує окремого концептуального осмислення. Технічне пояснення (соціальна бажаність, артефакт методу) не є переконливим, оскільки обидва інструменти мають різну структуру пунктів і різну вимірювальну логіку.

Більш релевантним є психологічне пояснення: в умовах однорідної студентської юридичної популяції, де всі здобувачі проходять один і той самий соціалізаційний контекст, обидва конструкти конвергують до єдиного latent trait «загальної моральної зрілості».

Про відносну самостійність конструктів свідчать диференційовані кореляції з VMPFC+ (MPO_Others корелює сильніше: $r=.293$ проти $r=.102$ для MSI) та специфічна факторна структура обох інструментів. Тому практичний висновок такий: у подальших дослідженнях з більш різномірними вибірками (практикуючі юристи різних спеціалізацій, порівняння юристів і нейтральних груп) диференційна валідність МПО відносно MSI, ймовірно, буде вищою.

Таблиця 3.14.

Порівняння MSI_total у пілотній та основній вибірках

Група	n	M	SD	d (проти пілот_студ.)	d (проти пілот_практ.)
Пілот: студенти	196	4.41	0.47	—	—
Пілот: практики (ст. М=6.8 р.)	90	4.82	0.41	+0.93 (великий)	—
Основна ЕГ1 (2 курс)	129	4.47	0.49	+0.13 (мізерний)	-0.76 (середній)
Основна ЕГ2 (4 курс)	113	4.98	0.43	+1.24 (великий)	+0.37 (малий)
Основна ЕГ3 (магістратура)	121	5.61	0.45	+2.59 (надвеликий)	+1.82 (великий)

Зіставлення результатів основного дослідження (N = 363) з даними пілотної апробації ОМС-Ю-8 (N = 286), що охоплювала поряд зі студентами (n = 196) вибірку практикуючих юристів із середнім стажем 6,8 років (n = 90), дозволило зафіксувати закономірність, яку вважаємо за необхідне виділити

окремо. Як було показано у Таблиці 3.14, магістри основної вибірки (ЕГЗ: $M = 5,61$; $SD = 0,45$) статистично значуще перевищують за інтегральним показником MSI_total не лише студентські когорти пілотної вибірки, а й практиків ($M = 4,82$; $SD = 0,41$; $d = +1,82$, великий ефект за Cohen, 1988). Аналогічний патерн спостерігається і за окремими підшкалами, насамперед за інтерналізованою нормативністю, моральною ідентичністю та моральною чутливістю. Зафіксована закономірність, на наш погляд, утворює окремий розвідувальний емпіричний феномен, який далі позначатимемо як ефект академічного піку моральної самосвідомості.

Слід наголосити, що зазначений феномен не було передбачено в системі апіорних гіпотез дослідження (див. Таблицю 2.4) і виявлено як *post hoc* закономірність у ході порівняльного аналізу. Відтак, він кваліфікується як розвідувальний результат (*exploratory finding*), на відміну від підтверджувальних висновків щодо міжкогортної динаміки, номологічної мережі зв'язків та інкрементної валідності ОМС-Ю-8. Таке методологічне розрізнення є принциповим: виявлення феномену вимагає його теоретичної інтерпретації з належним рівнем епістемічної обережності та формулює програму майбутніх верифікаційних досліджень, але не дозволяє робити остаточних каузальних висновків у межах наявного дизайну.

З огляду на наявні дані можна запропонувати щонайменше три теоретично можливі інтерпретації виявленого феномену, жодна з яких не може бути відкинута або однозначно підтверджена на основі поперечного дизайну.

Перша інтерпретація «академічна ідеалізація». Магістри перебувають у контексті, де морально-рефлексивні практики активно заохочуються нормативною рамкою освітньої програми, тоді як у практиків декларативно-рефлексивна активність поступається місцем функціональному реагуванню на

щоденні професійні дилеми. Відтак, зафіксована різниця може частково відображати не відмінності у «справжній» моральній самосвідомості, а розбіжність у готовності до рефлексивного самозвіту — явище, добре відоме у психометричній літературі як контекстна варіативність самозвітних показників (Mokkink et al., 2010). Втім, така інтерпретація не пояснює, чому ефект спостерігається саме за шкалами інтерналізованої нормативності та моральної ідентичності, які теоретично мають бути менш чутливими до ситуативного контексту самозвіту.

Друга інтерпретація — «селективне вибуття». Практики з найвищим рівнем моральної самосвідомості могли непропорційно часто залишати професію через моральний дистрес та вигорання, добре задокументовані у літературі з професійної етики юристів (Quek et al., 2022; Huang, 2017; Kirshenbaum et al., 2021). У такому разі спостережувана когорта практиків є систематично зміщеною вниз за параметром MSC унаслідок survivor bias. Ця інтерпретація узгоджується з даними щодо поширеності психологічного дистресу серед практикуючих юристів (Quek et al., 2022) і з класичним описом феномену правового цинізму (Ewick & Silbey, 1998), проте потребує прямої емпіричної перевірки на вибірках осіб, які залишили професію.

Третя інтерпретація — «ерозія моральної самосвідомості під впливом практики». Вхідження у реальне правове середовище з його компромісами, інституційним тиском, хронічним моральним дистресом та нормалізованими механізмами морального відсторонення може призводити до поступового зниження рівня ідеалізованої моральної самосвідомості незалежно від вихідного рівня особистості. Ця інтерпретація концептуально узгоджується з результатами Spekkin та Jacobs (2020) про можливе зниження моральної чутливості в ході професійної соціалізації та з даними Godschalx-Dekker et al.

(2025) про зв'язок недостатньої моральної саморефлексії з неетичною поведінкою у практиці. Своєрідним підкріпленням цієї інтерпретації виступає і виявлений нами зворотній градієнт GLMD уздовж освітньої траєкторії: якщо механізми морального відсторонення зменшуються від ЕГ1 до ЕГ3, логічно припустити, що після переходу до практики цей градієнт може змінити напрям.

На наш погляд, жодна з трьох інтерпретацій не є взаємовиключною; радше, вони описують окремі механізми, що можуть діяти конкурентно або адитивно, формуючи сукупний ефект академічного піку. Розмежувати їхній відносний внесок у межах наявного дизайну неможливо з двох методологічних причин. По-перше, дизайн є поперечним, що принципово унеможлиблює розрізнення між розвитковою динамікою і когортним ефектом. По-друге, вибірки магістрів і практиків належать до різних поколінь професійної соціалізації: магістри навчалися вже в умовах постмайданної реформи вищої юридичної освіти та повномасштабної війни, тоді як практики зі стажем у 6,8 років формувалися в доволі іншому нормативно-ціннісному контексті — що саме по собі могло створити міжгенераційну різницю, не пов'язану з професійною соціалізацією як такою.

Попри зазначені методологічні обмеження, виявлений феномен має, на наш погляд, принаймні три істотні наслідки для теорії та практики. По-перше, він ставить під сумнів лінійну модель «чим більше досвіду — тим вищий рівень моральної зрілості», що нерідко імпліцитно приймається у дискусіях про юридичну освіту. Натомість отримані дані вказують на необхідність врахування нелінійних траєкторій професійного морального розвитку (пор.: Sarraf-Yazdi et al., 2021; Jennings et al., 2015). По-друге, він окреслює магістерський етап як потенційну «критичну точку» закріплення досягнутого

рівня моральної самосвідомості — вікно, після якого без цілеспрямованої психологічної підтримки стає можливим регрес. Це має прямі імплікації для програм супроводу молодих юристів на перших роках практики. По-третє, він задає чітку програму майбутніх лонгітюдних досліджень, здатних верифікувати кожен з трьох запропонованих інтерпретацій.

Таблиця 3.15.

Результати ієрархічної регресії для MSI_total (залежна змінна, N=363)

Предиктор	Модель 1 β	Модель 2 β	Модель 3 β
Коваріати			
Стать (чол=1)	.07	.05	.04
Вік	.03	.02	.02
Блок 1: соціалізація			
Когорта	.57*	.35***	.33***
Блок 2: ціннісно-моральні регулятори			
GLMD_total	—	-.55*	-.43***
PVQ_mean	—	.23*	.33***
Блок 3: нейропрофіль			
NeuroProfile_Index	—	—	.21*
R²	.516	.596	.644
ΔR^2	—	.080***	.048***

Примітка. β — стандартизовані коефіцієнти. *** $p < .001$. Коваріати: стать, вік, університет (всі нз у фінальній моделі).

Загальна модель пояснює 64,4% дисперсії MSI_total. Когортний чинник залишається значимим предиктором навіть після контролю GLMD, PVQ та нейропрофілю ($\beta = .33$), що підтверджує самостійний внесок освітньої соціалізації. Включення нейропрофілю збільшує β PVQ з .23 до .33 — можлива

супресія, коли нейропрофіль «перехоплює» частину дисперсії, що раніше приписувалась GLMD, розкриваючи «справжній» позитивний вплив PVQ.

На основі двовимірного кластерування за MSI_total та GLMD_total виділено три типи: Тип 1 «Тривожно-ситуативний» (n=62), Тип 2 «Конформно-розвиваючий» (n=93), Тип 3 «Інтегративно-зрілий» (n=80). Загалом ці три типи охоплюють 235 осіб (64,7% вибірки); решта 128 осіб (35,3%) не входять до жодного кластеру через проміжні показники.

Таблиця 3.16.

Профіль Типу 1 «Тривожно-ситуативний» (n=62)

Показник	M	SD	Рівень
MSI_total	4.11	0.27	Нижче помірного
MSI_ET (етичне мислення)	3.67	0.34	Найнижчий
MSI_IMP (контроль імпульсів)	3.69	0.41	Найнижчий
MSI_MR (моральна рефлексія)	3.99	0.36	Низький
MSI_MSen (моральна чутливість)	4.55	0.28	Відносно вищий
GLMD total	4.02	—	Підвищений
PVQ_mean	4.52	—	Нижче середнього
NeuroProfile_Index	-0.17	—	Нейтральний-негативний
Топ-5 чеснот	Справедливість (4.64), Розсудливість (4.64), Соціальний інтелект (4.61), Гумор (4.60), Чесність (4.60)		
Аут-5 чеснот	Духовність (4.35), Мужність (4.44), Мудрість (4.44), Вдячність (4.44), Любов до навчання (4.44)		

Тип 1: «Тривожно-ситуативний» профіль (n=62). Цей тип характеризується MSI_total < 4.5 та GLMD_total > 3.6. Когортний розподіл: 54 особи (87%) — ЕГ1, 8 осіб (13%) — ЕГ2, 0 — ЕГ3.

Психологічний портрет Типу 1 відповідає студенту-початківцю, чия моральна самосвідомість ще не набула операціоналізованої форми. Характерна особливість цього профілю — відносно вища «Моральна чутливість» ($M=4.55$) порівняно з «Етичним мисленням» ($M=3.67$) та «Контролем імпульсів» ($M=3.69$). Це означає: студент «відчуває», що ситуація є морально неоднозначною, але не має розвинених інструментів для її систематизованого аналізу і поведінкової відповіді. Декларативний профіль чеснот тяжіє до «безпечних» цінностей — справедливості, розсудливості, гумору, — тоді як «активні» чесноти мужності та наполегливості знаходяться серед найменш виражених.

Підвищений GLMD_total ($M=4.02$) свідчить, що цей тип є найбільш схильним до механізмів моральної раціоналізації. Відносно негативний нейропрофільний індекс (-0.17) може відображати як особистісні диспозиції, так і недостатню «натренованість» префронтальних регуляторних мереж на початку навчання. Для педагогічної системи юридичної освіти цей тип є найбільш пріоритетним об'єктом психологічного супроводу.

Тип 2: «Конформно-розвиваючий» профіль ($n=93$). Цей тип характеризується MSI_total 4.5–5.3 та GLMD_total 3.1–3.7. Когортний розподіл: 27 осіб (29%) — ЕГ1, 48 осіб (52%) — ЕГ2, 18 осіб (19%) — ЕГ3. Це найбільш «транзитний» тип, що охоплює переважно студентів 4 курсу.

Психологічний портрет Типу 2, це, певною мірою, студент у стадії активної моральної консолідації. Характерний патерн: висока моральна ідентичність ($M=5.20$) та чутливість ($M=5.29$) при відносно нижчих Етичному мисленні та контролі імпульсів. Це відповідає фазі, коли людина вже «хоче бути моральною» і «відчуває» моральні виміри ситуацій, але ще не має достатньо розвинених когнітивних та регуляторних ресурсів для систематизованого і послідовного втілення цих прагнень у поведінці.

Топ-чесноти цього типу — лідерство, саморегуляція, духовність — відображають активне будівництво ідентичності та прагнення до ролі «морального лідера» у своїй групі. Позитивний нейропрофільний індекс ($M=0.33$) свідчить про наростаючий фронтальний баланс. Цей тип є найбільш «навченим» і найбільш чутливим до педагогічних інтервенцій.

Таблиця 3.17.

Профіль Типу 2 «Конформно-розвиваючий» ($n=93$)

Показник	M	SD	Рівень
MSI_total	4.93	0.25	Помірний-верхній
MSI_MI (моральна ідентичність)	5.20	0.30	Найвищий
MSI_MSen (моральна чутливість)	5.29	0.32	Відносно вищий
MSI_ET (етичне мислення)	4.53	0.32	Відносно нижчий
MSI_IMP (контроль імпульсів)	4.57	0.38	Відносно нижчий
GLMD_total	3.43	—	Помірний
PVQ_mean	4.68	—	Помірний
NeuroProfile_Index	0.33	—	Позитивний
Топ-5 чеснот	Лідерство (4.80), Саморегуляція (4.79), Духовність (4.79), Любов (4.77), Гумор (4.73)		
Аут-5 чеснот	Справедливість (4.53), Мудрість (4.58), Любов до навчання (4.60), Надія (4.61), Скромність (4.61)		

Тип 3: «Інтегративно-зрілий» профіль ($n=80$). Цей тип характеризується $MSI_total > 5.3$ та $GLMD_total < 3.3$. Когортний розподіл: 3 особи (4%) — ЕГ1, 14 осіб (18%) — ЕГ2, 63 особи (79%) — ЕГ3.

Психологічний портрет Типу 3 — юрист із сформованою моральною самосвідомістю. Характерна особливість: все ще відносно нижчий MSI_ET (5.39) порівняно з іншими підшкалами, що свідчить: навіть у найбільш морально зрілих представників групи «систематизоване та послідовне

моральне мислення» є «вузьким місцем» — тим компонентом, що вимагає постійного вдосконалення навіть після завершення освіти.

Таблиця 3.18.

Профіль Типу 3 «Інтегративно-зрілий» (n=80)

Показник	M	SD	Рівень
MSI_total	5.80	0.35	Дуже високий
MSI_MI (моральна ідентичність)	6.08	0.40	Найвищий
MSI_ER (емоційна регуляція)	5.91	0.41	Дуже високий
MSI_IN (інтерналізована нормативність)	5.86	0.39	Дуже високий
MSI_MSen (моральна чутливість)	6.15	0.37	Найвищий
MSI_ET (етичне мислення)	5.39	0.42	Відносно нижчий
GLMD total	2.99	—	Низький
PVQ_mean	4.87	—	Вищий середнього
NeuroProfile_Index	0.64	—	Виразно позитивний
Топ-5 чеснот	Соціальний інтелект (4.97), Мужність (4.97), Гумор (4.95), Наполегливість (4.94), Доброта (4.92)		
Аут-5 чеснот	Чесність (4.79), Громадянськість (4.81), Допитливість (4.79), Скромність (4.79), Креативність (4.81)		

Топ-чесноти цього типу — соціальний інтелект, мужність, гумор, наполегливість, доброта — утворюють портрет зрілого морального агента: людини, яка розуміє інших, має мужність відстоювати принципи, здатна

зберігати неформальність і тепло попри серйозність завдань, і підтримує цілеспрямованість попри перешкоди. Виразно позитивний нейропрофільний індекс ($M=0.64$) відображає збалансований фронтальний профіль з переважанням «посилення» над «ослабленням». Рівень $GLMD_total = 2.99$ є найнижчим серед усіх типів і когорт.

3.5. Верифікація теоретичної моделі моральної самосвідомості майбутніх юристів

Одним із основних завдань нашого дослідження є визначення того, наскільки емпіричні результати відповідають теоретичній моделі, сформульованій у першому розділі. Слід згадати, що модель передбачала шість взаємопов'язаних компонентів моральної самосвідомості: когнітивний, емоційно-почуттєвий, рефлексивний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий та соціокультурний. Крім того, теоретична модель визначала систему детермінант (нейропсихологічний, особистісний, освітній, соціокультурний, ситуативний та поведінковий рівні) та систему гіпотез (H1–H4).

Кожен із шести компонентів теоретичної моделі отримав своє емпіричне підтвердження через відповідні шкали ОМС-Ю-8.

Усі шість компонентів теоретичної моделі отримали емпіричне підтвердження: відповідні шкали демонструють прийнятну внутрішню узгодженість, значущу позитивну динаміку від ЕГ1 до ЕГ3 та очікувані кореляції з детермінантами. Особливо важливим є те, що компоненти, які теоретично передбачалися як «схожі» (наприклад, когнітивний і рефлексивний), дійсно мають дуже близькі показники, тоді як «відмінні» (наприклад, поведінковий і соціокультурний) мають дещо відмінні профілі динаміки та нейрокорелятив.

Таблиця 3.19.

**Відповідність компонентів теоретичної моделі та шкал ОМС-Ю-8:
верифікаційна матриця**

Компонент теоретичної моделі	Шкали-операціоналізатори	Внутрішня кореляція шкал	Динаміка ЕГ1→ЕГ3
Когнітивний	MSI_MR + MSI_ET	r=.917	4.22→5.33 (Δ =+1.11)
Емоційно-почуттєвий	MSI_MSen + MSI_CE	r=.911	4.67→5.82 (Δ =+1.15)
Рефлексивний	MSI_MR (специфічно)	—	4.37→5.48 (Δ =+1.11)
Ціннісно-мотиваційний	MSI_MI + MSI_IN + PVQ mean	r=.912	4.67→5.81 (Δ =+1.14)
Поведінковий	MSI_IMP + MSI_ER	r=.916	4.33→5.50 (Δ =+1.17)
Соціокультурний	MSI_IN + MPO Society	—	4.73→5.73 (Δ =+1.00)

Примітка. Внутрішні кореляції перевищують $r=.90$ для всіх пар — значить, компоненти є внутрішньо узгодженими. Δ — абсолютний приріст середнього від ЕГ1 до ЕГ3.

Порівняння динаміки між компонентами виявляє ієрархію їх розвитку у траєкторії освітньої соціалізації, що є важливим самостійним теоретичним результатом.

Ця ієрархія відкриває важливий механізм: ціннісно-мотиваційний та емоційно-почуттєвий компоненти «ведуть» розвиток МС — вони є чутливіші до освітньої соціалізації і демонструють максимальний приріст. Когнітивний та рефлексивний компоненти «тягнуться» за ними. Поведінковий компонент демонструє специфічну «відкладену» динаміку: між ЕГ1 і ЕГ2 він має найменший приріст ($d=0.83$), але між ЕГ2 і ЕГ3 — один із найбільших ($d=1.26$ – 1.33). Це може свідчити, що поведінкові навички саморегуляції формуються переважно через практичний досвід, а не теоретичне навчання.

Загальний аналіз відповідності теорії та емпірики дозволяє зробити такий висновок: з 12 перевірених гіпотез 9 підтверджені повністю, 2 — частково, 1 — не підтверджена. Відсоток підтвердження становить 75% повних + 17% часткових = 92% гіпотез отримали принаймні часткову емпіричну підтримку.

Таблиця 3.20.

Ієрархія приросту компонентів МС від ЕГ1 до ЕГ3

Ранг	Компонент	d (ЕГ1→ЕГ3)	Провідна шкала	Особливість динаміки
1	Ціннісно-мотиваційний	2.46 (MSI_MI)	MSI_MI	Найсильніша загальна динаміка
2	Емоційно-почуттєвий	2.47 (MSI_MSen)	MSI_MSen	Досягає стелі у ЕГ3 (M=6.00)
3	Когнітивний	2.06 (MSI_ET)	MSI_ET	Починає найнижче (M=4.06 у ЕГ1)
4	Рефлексивний	2.05 (MSI_MR)	MSI_MR	Найбільший приріст ЕГ1→ЕГ2
5	Поведінковий	2.01–2.15	MSI_IMP/ER	Найбільший приріст ЕГ2→ЕГ3
6	Соціокультурний	~2.26 (MSI_IN)	MSI_IN	Великий приріст на обох переходах

Теоретична модель виявилася обґрунтованою в своїй центральній частині: динаміка МС в освітній траєкторії, негативний зв'язок з моральним відчуженням та позитивний зв'язок з ціннісним профілем повністю підтверджені потужними ефектами. Нейропсихологічна частина моделі

підтверджена частково — для DLPFC та ACC, але не для VMPFC та OFC. Це є науково значущим уточненням: фронтальні «аналітичні» та «регуляторні» системи виявилися більш релевантними для розвитку МС у студентській юридичній вибірці, ніж «афективно-соціальна» система (VMPFC/OFC). Можливо, це пов'язано зі специфікою вибірки (правоохоронна орієнтація, переважно чоловіча), де функціональне емоційне дистанціювання є нормативним адаптаційним патерном, а не патологією.

Окрім підтвердження передбачених зв'язків, емпіричне дослідження виявило декілька результатів, що виходять за межі первинної теоретичної моделі і потребують її уточнення або розширення.

По-перше, надвисока конвергенція MSI та МПО ($r=0.944$) вказує на необхідність включення до моделі «метаконструкту моральної зрілості» як загальної латентної риси, що об'єднує різні вимірювальні підходи в умовах однорідних популяцій.

По-друге, порівняння з пілотними практикуючими юристами свідчить: модель, яка описує розвиток МС у рамках освіти, потребує доповнення «постосвітнім» компонентом — траєкторією збереження або деградації МС в умовах реальної юридичної практики.

По-третє, виявлена «відкладена» динаміка поведінкового компонента підтверджує його самостійну роль у структурі моделі і вимагає розробки специфічних педагогічних стратегій, орієнтованих саме на поведінкову реалізацію моральних переконань.

На підставі результатів дослідження виділяємо три якісно відмінних профілі — умовні «стадії становлення» моральної самосвідомості у траєкторії юридичної освіти (з урахуванням крос-секційного характеру дизайну):

Стадія 1 — «Транзитна» (ЕГ1, 2 курс): Моральна самосвідомість існує переважно у формі «декларативних переконань» — студент усвідомлює

важливість моральних цінностей (відносно рівномірний PVQ-профіль), але не має сформованих рефлексивних та регуляторних механізмів їх реалізації. Відносно легкий доступ до механізмів морального відчуження (GLMD=3.81). Когнітивно-аналітичні здатності (ET, MR) є найслабшою ланкою.

Стадія 2 — «Консолідаційна» (ЕГ2, 4 курс): Моральна самосвідомість набуває ознак «операціоналізованої компетентності» — розвинена здатність розпізнавати моральні виміри ситуацій (MSen зростає значно), зростаюча ідентифікація з роллю морального агента. Поведінкові механізми ще «підтягуються» за когнітивними.

Стадія 3 — «Зрілісна» (ЕГ3, Магістратура): Моральна самосвідомість набуває характеру «інтегрованої особистісної якості» — висока чутливість (MSen≈6.00), сильна моральна ідентичність (MI=5.89), знижені ризики відчуження (GLMD=3.17), розвинений нейропрофільний баланс. Поведінковий компонент «наздоганяє» інші, демонструючи найбільший приріст на цій стадії.

Порівнюючи компоненти теоретичної моделі між собою за результатами емпіричного дослідження, можна зробити синтетичну характеристику їхнього розвитку:

Когнітивний компонент (MSI_MR + MSI_ET) є найбільш «виразно дефіцитарним» на початку навчання (ET=4.06 у ЕГ1 — найнижча підшкала) і потребує цілеспрямованого педагогічного стимулювання через кейс-аналізи та практики моральної аргументації. Водночас саме він є найсильніше нейропсихологічно детермінованим (DLPFC+ = найсильніший нейрокорелят MSI_ET та MSI_MR).

Емоційно-почуттєвий компонент (MSI_MSen + MSI_CE) демонструє найбільший абсолютний приріст між ЕГ2 і ЕГ3 і досягає стелі шкали у магістрів (MSen=6.00). Це свідчить: юридична освіта є виключно ефективним

механізмом «загострення» афективної чутливості до моральних вимірів ситуацій.

Рефлексивний компонент (MSI_MR) демонструє найбільший відносний приріст між EG1 і EG2 ($d=1.05$ є одним із найвищих), що підтверджує: перший досвід реальних юридичних ситуацій є потужним стимулом для розвитку рефлексії.

Ціннісно-мотиваційний компонент (MSI_MI + MSI_IN + PVQ) має найвищі значення у магістрів і є найбільш стабільним після свого формування — тобто є «найстійкішим» придбанням юридичної освіти.

Поведінковий компонент (MSI_IMP + MSI_ER) є «найповільнішим» у першій половині освіти і «найшвидшим» у другій, підтверджуючи: для розвитку поведінкових навичок саморегуляції необхідний реальний практичний контекст.

Соціокультурний компонент (MSI_IN + MPO) демонструє найбільш рівномірну динаміку на обох переходах, що відображає поступову, стабільну інтеграцію соціально-правових норм у ціннісну систему особистості.

Інтерпретація результатів потребує урахування таких обмежень. По-перше, крос-секційний дизайн не дозволяє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; лонгітюдне дослідження є необхідним наступним кроком. По-друге, виключно самозвітний формат є потенційним джерелом похибки через ефект соціальної бажаності. По-третє, надвисока кореляція MSI та MPO ($r=0.944$) ставить питання дискримінантної валідності в однорідних популяціях. По-четверте, незначущі кореляції VMPFC+ та OFC+ вимагають верифікації. По-п'яте, переважно чоловіча вибірка (75,8%) обмежує узагальнення.

Отримані результати потребують змістовного обговорення не лише в контексті підтвердження або спростування висунутих гіпотез, а й у системі

координат сучасних міждисциплінарних досліджень моральної самосвідомості, моральної чутливості та морального відчуження у різних професійних групах. Таке зіставлення дозволяє оцінити як специфіку юридичної вибірки, так і загальні закономірності розвитку морально-психологічних структур особистості.

Найбільш принциповим результатом дослідження є виявлена потужна позитивна динаміка інтегрального показника моральної самосвідомості ($d=2.42$ між ЕГ1 та ЕГ3) у поєднанні зі зворотною динамікою правового морального відчуження ($d=-1.91$). Цей сукупний ефект є значно більшим за той, що зазвичай фіксується у дослідженнях з морального розвитку студентської аудиторії. Для порівняння: у дослідженні Luo et al. (2023) на вибірці студентів-інтернів зв'язок між *moral sensitivity* та *ethical decision-making* становив $r=.515$, тоді як у нашому дослідженні аналогічна кореляція між ціннісним профілем (*PVQ_mean*) та моральною самосвідомістю (*MSI_total*) досягла $r=.629$. Ця відмінність може свідчити про особливо тісну інтеграцію ціннісного та регуляторного рівнів саме у юридичній вибірці — можливо, через більш виражений нормативний контекст правової освіти, де відповідність між «знаю» та «роблю» є не лише педагогічною вимогою, а й предметом щоденного соціального контролю.

Водночас важливо наголосити: виявлені закономірності слід інтерпретувати як стійкі статистичні тенденції, а не як детермінізм у відносинах між окремими змінними. Крос-секційний характер дизайну та природа самозвітних методів накладають принципові обмеження на причинно-наслідкові висновки. Нижче детально аналізуються ключові змістовні результати, що потребують пояснення.

Виявлена динаміка *MSI_total* ($4.47 \rightarrow 4.98 \rightarrow 5.61$) з надвеликим ефектом $d=2.42$ між крайніми когортами потребує пояснення не лише з точки

зору «більше навчання — вищий результат», а через розуміння конкретних психологічних механізмів, що є рушіями цього розвитку.

Перший механізм — когнітивна диференціація моральних суджень. На початку юридичного навчання (ЕГ1) студенти схильні до «швидких» моральних інтуїцій, значною мірою керованих емоційним сигналінгом. Дослідження Shou & Song (2017) у парадигмі моральних дилем продемонструвало, що моральні судження є не лише реакцією на правила, а й результатом суб'єктивних оцінок ймовірностей наслідків: учасники систематично занижували ймовірності позитивних результатів навіть тоді, коли інструкція чітко гарантувала їх, і відповідно приймали рішення, що відображали особисті апріорні уявлення, а не «об'єктивну» логіку задачі. Це явище «failure to accept the task» (Henle & Michael, 1956, цит. за Shou & Song, 2017) є прямим аналогом того, що ми спостерігаємо у студентів 2 курсу: невідсутність моральних цінностей, а нестача когнітивних інструментів для їхнього системного застосування до реальних правових ситуацій. Саме тому MSI_ET (етичне мислення) є найнижчою підшкалою у ЕГ1 (M=4.06) і залишається «відстаючою» навіть у ЕГ3 порівняно з іншими шкалами.

Розвиток когнітивного компонента МС у траєкторії освіти відповідає відомій стадіальній логіці. За Kohlberg (1981), перехід від конвенційного до постконвенційного мислення вимагає не лише часу, а й активного зіткнення з ситуаціями, де правило не дає однозначної відповіді. Саме такими є юридичні казуси, судовий аналіз і клінічна практика — досвід, накопичення якого і відрізняє ЕГ2 та ЕГ3 від ЕГ1.

Другий механізм — інтеграція ціннісного та ідентифікаційного рівнів. Стрімке зростання MSI_MI (моральна ідентичність) між ЕГ2 і ЕГ3 (d=1.38) відображає процес, описаний Jennings et al. (2015): мораль «мігрує» з периферії до центру Я-концепції під впливом досвіду ролі «юриста як

морального агента». Казміренко і Модель (2025а), досліджуючи правосвідомість студентів-юристів, показали, що для формування стійкої правосвідомості принципову роль відіграє інтеграція правових знань з особистісними ціннісними орієнтаціями — процес, що відбувається нерівномірно і потребує цілеспрямованих педагогічних умов. Наші дані узгоджуються з цим: стрибок MSI_MI на магістерському рівні можна пояснити тим, що написання кваліфікаційної роботи, комплексна практика та усвідомлення власної відповідальності як майбутнього правника стимулюють саме цей інтеграційний процес.

Третій механізм — накопичення досвіду поведінкової відповідальності. Поведінковий компонент МС (MSI_IMP та MSI_ER) демонструє специфічну «відкладену» динаміку: між ЕГ1 і ЕГ2 він зростає найменше ($d=0.83-0.94$), але між ЕГ2 і ЕГ3 — найбільше ($d=1.26-1.33$). Це спостереження потребує поведінкового, а не лише когнітивного пояснення. Матвеєв (2025) у дослідженні психологічної програми розвитку справедливості як професійної цінності у студентів-юристів наголошує: розвиток ціннісних якостей юриста відбувається не через передачу знань, а через відповідальну практичну дію, яка щоразу «тестує» узгодженість між декларованими цінностями та реальними вчинками. Саме тому поведінкові шкали «дорощуються» пізніше — адже для їхнього розвитку необхідний досвід реальних стресових ситуацій, де самоконтроль і емоційна регуляція зазнають справжнього випробування.

Ця закономірність є надзвичайно важливою з практичної точки зору: вона означає, що жодна кількість теоретичних курсів не може замінити реального практичного середовища для розвитку поведінкових компонентів МС. Клінічна юридична освіта, симуляційні судові засідання та структурована практика мають не лише «ознайомлювальний», а й конституювальний вплив на формування особистісних моральних якостей майбутнього юриста.

Виявлене потужне зниження GLMD від EG1 (M=3.81) до EG3 (M=3.17), $d=-1.91$, та сильна негативна кореляція GLMD з MSI_total ($r=-.667$) є двома взаємопов'язаними результатами, що потребують пояснення через конкретні психологічні механізми.

Перший механізм — «ерозія» захисних конструктів відчуження через рефлексивну практику. Бандура (2002) описував механізми морального відчуження як когнітивні «захисні щити», що дозволяють особистості діяти всупереч власним цінностям, зберігаючи позитивну самооцінку. Ці механізми є найбільш ефективними тоді, коли особистість не має розвиненого «детектора раціоналізацій» — тобто недостатньо розвиненого рефлексивного компонента МС. Наші дані підтверджують це: найвищу негативну кореляцію з GLMD_total демонструє саме MSI_IN ($r=-.663$) — інтерналізована нормативність. Це означає: коли людина дотримується норм через внутрішнє переконання, а не зовнішній контроль, вона не потребує «відімкнення» моральних саморегуляторів, бо вони і так є власними.

Другий механізм — диференційоване зниження різних типів відчуження. Найбільше зниження між крайніми когортами демонструє «Евфемістичне маркування» ($d=-1.81$) та «Мінімізація шкоди» ($d=-1.68$). Shou & Song (2017), аналізуючи «захисну» роль суб'єктивних оцінок ймовірностей у моральних дилемах, показали: учасники систематично спотворюють сприйняття наслідків таким чином, щоб обраний варіант виглядав менш шкідливим. Цей процес є структурно ідентичним до «мінімізації шкоди» у GLMD. Ми спостерігаємо, що саме ця форма відчуження найбільш піддається корекції в процесі освіти — мабуть, тому що розвиток когнітивних та рефлексивних компонентів МС безпосередньо «демаскує» такі спотворення.

Натомість «Дегуманізація» ($d=-1.58$) знижується найменше. Цей результат відповідає теоретичним очікуванням: дегуманізація є більш

«глибоким» особистісним механізмом, пов'язаним із вихідними диспозиційними рисами (зокрема, темними тріадними рисами), а не лише з рівнем освіти. Kirshenbaum et al. (2021) показали, що дегуманізація у GLMD корелює з авторитарними правовими поглядами та вірою у справедливий світ — характеристиками, що формуються значно раніше за юридичну освіту і не підлягають легкій корекції через академічне навчання.

Поведінковий наслідок. Зниження GLMD від EG1 до EG3 означає не лише менший рівень «самовиправдань» у відповідях на опитувальник, а й зміну реальних стратегій поведінки в ситуаціях морального вибору. Студенту, у якого $GLMD=3.17$, у реальній практичній ситуації значно рідше вдасться до фрази «так всі роблять» або «клієнт же сам вирішив», аніж студенту із $GLMD=3.81$. Це відмінність не декларативна, а функціональна: вона проявляється у тому, які аргументи людина готова прийняти від себе самої в момент прийняття рішення.

Виявлена ієрархія предикторів MSI серед 24 чеснот PVQ (мужність $r=.331$, мудрість $r=.292$, наполегливість $r=.282$ — проти справедливості $r=.134$ та чесності $r=.123$) є одним із найбільш теоретично значущих результатів дослідження, що потребує розгорнутого пояснення.

Усі п'ять «декларативних» чеснот — справедливість, чесність, громадянськість, лідерство, скромність — мають відносно вузький розкид у студентській юридичній популяції: більшість студентів від першого курсу декларують ці цінності як значущі. Статистично низька варіативність = низька кореляційна здатність. Натомість «операційні» чесноти — мужність, наполегливість, саморегуляція — вимагають конкретних поведінкових зусиль попри опір середовища, і тому диференціюють вибірку значно краще.

Luo et al. (2023) у дослідженні 321 медсестри-інтерна показали, що moral courage — близький конструкт до «мужності» в нашій класифікації —

безпосередньо впливає на moral sensitivity ($\beta=.676$) і через неї — на ethical decision-making ($\beta=.486$). Непрямий ефект moral courage через moral sensitivity пояснював 59.5% загального ефекту. Ці дані підтверджують наш висновок: саме «мужність» — здатність діяти принципово попри загрозу соціального осуду — є тим ціннісним ресурсом, що безпосередньо «живить» моральну самосвідомість, а не лише декларує її.

Nezhadhosseini et al. (2024) у дослідженні 142 студентів-медиків продемонстрували, що академічна мотивація пояснює 29.1% варіації moral sensitivity ($R^2_{adj}=.291$, $F=11.12$, $p<.05$). Хоча цей показник є нижчим, ніж кореляція між нашим PVQ та MSI ($r^2=.40 = 40\%$), він підтверджує загальну закономірність: мотиваційно-ціннісна сфера є значущим предиктором розвитку моральних компетентностей і в інших навчальних контекстах.

Zhang et al. (2025) у порівняльному дослідженні китайських та пакистанських медсестер ($n = 397$) показали, що moral sensitivity прогнозує in-role service behavior ($\beta=.311$, 95% CI [.224; .399]) і extra-role service behavior ($\beta=.418$, 95% CI [.334; .501]) у китайській вибірці, тоді як в пакистанській ефекти були значно слабшими ($\beta=.178$ та $\beta=.135$ відповідно). Ця культурно-інституційна варіативність є важливим застереженням: сила зв'язку між моральними диспозиціями і реальною поведінкою суттєво залежить від інституційного середовища. В нашому контексті це означає: навіть найвищий рівень MSI_total у магістрів може транслюватися в різні поведінкові патерни залежно від того, у якому правовому інституті і з якими «неформальними правилами» ці студенти починатимуть свою кар'єру.

Казміренко і Модель (2025b) у дослідженні, присвяченому психологічному тренінгу розвитку правосвідомості студентів-юристів, показали, що цілеспрямований психологічний вплив може суттєво розвивати компоненти правосвідомості, але лише за умови активного залучення

ціннісно-особистісної сфери учасників, а не лише передачі знань. Це підтверджує нашу тезу: PVQ-профіль є не просто «дескриптором», а ресурсом, що піддається педагогічному розвитку.

Результати щодо нейропсихологічних показників ТЛМ-НПТ-3 вимагають особливо обережної інтерпретації. Важливо з самого початку сформулювати методологічну позицію: ми розглядаємо нейропсихологічний профіль як систему ймовірнісних тенденцій, а не як жорстку детерміністичну схему. Як сформульовано у роботах з нейроперсонології у військовому та організаційному контекстах, «поведінка в екстремальних ситуаціях не виводиться з нейробиології лінійно, однак статистично залежить від функціонального стану нейронних мереж» (Ткач, 2020; пор. Tkach & Lunov, 2025). Саме в цьому — «статистично залежить», а не «однозначно визначається» — і полягає ключова обмежуюча умова наших нейропсихологічних інтерпретацій.

Виявлений позитивний зв'язок DLPFC+ з MSI_ET ($r=.519$) та MSI_MR ($r=.503$) свідчить про вірогідну роль функціонального стану дорсолатеральної ПФК у схильності до аналітичного та рефлексивного стилю обробки моральних ситуацій. Ця тенденція є теоретично обґрунтованою: Krawczyk (2002) у широкому нейробиологічному огляді систематично пов'язує dLPFC з плануванням, тримання правил у робочій пам'яті та багатофакторним аналізом рішень — саме тими функціями, що є основою «етичного мислення» у нашій операціоналізації. Klein-Flügge et al. (2022) підкреслюють, що медіальна та орбітофронтальна ПФК разом забезпечують гнучке прийняття рішень через інтеграцію цінності варіантів з їхніми соціальними та емоційними наслідками. Важливо зазначити: ми не стверджуємо, що «посилений DLPFC робить людину більш моральною» — ми фіксуємо кореляційний зв'язок, що свідчить про вищу ймовірність того, що особи з відповідним функціональним профілем

ПФК будуть схильними до аналітичного та рефлексивного підходу до моральних ситуацій.

Зв'язок ACC+ з MSI_ER ($r=.504$) та MSI_IMP ($r=.470$) є найвищим серед усіх нейропоказників щодо цих шкал. Rushworth et al. (2011) описують передню поясну кору як ключову ланку «моніторингу конфліктів, помилок і потреби змінити дію» — тобто саме ту функцію, що у поведінковому вимірі проявляється як здатність «зупинитися», помітити невідповідність між власними цінностями і поточною дією та «перемкнути» поведінку. Duncan & Owen (2000) демонструють, що ACC задіяна при різноманітних когнітивних вимогах, але особливо активно — при виявленні та корекції помилок. У юридичному контексті це означає: схильність до кращого контролю імпульсів та емоційної регуляції у студентів з вищими показниками ACC+ є ймовірнісною тенденцією, а не гарантованим патерном.

Відсутність значущих кореляцій між vmPFC+ та більшістю підшкал MSI (за винятком MSI_CE: $r=.241$) є результатом, що потребує розгорнутого теоретичного осмислення. Shenhav & Greene (2014) в нейровізуалізаційному дослідженні переконливо продемонстрували дисоціацію функцій мигдалеподібного тіла та вентромедіальної ПФК у моральному судженні: vmPFC відіграє провідну роль у «інтегративних» моральних судженнях, що вимагають зважування конкуруючих факторів, але ця роль є менш вираженою при «однозначних» моральних рішеннях. Klein-Flügge et al. (2022) підкреслюють, що орбітофронтальна та вентромедіальна ПФК кодують цінність і емоційні аспекти рішень, але їхній внесок є модальність-специфічним і може бути «мовчазним» у стандартних умовах самозвіту.

Baez et al. (2020) у дослідженні суддів і адвокатів ($n=52$) показали, що правові експерти були значно менш чутливими до впливу емоційно забарвленої мови та фізіологічного збудження при моральних судженнях

порівняно з контрольною групою. Роки правової практики взагалі не були значущо пов'язані з показниками моральності, покарання або сприйнятої шкоди. Цей результат підтверджує нашу інтерпретацію: для юридичної вибірки моральні судження спираються переважно на «правилоорієнтований» компонент (dlPFC) і «конфліктно-моніторинговий» компонент (ACC), тоді як «афективно-соціальний» компонент (VMPFC) відіграє меншу роль, що й відображається у відсутності кореляцій. Іншими словами, у студентів-юристів VMPFC може мати регуляторну функцію у контексті «дозволити собі»/«не дозволити», але ця функція слабо вловлюється самозвітним психометричним інструментом.

Баба'є та ін. (Babaei et al., 2025), що дослідили 296 студентів-медиків, показали: moral sensitivity взагалі не корелювала з moral courage ($r=.04$, $p=.41$), тоді як moral reasoning корелювала з moral courage на рівні $r=.19$ і була єдиним значущим предиктором у регресії. Цей результат ілюструє, що навіть близькі моральні конструкти можуть не мати лінійного зв'язку — і відсутність кореляції не означає відсутність теоретичного зв'язку між ними. Аналогічна логіка застосовна до VMPFC+ та MSI.

Що стосується OFC+, варто звернути увагу на дані Klein-Flügge et al. (2022) та Rushworth et al. (2011), які показують, що орбітофронтальна ПФК є переважно залученою до оцінки цінності варіантів через механізм «reward–punishment mapping». У правовій вибірці, де «нагорода» та «покарання» є нормативно визначеними (в законі), а не особистісно суб'єктивними, OFC може функціонувати в «збалансованому» стані — тобто не виявляти індивідуальних відмінностей, що корелювали б з МС.

Caspar et al. (2020) у дослідженні впливу військового тренування на відчуття агентності показали: ієрархічне підпорядкування знижує відчуття власної відповідальності за наслідки навіть при вільному виборі дій. Це

означає, що нейропрофільний баланс, виявлений у наших магістрів, може бути обнульований у перші роки реальної юридичної практики в умовах жорсткої ієрархії. Саме тому нейропсихологічний профіль — лише один, і не найпотужніший, компонент детермінантної системи моральної самосвідомості.

Порівняння MSI_total між магістрами основної вибірки ($M=5.61$) та практикуючими юристами пілотного дослідження ($M=4.82$) з ефектом $d=+1.82$ є одним із найбільш контрінтуїтивних результатів, що потребує теоретичного осмислення.

Alnajjar & Abou Hashish (2021) у дослідженні 246 студентів-медиків виявили, що moral sensitivity була значущо вищою на п'ятому клінічному рівні ($M=70.42$, $SD=9.48$), ніж на шостому–восьмому рівнях ($M=50.88$ – 63.10 ; $F=24.453$, $p<.001$). Тобто в медичній освіті теж спостерігається феномен, коли більш ранній етап демонструє вищі моральні показники, ніж пізніший. Це стверджується і в дослідженні Ko et al. (2024), де студенти з нижчою клінічною практикою виявляли вищу moral sensitivity у деяких доменах.

Vazmi et al. (2023) на вибірці 180 медичних студентів прямо констатували: moral sensitivity суттєво не зростала у процесі клінічного навчання — 95% стажерів і 98.8% інтернів перебували у «середньому» діапазоні. Ця системна закономірність свідчить: практичне та клінічне просування не є автоматичним стимулом розвитку моральних якостей, особливо за відсутності цілеспрямованої рефлексивної підтримки.

Особливістю нашого дослідження є те, що збір даних проводився в умовах активного збройного конфлікту в Україні (2024–2025 рр.), що формує унікальний соціально-психологічний контекст для розвитку моральної самосвідомості. Zabolotska et al. (2023) показали: попри очікуване домінування его-захисних патернів, українська молодь переорієнтовує психічний потенціал

від особистого виживання до національної ідентичності. Наші дані дозволяють припустити, що ця переорієнтація є потужним каталізатором розвитку саме ціннісно-мотиваційного та соціокультурного компонентів МС.

Для практикуючих юристів контекст воєнного часу означає принципово нові виклики: запитання про те, що є «правомірним» у ситуаціях відновлення справедливості після воєнних злочинів, формують запит на рівень моральної самосвідомості, що перевищує «нормативний» для мирного часу. Казміренко і Модель (2025а) у дослідженні правосвідомості студентів-юристів підкреслюють: правосвідомість в умовах воєнного часу набуває нових вимірів — не лише знання права, а й особистісна готовність захищати право як цінність. Наша вибірка студентів, що навчалася і формувалася в цих умовах, ймовірно, має специфічно «загартований» ціннісно-мотиваційний компонент МС. Цей чинник необхідно враховувати як при інтерпретації наших результатів, так і при плануванні їхньої реплікації.

Кореляція $r=0.944$ між MSI_total та MPO_total залишається найбільш дискусійним результатом дослідження. Розглянемо систематично аргументи «за» та «проти» різних інтерпретацій. Akçoban et al. (2025) у дослідженні nursing students виявили зв'язок $r=.399$ між ethical sensitivity та perceived clinical decision-making competence — менший, ніж у нас, що може відображати нижчу специфіку вибірки або меншу нормативну «конвергентність» цих конструктів у медичній освіті на відміну від юридичної. Чим вищою є нормативна узгодженість між «бути хорошим спеціалістом» і «бути моральною людиною» в конкретній освітній культурі, тим вищою є очікувана кореляція між відповідними інструментами.

Перш ніж перейти до інтерпретації конкретних результатів, необхідно окреслити психологічну природу конструкту «чеснот», оскільки саме від її розуміння залежить коректність наших висновків. Класифікація сильних

сторін характеру VIA (Peterson & Seligman, 2004), що є основою адаптованого нами опитувальника PVQ (Кузнецов та ін., 2024), розглядає чесноти не як ситуативні настанови, а як стійкі особистісні диспозиції — відносно стабільні патерни мислення, відчуттів і поведінки, що відображають те, ким людина «є насправді» у своєму найкращому прояві.

Фундаментальним питанням для нашого дослідження є: як саме чесноти пов'язані з моральною самосвідомістю — через «наявність» риси чи через її «реалізацію» у практиці? Huber et al. (2020), досліджуючи лікарів, показали принципову відмінність між «possession» і «applicability» сильних сторін характеру: для психологічного благополуччя та робочої залученості критичним є саме те, чи дозволяє професійне середовище застосовувати свої чесноти. Ті ж топ-5 чеснот — fairness, honesty, judgment, kindness, love — були присутні у лікарів, але їхній вплив на well-being і work engagement залежав від умов застосовності, а не лише від рівня вираженості. Це є принципово важливим для юридичного контексту: студент може мати розвинену чесноту «справедливості», але якщо інституційне середовище систематично блокує її реалізацію (наприклад, через корупційний тиск або процесуальну формалізацію), вона може залишатися «мертвим капіталом» для моральної самосвідомості.

Виявлена кореляція між PVQ_mean та MSI_total ($r=.629$, $p<.001$) є сильною і заслуговує на детальне порівняння з даними суміжних досліджень. Casali & Feraco (2025) у метааналізі зв'язків сильних сторін характеру з благополуччям і психічним здоров'ям показали, що в більшості досліджень чесноти значно сильніше пов'язані з показниками позитивного функціонування (well-being), ніж із редукцією симптомів (mental health у вузькому сенсі). Зокрема, hope демонструє $r=.534$ із well-being проти $r=.459$ із mental health; zest — $r=.533$ і $r=.430$; gratitude — $r=.435$ і $r=.296$. Цей загальний

принцип є методологічно важливим для нашого дослідження: моральна самосвідомість — це не «відсутність проблем» (низький GLMD), а позитивна якість (розвинений MSI), тому її зв'язок із ціннісним профілем закономірно є сильним.

Feraco et al. (2023) виявили, що у структурі характеру існує загальний фактор «good character», який послідовно прогнозує life satisfaction, mental health і distress symptoms сильніше, ніж окремі чесноти після контролю цього фактора. Лише gratitude, hope та zest зберігали помітні унікальні внески поза загальним фактором. Для нашого дослідження це є важливою методологічною реперною точкою: виявлена висока внутрішня кореляція між підшкалами MSI ($r=.89-.96$) та висока кореляція загального PVQ_mean з MSI_total ($r=.629$) узгоджуються з ідеєю, що обидва конструкти тяжіють до загального фактора «морально-ціннісної зрілості». Практичний висновок: в умовах нашої вибірки аналіз загального індексу чеснот (PVQ_mean) є більш інформативним, ніж аналіз окремих 24 шкал для більшості аналітичних задач — за винятком тих специфічних чеснот, що зберігають унікальний зв'язок із нашими критеріями.

Виявлена ієрархія предикторів, де мужність ($r=.331$), мудрість ($r=.292$) і наполегливість ($r=.282$) перевищують справедливість ($r=.134$) та чесність ($r=.123$), потребує системного пояснення.

Перший рівень пояснення — статистичний. Чесноти справедливості та чесності мають вужчий розкид у студентській юридичній популяції (відносно високі значення вже у ЕГ1, малий приріст до ЕГ3 — +0.36 та +0.32 відповідно). Це є класичним «ефектом стелі декларації»: більшість студентів від першого курсу декларують ці цінності, що знижує варіативність і, відповідно, кореляційний потенціал. Wagner et al. (2020) у своєму дослідженні у студентів виявили, що love of learning (близька до нашої «любові до навчання») позитивно передбачала досягнення у навчанні ($\beta=.19$ у teacher-

centered learning) і навчальний потік ($\beta=.34$), тоді як perseverance — потік у самостійній роботі ($\beta=.41$). Показово, що навіть після контролю інтелекту ці ефекти зберігалися, тобто чесноти додають предикцію поверх когнітивних здібностей. Проте автори не виявили схожих ефектів для суто «моральних» чеснот на кшталт fairness та honesty — оскільки у навчальному середовищі їхня варіативність також зменшена.

Другий рівень пояснення — психологічний. «Операційні» чесноти — мужність, наполегливість, саморегуляція — є поведінково вимогливими: вони вимагають конкретних дій попри опір середовища. Це відрізняє їх від декларативних цінностей, що легко активуються у свідомості і можуть підтримуватися без поведінкового зусилля. Casali & Feraco (2025) показали, що у метааналізі найвищі зв'язки з well-being мали hope ($r=.522$), zest ($r=.517$) та gratitude ($r=.412$) — чесноти, що відображають активну мотиваційно-енергетичну залученість у діяльність, а не декларативні переконання. Вдячність ($r=.276$ у нашому дослідженні — п'яте місце серед предикторів) є єдиною «трансцендентною» чеснотою, що потрапляє до топ-5 предикторів MSI, що узгоджується з метааналітичними даними про її особливу роль.

Третій рівень пояснення — юридично-специфічний. Luo et al. (2023) у дослідженні 321 медсестри-інтерна показали, що moral courage ($\beta=.676$) безпосередньо детермінує moral sensitivity, яка у свою чергу прогнозує ethical decision-making ($\beta=.486$), причому через moral sensitivity передавалося 59.5% загального ефекту moral courage. Цей результат є структурно ідентичним до нашого: мужність як «готовність відстоювати принципи попри ризик осуду» безпосередньо «живить» моральну самосвідомість. Для юриста мужність є особливо критичною, оскільки його практика постійно містить ситуації, де «зручне» рішення конфліктує з «правильним» — і саме мужність визначає, яке з них перемає.

Загальний приріст PVQ_mean від ЕГ1 (M=4.49) до ЕГ3 (M=4.91) з ефектом $d=3.38$ є надвеликим і перевищує приріст навіть MSI_total ($d=2.42$). Це свідчить, що ціннісний профіль є ще більш чутливим до освітньої соціалізації, ніж безпосередній рівень MC. Weziak-Bialowolska et al. (2021) у лонгітюдному дослідженні показали, що орієнтація на «promote good» (найближча аналогія до загального PVQ_mean у нашій операціоналізації) передбачала вищу подальшу life satisfaction ($\beta=.14$), кращу самооцінку психічного здоров'я ($\beta=.11$) і нижчу тривожність ($\beta=-.111$). Це є важливим для нашого дослідження: зростання PVQ_mean у траєкторії освіти не є «самоціллю», а предиктором майбутнього психологічного благополуччя та стійкості — особливо цінна якість для юристів в умовах, коли професійне вигорання є системною проблемою правових інституцій.

Найбільший абсолютний приріст чеснот від ЕГ1 до ЕГ3 демонструють мудрість (+0.58) та мужність (+0.53), що є «продуктивним» результатом з точки зору теоретичної моделі: саме ці чесноти є найпотужнішими предикторами MSI. Тобто юридична освіта цілеспрямовано (навіть якщо несвідомо) нарощує саме ті чесноти, що найбільш безпосередньо підтримують моральну самосвідомість. Це є емпіричним аргументом на користь того, що сучасна система юридичної освіти має певну внутрішню логіку морально-ціннісного виховання, хоча й не завжди усвідомлену як системну педагогічну мету.

Халела та Литвин (2025) у дослідженні особистісних чеснот суб'єктів професійної діяльності в умовах війни виявили специфічний профіль активації чеснот у воєнному контексті: духовність, мужність і наполегливість виявляються особливо резонантними для осіб, що перебувають у стресових умовах. Наша вибірка, що формувалася саме в умовах збройного конфлікту, демонструє відповідний патерн: духовність (PVQ_24) входить до топ-5

предикторів MSI ($r=.281$), а мужність посідає першу позицію ($r=.331$). Це свідчить про те, що контекст воєнного часу не лише не знижує моральний потенціал юридичної вибірки, а й активує специфічні ціннісні ресурси, пов'язані з відповідальністю та стійкістю.

Аналіз п'яти тематичних кластерів чеснот виявляє ієрархію їхньої значущості для моральної самосвідомості юриста (за кореляцією з MSI_total): регуляторні ($r=.450$) > трансцендентні ($r=.432$) > інтелектуальні ($r=.414$) > емоційно-міжособистісні ($r=.402$) > громадянські ($r=.256$).

Ця ієрархія є теоретично значущою і потребує пояснення. Feraco et al. (2023) виявили у bifactor-моделі, що загальний фактор «good character» найбільш насичений саме регуляторними та трансцендентними чеснотами, тоді як суто «декларативно-моральні» чесноти (чесність, справедливість, громадянськість) мають вищі унікальні навантаження, але менш пов'язані із загальним фактором. Це є прямим аналогом нашого результату: «громадянські» чесноти (справедливість, громадянськість, лідерство) мають найнижчу кореляцію з MSI не тому, що вони «менш важливі», а тому, що вони є більш специфічними, менш зчепленими із загальним моральним потенціалом особистості у нашій вибірці.

Для юридичної практики ця знахідка має конкретне значення: розвиток лише «юридично-специфічних» чеснот (справедливість, знання закону, відповідальність) без паралельного розвитку регуляторних (самоконтроль, наполегливість, мужність) і трансцендентних (вдячність, надія, духовність) є явно недостатнім для формування цілісної моральної самосвідомості. Schutte & Malouff (2019) у метааналізі інтервенцій на основі сильних сторін характеру (14 статей, 29 effect sizes) показали, що такі інтервенції реально впливають на результати порівняно з контрольними умовами, причому найефективнішими є

ті, що розвивають не одну «дефіцитну» рису, а загальний «профіль застосовності».

Негативний зв'язок між PVQ_mean і GLMD_total ($r=-.570$, $p<.001$) є одним із найважливіших результатів нашого дослідження з практичної точки зору. Він свідчить, що ціннісно-чесотний профіль функціонує як «захисний буфер» проти механізмів морального відчуження. Але яким саме чином?

Перший механізм — **ціннісна стійкість як захисний ресурс особистості**: особистість із розвиненими регуляторними чеснотами демонструє меншу схильність до евфемістичних виправдань власних рішень, оскільки її поведінковий стандарт є більш стійким і сформованим у реальному досвіді подолання морально складних ситуацій. Hauler et al. (2017) у дослідженні медичних фахівців показали, що застосування сильних сторін характеру у роботі позитивно пов'язане з psychological well-being і здоров'ям, а цей зв'язок опосередковується рівнем emotional exhaustion. У нашій інтерпретації: особистість із розвиненим ціннісним профілем менше «виснажується» від морального дистресу і, відповідно, рідше вдається до механізмів відчуження як до «захисної» психологічної стратегії.

Другий механізм — **блокування самовиправдання за рахунок центральності моральної ідентичності**: ключові (сигнатурні) чесноти (signature strengths) — тобто найвираженіші та центральні для Я-концепції якості — ускладнюють активацію механізмів самовиправдання через створення когнітивного дисонансу. Huber et al. (2020) підкреслювали, що саме signature strengths (а не середньо виражені риси) є найбільш функціонально значущими для well-being і work engagement. Аналогічно у нашому дослідженні: студент, у якого «мужність» є signature strength (наприклад, в ЕГЗ, де топ-чесноти Типу 3 включають мужність із $M=4.97$), матиме суттєво

вищий поріг для самовиправдання, ніж студент Типу 1, у якого мужність є аутсайдером ($M=4.44$).

Третій механізм діяльнісне застосування ціннісних ресурсів у професійному середовищі: як підкреслюють Hausler та співавтори (2017), захисний ефект чеснот щодо морального відсторонення досягається не їхнім пасивним утриманням, а активною реалізацією в умовах професійної діяльності. Hausler et al. (2017) наголошують, що для отримання захисного ефекту від чеснот необхідне не їхнє «пасивне» зберігання, а активне застосування у роботі. У юридичній освіті це означає: симуляційні суди, клінічні практики та ситуаційні кейси є не лише «методами навчання», а й середовищем активної «реалізації чеснот» — і саме в ньому відбувається їхній захисний ефект щодо морального відчуження.

Один із найважливіших прикладних висновків нашого дослідження стосується різниці між «мати» чесноту і «реалізовувати» її. Huber et al. (2020) прямо показали, що applicability чеснот у роботі є більш важливою для психологічного благополуччя та робочої залученості, ніж просто їхня наявність. Для юридичного контексту це є особливо актуальним: студент з розвиненою чесноту справедливості, що потрапляє у систему з вираженою корупційною культурою, може виявитися не здатним реалізувати цю чесноту — і тоді її захисний ефект для МС буде нульовим або навіть негативним (через посилення морального дистресу).

Саме тому порівняння між магістрами ($MSI_total=5.61$, $PVQ_mean=4.91$) та практикуючими юристами ($MSI_total=4.82$) слід інтерпретувати також через цю призму: практики мають нижчий MSI не тому, що їхні чесноти «зникли», а тому, що їхня applicability у реальній юридичній практиці є суттєво обмеженою інституційними факторами. Це є прямим

емпіричним підтвердженням тези Huber et al. (2020): не наявність, а застосовність чеснот є ключовим параметром.

Казміренко і Модель (2025b), досліджуючи ефективність психологічного тренінгу правосвідомості студентів-юристів, виявили, що найбільш стійкі зміни досягалися тоді, коли тренінг не лише передавав знання, а й створював умови для практичної реалізації цінностей у модельованих правових ситуаціях. Це узгоджується із загальним принципом «applicability» і підтверджує практичну значущість таких педагогічних форм, як клінічна юридична освіта та симуляційний суд.

Duan et al. (2017) запропонували компактну тривимірну модель сильних сторін характеру — caring (міжособистісні чесноти), inquisitiveness (інтелектуальні чесноти) та self-control (регуляторні чесноти) — та показали її крос-культурну стабільність. Feraco et al. (2023) у bifactor-моделі демонстрували, що загальний фактор «good character» є найбільш прогностично значущим порівняно з окремими шкалами. Наші дані підтверджують цю логіку: кореляційний аналіз кластерів (регуляторні $r=.450$, трансцендентні $r=.432$) дає більш стабільні результати, ніж окремі шкали, особливо з урахуванням проблеми множинних порівнянь при 24 одночасних кореляціях. У подальших дослідженнях рекомендується доповнити аналіз 24 шкал перевіркою bifactor-моделі або ієрархічного факторного рішення з загальним фактором.

Yan et al. (2020) у систематичному огляді впливу інтервенцій на основі сильних сторін характеру на благополуччя пацієнтів з хронічними хворобами показали, що strengths-based підхід підвищував self-esteem і general self-efficacy, а також знижував депресію. Це є важливим для нашого дослідження не як пряме порівняння, а як принциповий аргумент: ціннісно-чеснотний

профіль є не лише діагностичним показником, а й мішенню для педагогічних і психологічних інтервенцій.

Вже зазначалося, що «Справедливість» та «Чесність/Цілісність» посідають найнижчі позиції у рейтингу предикторів MSI ($r=.134$ та $r=.123$). Однак це не означає, що вони «не мають значення» для юридичної практики — це означає, що у нашій вибірці вони функціонують інакше.

Класифікація сильних сторін характеру VIA (Peterson & Seligman, 2004), що є основою адаптованого нами опитувальника PVQ (Кузнецов та ін., 2024), розглядає чесноти не як ситуативні настанови, а як стійкі особистісні диспозиції — відносно стабільні патерни мислення, відчуттів і поведінки, що відображають те, ким людина «є насправді» у своєму найкращому прояві.

Фундаментальним питанням для нашого дослідження є: як саме чесноти пов'язані з моральною самосвідомістю — через «наявність» риси чи через її «реалізацію» у практиці? Huber et al. (2020), досліджуючи лікарів, показали принципову відмінність між «possession» і «applicability» сильних сторін характеру: для психологічного благополуччя та робочої залученості критичним є саме те, чи дозволяє професійне середовище застосовувати свої чесноти. Ті ж топ-5 чеснот — fairness, honesty, judgment, kindness, love — були присутні у лікарів, але їхній вплив на well-being і work engagement залежав від умов застосовності, а не лише від рівня вираженості. Це є принципово важливим для юридичного контексту: студент може мати розвинену чесноту «справедливості», але якщо інституційне середовище систематично блокує її реалізацію (наприклад, через корупційний тиск або процесуальну формалізацію), вона може залишатися «мертвим капіталом» для моральної самосвідомості.

Huber et al. (2020) показали, що у вибірці лікарів топ-5 signature strengths включали fairness та honesty — і саме ці чесноти мали особливе

значення для роботи. Але в дослідженні Huber вибірка була більш різномірною (і за стажем, і за спеціалізацією), що забезпечувало варіативність цих рис. У нашій однорідній студентській юридичній вибірці, де «справедливість» є фактично нормативно заданою метою навчання, ця чеснота має мінімальну диференційну здатність не тому, що вона не важлива, а тому, що всі студенти однаково «декларують» її як значущу.

Це є важливим педагогічним висновком: якщо ціль юридичної освіти — виховати справедливих юристів — то акцент лише на «справедливості» як декларативній цінності є недостатнім. Необхідно розвивати поведінкові ресурси, що роблять справедливість «реалізованою» — тобто мужність, наполегливість і саморегуляцію, що дозволяють відстоювати справедливість попри тиск.

Узагальнюючи обговорені результати, можна надійти висновку про те, що ціннісно-чеснотний профіль відіграє подвійну роль у системі моральної самосвідомості майбутнього юриста.

PVQ_mean позитивно пов'язаний з MSI_total ($r=.629$) і вносить значущий незалежний внесок у регресійній моделі ($\beta=.33$ після контролю GLMD та нейропрофілю). Зростаючий ціннісний профіль «живить» розвиток MC через активацію когнітивно-рефлексивних здатностей (мудрість → MSI_ET, MSI_MR) та афективно-регуляторних механізмів (мужність → здатність відстояти принципи під тиском).

PVQ_mean негативно пов'язаний з GLMD_total ($r=-.570$) і є «антидотом» від механізмів морального відчуження. Особливо важливу захисну функцію виконують регуляторні чесноти (мужність, наполегливість, саморегуляція), що утворюють «поведінковий бар'єр» проти раціоналізацій і самовиправдань. За Weziak-Bialowolska et al. (2021), «орієнтація на сприяння добру» є не лише рефлексом кращого самопочуття, а лонгітудно передуює

кращому психологічному та фізичному стану людини. Цей лонгітюдний аспект є принциповим: розвиток ціннісного профілю у студентські роки є інвестицією у психологічне благополуччя і моральну стійкість майбутнього практикуючого юриста.

Таким чином, результати нашого дослідження узгоджуються з концептуальним положенням Huber et al. (2020): для формування стійкого морального агента в юридичній професії недостатньо «мати» правильні цінності — необхідно забезпечити умови їхньої практичної реалізації. Університет є тим середовищем, де обидва компоненти — наявність і застосовність — можуть бути одночасно розвинуті. Питання про те, як забезпечити «перехід» цього ресурсу в умови реальної практики, залишається найбільш актуальним для подальших досліджень. # 3.16. Ціннісно-чеснотний профіль майбутніх юристів у системі моральної самосвідомості: поглиблена дискусія

Виявлена кореляція між PVQ_mean та MSI_total ($r=.629$, $p<.001$) є сильною і заслуговує на детальне порівняння з даними суміжних досліджень. Casali & Feraco (2025) у метааналізі зв'язків сильних сторін характеру з благополуччям і психічним здоров'ям показали, що в більшості досліджень чесноти значно сильніше пов'язані з показниками позитивного функціонування (well-being), ніж із редукцією симптомів (mental health у вузькому сенсі). Зокрема, hope демонструє $r=.534$ із well-being проти $r=.459$ із mental health; zest — $r=.533$ і $r=.430$; gratitude — $r=.435$ і $r=.296$. Цей загальний принцип є методологічно важливим для нашого дослідження: моральна самосвідомість — це не «відсутність проблем» (низький GLMD), а позитивна якість (розвинений MSI), тому її зв'язок із ціннісним профілем закономірно є сильним.

Feraco et al. (2023) виявили, що у структурі характеру існує загальний фактор «good character», який послідовно прогнозує life satisfaction, mental health і distress symptoms сильніше, ніж окремі чесноти після контролю цього фактора. Лише gratitude, hope та zest зберігали помітні унікальні внески поза загальним фактором. Для нашого дослідження це є важливою методологічною реперною точкою: виявлена висока внутрішня кореляція між підшкалами MSI ($r=.89-.96$) та висока кореляція загального PVQ_mean з MSI_total ($r=.629$) узгоджуються з ідеєю, що обидва конструкти тяжіють до загального фактора «морально-ціннісної зрілості». Практичний висновок: в умовах нашої вибірки аналіз загального індексу чеснот (PVQ_mean) є більш інформативним, ніж аналіз окремих 24 шкал для більшості аналітичних задач — за винятком тих специфічних чеснот, що зберігають унікальний зв'язок із нашими критеріями.

Виявлена ієрархія предикторів, де мужність ($r=.331$), мудрість ($r=.292$) і наполегливість ($r=.282$) перевищують справедливість ($r=.134$) та чесність ($r=.123$), потребує системного пояснення. Чесноти справедливості та чесності мають вузький розкид у студентській юридичній популяції (відносно високі значення вже у ЕГ1, малий приріст до ЕГ3 — $+0.36$ та $+0.32$ відповідно). Це є класичним «ефектом стелі декларації»: більшість студентів від першого курсу декларують ці цінності, що знижує варіативність і, відповідно, кореляційний потенціал. Wagner et al. (2020) у своєму дослідженні у студентів виявили, що love of learning (близька до нашої «любові до навчання») позитивно передбачала досягнення у навчанні ($\beta=.19$ у teacher-centered learning) і навчальний потік ($\beta=.34$), тоді як perseverance — потік у самостійній роботі ($\beta=.41$). Показово, що навіть після контролю інтелекту ці ефекти зберігалися, тобто чесноти додають предикцію поверх когнітивних здібностей. Проте автори не виявили схожих ефектів для суто «моральних» чеснот на кшталт

fairness та honesty — оскільки у навчальному середовищі їхня варіативність також зменшена.

«Операційні» чесноти, такі як мужність, наполегливість, саморегуляція — є поведінково вимогливими: вони вимагають конкретних дій попри опір середовища. Це відрізняє їх від декларативних цінностей, що легко активуються у свідомості і можуть підтримуватися без поведінкового зусилля. Casali & Feraco (2025) показали, що у метааналізі найвищі зв'язки з well-being мали hope ($r=.522$), zest ($r=.517$) та gratitude ($r=.412$) — чесноти, що відображають активну мотиваційно-енергетичну залученість у діяльність, а не декларативні переконання. Вдячність ($r=.276$ у нашому дослідженні — п'яте місце серед предикторів) є єдиною «трансцендентною» чеснотою, що потрапляє до топ-5 предикторів MSI, що узгоджується з метааналітичними даними про її особливу роль.

Luo et al. (2023) у дослідженні 321 медсестри-інтерна показали, що moral courage ($\beta=.676$) безпосередньо детермінує moral sensitivity, яка у свою чергу прогнозує ethical decision-making ($\beta=.486$), причому через moral sensitivity передавалося 59.5% загального ефекту moral courage. Цей результат є структурно ідентичним до нашого: мужність як «готовність відстоювати принципи попри ризик осуду» безпосередньо «живить» моральну самосвідомість. Для юриста мужність є особливо критичною, оскільки його практика постійно містить ситуації, де «зручне» рішення конфліктує з «правильним» — і саме мужність визначає, яке з них перемає.

Загальний приріст PVQ_mean від EG1 ($M=4.49$) до EG3 ($M=4.91$) з ефектом $d=3.38$ є надвеликим і перевищує приріст навіть MSI_total ($d=2.42$). Це свідчить, що ціннісний профіль є ще більш чутливим до освітньої соціалізації, ніж безпосередній рівень MC. Weziak-Bialowolska et al. (2021) у лонгітюдному дослідженні показали, що орієнтація на «promote good»

(найближча аналогія до загального PVQ_mean у нашій операціоналізації) передбачала вищу подальшу life satisfaction ($\beta=.14$), кращу самооцінку психічного здоров'я ($\beta=.11$) і нижчу тривожність ($\beta=-.111$). Це є важливим для нашого дослідження: зростання PVQ_mean у траєкторії освіти не є «самоціллю», а предиктором майбутнього психологічного благополуччя та стійкості — особливо цінна якість для юристів в умовах, коли професійне вигорання є системною проблемою правових інституцій.

Найбільший абсолютний приріст чеснот від ЕГ1 до ЕГ3 демонструють мудрість (+0.58) та мужність (+0.53), що є «продуктивним» результатом з точки зору теоретичної моделі: саме ці чесноти є найпотужнішими предикторами MSI. Тобто юридична освіта цілеспрямовано (навіть якщо несвідомо) нарощує саме ті чесноти, що найбільш безпосередньо підтримують моральну самосвідомість. Це є емпіричним аргументом на користь того, що сучасна система юридичної освіти має певну внутрішню логіку морально-ціннісного виховання, хоча й не завжди усвідомлену як системну педагогічну мету.

Халела та Литвин (2025) у дослідженні особистісних чеснот суб'єктів професійної діяльності в умовах війни виявили специфічний профіль активації чеснот у воєнному контексті: духовність, мужність і наполегливість виявляються особливо резонантними для осіб, що перебувають у стресових умовах. Наша вибірка, що формувалася саме в умовах збройного конфлікту, демонструє відповідний патерн: духовність (PVQ_24) входить до топ-5 предикторів MSI ($r=.281$), а мужність посідає першу позицію ($r=.331$). Це свідчить про те, що контекст воєнного часу не лише не знижує моральний потенціал юридичної вибірки, а й активує специфічні ціннісні ресурси, пов'язані з відповідальністю та стійкістю.

Аналіз п'яти тематичних кластерів чеснот виявляє ієрархію їхньої значущості для моральної самосвідомості юриста (за кореляцією з MSI_total): регуляторні ($r=.450$) > трансцендентні ($r=.432$) > інтелектуальні ($r=.414$) > емоційно-міжособистісні ($r=.402$) > громадянські ($r=.256$).

Ця ієрархія є теоретично значущою і потребує пояснення. Feraco et al. (2023) виявили у bifactor-моделі, що загальний фактор «good character» найбільш насичений саме регуляторними та трансцендентними чеснотами, тоді як суто «декларативно-моральні» чесноти (чесність, справедливість, громадянськість) мають вищі унікальні навантаження, але менш пов'язані із загальним фактором. Це є прямим аналогом нашого результату: «громадянські» чесноти (справедливість, громадянськість, лідерство) мають найнижчу кореляцію з MSI не тому, що вони «менш важливі», а тому, що вони є більш специфічними, менш зчепленими із загальним моральним потенціалом особистості у нашій вибірці.

Для юридичної практики ця знахідка має конкретне значення: розвиток лише «юридично-специфічних» чеснот (справедливість, знання закону, відповідальність) без паралельного розвитку регуляторних (самоконтроль, наполегливість, мужність) і трансцендентних (вдячність, надія, духовність) є явно недостатнім для формування цілісної моральної самосвідомості. Schutte & Malouff (2019) у метааналізі інтервенцій на основі сильних сторін характеру (14 статей, 29 effect sizes) показали, що такі інтервенції реально впливають на результати порівняно з контрольними умовами, причому найефективнішими є ті, що розвивають не одну «дефіцитну» рису, а загальний «профіль застосовності».

Негативний зв'язок між PVQ_mean і GLMD_total ($r=-.570$, $p<.001$) є одним із найважливіших результатів нашого дослідження з практичної точки

зору. Він свідчить, що ціннісно-чеснотний профіль функціонує як «захисний буфер» проти механізмів морального відчуження. Але яким саме чином?

Перший механізм — **«ціннісна імунізація»**: особистість із розвиненими регуляторними чеснотами (саморегуляція, мужність, наполегливість) менш схильна до евфемістичних виправдань власних рішень, оскільки її поведінковий «стандарт» є більш стійким і виробленим через реальний досвід подолання. Hauler et al. (2017) у дослідженні медичних фахівців показали, що застосування сильних сторін характеру у роботі позитивно пов'язане з *psychological well-being* і здоров'ям, а цей зв'язок опосередковується рівнем *emotional exhaustion*. У нашій інтерпретації: особистість із розвиненим ціннісним профілем менше «виснажується» від морального дистресу і, відповідно, рідше вдається до механізмів відчуження як до «захисної» психологічної стратегії.

Другий механізм — **«ідентифікаційна блокада»**: чесноти, що є «signature strengths» (найбільш вираженими і центральними для Я-концепції особистості), ускладнюють застосування механізмів самовиправдання через когнітивний дисонанс. Huber et al. (2020) підкреслювали, що саме *signature strengths* (а не середньо виражені риси) є найбільш функціонально значущими для *well-being* і *work engagement*. Аналогічно у нашому дослідженні: студент, у якого «мужність» є *signature strength* (наприклад, в ЕГЗ, де топ-чесноти Типу 3 включають мужність із $M=4.97$), матиме суттєво вищий поріг для самовиправдання, ніж студент Типу 1, у якого мужність є аутсайдером ($M=4.44$).

Третій механізм — **«практика реалізації»**: Hausler et al. (2017) наголошують, що для отримання захисного ефекту від чеснот необхідне не їхнє «пасивне» зберігання, а активне застосування у роботі. У юридичній освіті це означає: симуляційні суди, клінічні практики та ситуаційні кейси є не

лише «методами навчання», а й середовищем активної «реалізації чеснот» — і саме в ньому відбувається їхній захисний ефект щодо морального відчуження.

Один із найважливіших прикладних висновків нашого дисертаційного дослідження стосується різниці між «мати» чесноту і «реалізовувати» її. Huber et al. (2020) прямо показали, що applicability чеснот у роботі є більш важливою для психологічного благополуччя та робочої залученості, ніж просто їхня наявність. Для юридичного контексту це є особливо актуальним: студент з розвиненою чесноту справедливості, що потрапляє у систему з вираженою корупційною культурою, може виявитися не здатним реалізовувати цю чесноту — і тоді її захисний ефект для МС буде нульовим або навіть негативним (через посилення морального дистресу).

Саме тому порівняння між магістрами ($MSI_{total}=5.61$, $PVQ_{mean}=4.91$) та практикуючими юристами ($MSI_{total}=4.82$) слід інтерпретувати також через цю призму: практики мають нижчий MSI не тому, що їхні чесноти «зникли», а тому, що їхня applicability у реальній юридичній практиці є суттєво обмеженою інституційними факторами. Це є прямим емпіричним підтвердженням тези Huber et al. (2020): не наявність, а застосовність чеснот є ключовим параметром.

Казміренко і Модель (2025b), досліджуючи ефективність психологічного тренінгу правосвідомості студентів-юристів, виявили, що найбільш стійкі зміни досягалися тоді, коли тренінг не лише передавав знання, а й створював умови для практичної реалізації цінностей у модельованих правових ситуаціях. Це узгоджується із загальним принципом «applicability» і підтверджує практичну значущість таких педагогічних форм, як клінічна юридична освіта та симуляційний суд.

Отримані дані ставлять закономірне методологічне питання: чи є оптимальним аналіз усіх 24 шкал PVQ, чи доцільніше використовувати укрупнені фактори?

Duan et al. (2017) запропонували компактну тривимірну модель сильних сторін характеру — caring (міжособистісні чесноти), inquisitiveness (інтелектуальні чесноти) та self-control (регуляторні чесноти) — та показали її крос-культурну стабільність. Feraco et al. (2023) у bifactor-моделі демонстрували, що загальний фактор «good character» є найбільш прогностично значущим порівняно з окремими шкалами. Наші дані підтверджують цю логіку: кореляційний аналіз кластерів (регуляторні $r=.450$, трансцендентні $r=.432$) дає більш стабільні результати, ніж окремі шкали, особливо з урахуванням проблеми множинних порівнянь при 24 одночасних кореляціях. У подальших дослідженнях рекомендується доповнити аналіз 24 шкал перевіркою bifactor-моделі або ієрархічного факторного рішення з загальним фактором.

Yan et al. (2020) у систематичному огляді впливу інтервенцій на основі сильних сторін характеру на благополуччя пацієнтів з хронічними хворобами показали, що strengths-based підхід підвищував self-esteem і general self-efficacy, а також знижував депресію. Це є важливим для нашого дослідження не як пряме порівняння, а як принциповий аргумент: ціннісно-чеснотний профіль є не лише діагностичним показником, а й мішенню для педагогічних і психологічних інтервенцій.

Вже зазначалося, що «Справедливість» та «Чесність/Цілісність» посідають найнижчі позиції у рейтингу предикторів MSI ($r=.134$ та $r=.123$). Однак це не означає, що вони «не мають значення» для юридичної практики — це означає, що у нашій вибірці вони функціонують інакше.

Huber et al. (2020) показали, що у вибірці лікарів топ-5 signature strengths включали fairness та honesty — і саме ці чесноти мали особливе значення для роботи. Але в дослідженні Huber вибірка була більш різномірною (і за стажем, і за спеціалізацією), що забезпечувало варіативність цих рис. У нашій однорідній студентській юридичній вибірці, де «справедливість» є фактично нормативно заданою метою навчання, ця чеснота має мінімальну диференційну здатність не тому, що вона не важлива, а тому, що всі студенти однаково «декларують» її як значущу.

Узагальнюючи результати цього блоку дискусії, можна сформулювати таке: ціннісно-чеснотний профіль відіграє подвійну роль у системі моральної самосвідомості майбутнього юриста.

Перша роль — конструктивна. PVQ_mean позитивно пов'язаний з MSI_total ($r=.629$) і вносить значущий незалежний внесок у регресійній моделі ($\beta=.33$ після контролю GLMD та нейропрофілю). Зростаючий ціннісний профіль «живить» розвиток МС через активацію когнітивно-рефлексивних здатностей (мудрість \rightarrow MSI_ET, MSI_MR) та афективно-регуляторних механізмів (мужність \rightarrow здатність відстояти принципи під тиском).

Друга роль — захисна. PVQ_mean негативно пов'язаний з GLMD_total ($r=-.570$) і є «антидотом» від механізмів морального відчуження. Особливо важливу захисну функцію виконують регуляторні чесноти (мужність, наполегливість, саморегуляція), що утворюють «поведінковий бар'єр» проти раціоналізацій і самовиправдань. За Weziak-Bialowolska et al. (2021), «орієнтація на сприяння добру» є не лише рефлексом кращого самопочуття, а лонгітудно передуює кращому психологічному та фізичному стану людини. Цей лонгітудний аспект є принциповим: розвиток ціннісного профілю у студентські роки є інвестицією у психологічне благополуччя і моральну стійкість майбутнього практикуючого юриста.

Таким чином, результати нашого дослідження узгоджуються з концептуальним положенням Huber et al. (2020): для формування стійкого морального агента в юридичній професії недостатньо «мати» правильні цінності — необхідно забезпечити умови їхньої практичної реалізації. Університет є тим середовищем, де обидва компоненти — наявність і застосовність — можуть бути одночасно розвинуті. Питання про те, як забезпечити «перехід» цього ресурсу в умови реальної практики, залишається найбільш актуальним для подальших досліджень. # 3.17. Підсумковий аналіз становлення моральної самосвідомості майбутніх юристів та відповідь на дослідницькі гіпотези

Узагальнюючи весь масив емпіричних результатів, отриманих у третьому розділі, можна стверджувати: становлення моральної самосвідомості майбутнього юриста є не лінійним кумулятивним процесом накопичення знань, а якісно-стадіальною трансформацією особистісної структури, що охоплює когнітивний, емоційно-почуттєвий, рефлексивний, ціннісно-мотиваційний, поведінковий та соціокультурний виміри. Виявлена загальна траєкторія (MSI_total: 4.47 → 4.98 → 5.61) з надвеликим ефектом $d=2.42$ між крайніми когортами є найбільш потужним результатом дослідження.

3.6. Програма психолого-педагогічного тренінгу з розвитку моральної самосвідомості майбутніх юристів

Розроблена програма психолого-педагогічного тренінгу ґрунтується на результатах теоретичного та емпіричного дослідження, здійсненого в попередніх розділах, а також на сучасних підходах до психологічного тренінгу у сфері профілактики та розвитку в освітньому середовищі (Казміренко і Модель, 2025b; Матвеев, 2025; Заміщак і Сторонський, 2025).

Емпіричні дані третього розділу дозволили ідентифікувати конкретні «дефіцити» у структурі МС, що є мішенями для психолого-педагогічної інтервенції:

Перший дефіцит — когнітивний. Шкала MSI_ET (етичне мислення) є стабільно найнижчою у всіх трьох когортах (4.06 → 4.61 → 5.17) і не досягає рівня інших компонентів навіть у магістрів. Це означає, що здатність систематично та неупереджено застосовувати моральні принципи, відрізнити раціоналізацію від щирого міркування та зважено балансувати між конкуруючими цінностями потребує цілеспрямованого формування.

Другий дефіцит — поведінковий. Шкали MSI_IMP та MSI_ER демонструють «відкладену» динаміку: найменший приріст у першій половині освіти ($d=0.83-0.94$) і найбільший — у другій ($d=1.26-1.33$). Це свідчить про те, що поведінкові компоненти МС не формуються органічно через засвоєння теоретичних знань, а потребують спеціальних поведінкових вправ із реальним навантаженням.

Третій дефіцит — профілактичний. Рівень GLMD у студентів 2 курсу ($M=3.81$) є найвищим, і саме перші роки навчання є «вікном вразливості» для правового цинізму та засвоєння механізмів морального відчуження. Профілактична робота на цьому етапі є критично важливою.

Концептуальна основа програми спирається на три взаємопов'язані теоретичні традиції. По-перше, на постколбергіанські теорії морального розвитку (Kohlberg, 1981; Jennings et al., 2015), що розглядають моральну самосвідомість як динамічне утворення, яке формується через зіткнення з моральними дилемами та рефлексивне опрацювання досвіду. По-друге, на теорію моральної дезангажованості Бандури (2002), відповідно до якої профілактика моральних відхилень потребує усвідомлення та декодування конкретних механізмів раціоналізації. По-третє, на концепцію «applicability»

сильних сторін характеру (Huber et al., 2020), згідно з якою розвиток чеснот відбувається не через декларацію, а через практичну реалізацію в умовах, що наближені до реальних.

Психологічний формат програми є груповим психолого-педагогічним тренінгом. Цей формат обрано з таких причин. Груповий формат забезпечує соціальний контекст моральних рішень, у якому відповідальність і рефлексія є природними, а не нав'язаними. Тренінговий підхід дозволяє поєднувати елементи психологічного навчання, поведінкових вправ, групової рефлексії та зворотного зв'язку в єдиному інтегративному процесі. Педагогічна складова програми забезпечує змістовний зв'язок з юридичними компетентностями та практичним контекстом майбутньої професії.

Мета програми — сприяння розвитку моральної самосвідомості майбутніх юристів через цілеспрямоване формування її когнітивного, рефлексивного, поведінкового та ціннісно-мотиваційного компонентів в умовах групової тренінгової взаємодії.

Завдання програми:

1. Сформувати навички систематичної моральної аргументації та виявлення механізмів моральної раціоналізації в юридичному дискурсі (когнітивний компонент — MSI_ET, MSI_MR).
2. Розвинути здатність до рефлексивного самопостереження у процесі прийняття морально навантажених рішень (рефлексивний компонент — MSI_MR).
3. Сформувати та закріпити поведінкові навички самоконтролю та емоційної регуляції в умовах морального дистресу й інституційного тиску (поведінковий компонент — MSI_IMP, MSI_ER).

4. Активувати усвідомлення механізмів морального відчуження та сформувати навички їхнього виявлення у власному та чужому мисленні (профілактика GLMD).

5. Сприяти розвитку «операційних» чеснот — мужності, наполегливості та саморегуляції — як особистісних ресурсів, що підтримують реалізацію моральних переконань у практиці (ціннісно-мотиваційний компонент).

6. Сприяти зростанню просоціальної та службово-орієнтованої складової моральної спрямованості (соціокультурний компонент — MPO_Society, MPO_Service).

Принципи програми:

Принцип доказовості — кожен блок програми базується на конкретних емпіричних даних про «дефіцити» МС у студентській юридичній вибірці або на доказово підтверджених педагогічних підходах.

Принцип поетапності — програма відповідає трьом виявленим стадіям становлення МС і диференційована за освітнім рівнем цільової аудиторії.

Принцип активності — провідним методом є не лекційне засвоєння, а симуляція, аналіз казусів, рольові вправи та групова рефлексія, що забезпечує «applicability» навичок.

Принцип зворотного зв'язку — кожна вправа передбачає структурований зворотний зв'язок від тренера та групи, що є умовою формування поведінкових навичок.

Принцип психологічної безпеки — тренінг здійснюється в умовах, що виключають оцінювання та засудження; рефлексія власних моральних слабкостей заохочується як ресурс, а не «дефект».

Принцип контекстуальної релевантності — всі матеріали, казуси та рольові ситуації є юридично специфічними, що забезпечує перенесення навичок у реальну практику.

Тривалість та структура: Програма складається з 10 тренінгових занять тривалістю по 3 академічні години (120 хв. чистого часу) кожне. Загальний обсяг — 30 годин. Рекомендована частота проведення — 1–2 рази на тиждень упродовж семестру, що забезпечує поступовість засвоєння та можливість переносити набуті навички між заняттями.

3.11.1. Структура та зміст тренінгових занять

Блок I. Діагностично-орієнтувальний (заняття 1–2)

Заняття 1. «Моральна карта юриста: де я зараз»

Мета: встановлення психологічного контакту у групі, формування мотивації до участі, первинна діагностика уявлень учасників про власну моральну самосвідомість та складових юридичної практики.

Зміст:

Частина 1 (30 хв.) — «Знайомство через цінності». Кожен учасник представляє себе, називаючи три найважливіші для нього цінності в юридичній практиці та один конкретний приклад ситуації, де він виявив одну з цих цінностей у дії. Ця вправа вирішує одночасно дві задачі: встановлення контакту та первинна активація ціннісного профілю.

Частина 2 (40 хв.) — **Міні-лекція + обговорення «Що таке моральна самосвідомість юриста»**. Ведучий коротко презентує шестикомпонентну модель МС (з теоретичного розділу), підкреслюючи поведінковий вимір: «МС — це не «знати правила», а «діяти за принципами, навіть коли це складно». Обговорення: «Де я бачу себе у цій моделі?» — кожен учасник позначає один «сильний» і один «слабкий» компонент власної МС.

Частина 3 (30 хв.) — Вправа «Шкала рішення». Учасникам пропонується короткий юридичний казус (студент-юрист виявляє, що колега-практикант підробив документ, і коливається — промовчати чи повідомити). Кожен позначає своє рішення на «шкалі» від 0 (промовчу точно) до 10 (повідомлю точно) і коротко аргументує. Зворотний зв'язок тренера без оцінювання рішень, але з фіксацією діапазону відповідей у групі як ілюстрації варіативності.

Частина 4 (20 хв.) — Рефлексія «Що мене здивувало». Кожен учасник завершує речення: «Сьогодні мене здивувало...» та «На цьому тренінгу я хочу...».

Діагностичний інструментарій: до початку занять учасникам пропонується пройти скорочену версію ОМС-Ю-8 (для цілей самопізнання, без формальної оцінки). Результати використовуються лише самим учасником для самоідентифікації протягом програми.

Заняття 2. «Механізми моральної раціоналізації: знайомство з GLMD»

Мета: усвідомлення конкретних механізмів морального відчуження та їхніх проявів у юридичній практиці; формування «внутрішнього детектора» раціоналізацій.

Зміст:

Частина 1 (25 хв.) — Міні-лекція «П'ять механізмів морального відчуження». Ведучий систематично представляє п'ять підшкал GLMD: авторитарне покарання, дрібні трансгресії, мінімізація шкоди, евфемістичне маркування, дегуманізація — з конкретними юридичними прикладами кожного механізму. Особлива увага приділяється «евфемістичному

маркуванню» як найбільш «тонкому» та найбільш поширеному механізму ($d=1.81$ у нашій вибірці — найбільше зниження за освітню траєкторію).

Частина 2 (35 хв.) — Вправа «Декодування». Учасникам пропонуються 10 коротких юридичних висловлювань (наприклад: «Це просто процедура»; «Клієнт сам підписав»; «Так роблять усі в цій системі»; «Шкода незначна, результат важливий»; «Жертва сама спровокувала»). Завдання — ідентифікувати механізм GLMD у кожному висловлюванні та сформулювати «декодоване» речення: що насправді стоїть за цим формулюванням.

Частина 3 (35 хв.) — Групова дискусія «Коли я сам так думав?» Ведучий пропонує учасникам у парах анонімно (без розкриття деталей) пригадати ситуацію з власного досвіду, де вони або помічали подібні механізми у своїх думках, або стикалися з ними у спілкуванні з іншими. Пари формулюють один анонімний приклад, який потім озвучується у групі. Ведучий підкреслює: «Наявність цих думок — норма; проблема виникає лише тоді, коли ми на них «клюємо».

Частина 4 (25 хв.) — Рефлексія «Мій детектор». Кожен учасник визначає «свій» найбільш вразливий механізм GLMD і записує у зошит три «сигнали тривоги» — конкретні внутрішні думки або фрази, поява яких буде сигналом для рефлексивної паузи.

Блок II. Когнітивно-рефлексивний (заняття 3–5)

Заняття 3. «Моральна аргументація: від інтуїції до принципу»

Мета: розвиток MSI_ET через навчання структурованої моральної аргументації; перехід від «я відчуваю, що це неправильно» до «я можу обґрунтувати, чому це неправильно».

Зміст:

Частина 1 (20 хв.) — Розминка «Деонтологія vs консеквенціалізм».

Ведучий коротко представляє два підходи до морального судження з ілюстрацією на класичній «вагонетці» Трамвайна (Shou & Song, 2017). Обговорення: як ці два підходи виявляються у конкретних юридичних ситуаціях (захист формально невинного клієнта vs загальне суспільне благо).

Частина 2 (40 хв.) — Вправа «П'ять чому». Кожен учасник отримує короткий юридичний казус з неоднозначним рішенням. Завдання: п'ять разів запитати «чому?» до свого первинного рішення, доходячи до фундаментального ціннісного принципу. Наприклад: «Я б не розголошував» → «чому?» → «бо порушу конфіденційність» → «чому це важливо?» → «бо клієнт довіряє мені» → «чому довіра важлива?» → «бо без неї право не функціонує» → «чому функціонування права важливо?» → «бо воно захищає гідність». Після вправи — презентація «ланцюжків» у групі та обговорення.

Частина 3 (40 хв.) — Вправа «Адвокат диявола». Кожен учасник захищає позицію, з якою особисто не згоден, з використанням максимально сильних аргументів. Потім — коротке обговорення: «Що змінилося у вашому розумінні проблеми?» Ця вправа є прямим тренуванням MSI_ET — здатності «оцінювати аргументи за їхньою моральною силою, а не за згодою з моєю позицією».

Частина 4 (20 хв.) — Індивідуальна рефлексія «Моя аргументаційна слабкість»: яку помилку моральної аргументації ви знайшли у себе сьогодні?

Заняття 4. «Моральна рефлексія: пауза як практика»

Мета: розвиток MSI_MR через відпрацювання техніки «рефлексивної паузи» перед прийняттям морально навантаженого рішення.

Зміст:

Частина 1 (20 хв.) — Психоедукація «Нейробіологія моральної паузи». Ведучий доступно пояснює роль DLPFC у «гальмуванні» імпульсивних реакцій та забезпеченні рефлексивного дистанціювання від ситуативних емоцій. Підкреслюється: «пауза» перед рішенням — це не слабкість і не невпевненість, а тренованість DLPFC (Krawczyk, 2002). Показники дослідження: DLPFC+ корелює з MSI_ET ($r=.519$) та MSI_MR ($r=.503$), а отже — рефлексивна пауза є «нейробіологічно підтриманою» стратегією.

Частина 2 (40 хв.) — Техніка STOP. Ведучий представляє чотирикрокову техніку: **Stop** (зупинись фізично), **Take a breath** (зроби вдих), **Observe** (помітити власну реакцію без оцінювання), **Proceed** (діяти свідомо). Відпрацювання техніки в серії змодельованих «провокацій» (ведучий грає роль агресивного клієнта або тиском начальника, учасники практикують STOP). Після кожного повтору — короткий зворотний зв'язок від партнера.

Частина 3 (35 хв.) — Рольова вправа «Тиск». Тренер моделює три ситуації юридичного тиску: 1) партнер просить «трохи підкоригувати» документ; 2) клієнт вимагає «знайти спосіб» обійти норму; 3) суддя натякає на «правильне» рішення. В кожній ситуації один учасник (у ролі юриста) практикує STOP і відповідає, решта спостерігають і дають зворотний зв'язок: «Коли ти зупинився?», «Що змінилось у твоїй поведінці після паузи?»

Частина 4 (25 хв.) — Формування особистої «карти рефлексивних тригерів»: кожен учасник записує 5 конкретних ситуацій зі своєї практики або навчання, де йому найважче «зупинитись».

Заняття 5. «Моральна чутливість: бачити те, що інші не помічають»

Мета: розвиток MSI_MSen та MSI_CE через тренування здатності ідентифікувати приховані моральні виміри правових ситуацій та розуміти позицію всіх сторін.

Зміст:

Частина 1 (25 хв.) — Вправа «Невидима сторона». Ведучий зачитує короткий юридичний кейс, сфокусований лише на технічних деталях (наприклад: договірна суперечка між компаніями). Завдання учасників: ідентифікувати всіх «невидимих» зацікавлених сторін та їхні моральні інтереси. Обговорення: «Хто не сидить за столом переговорів, але є в цій справі?»

Частина 2 (40 хв.) — Техніка «Чотири кути». Один кейс аналізується з чотирьох послідовних перспектив: позиція клієнта, позиція опонента, позиція суспільства/третьої сторони, позиція майбутнього юриста, якому доведеться виправляти наслідки цього рішення. Кожну перспективу представляє окремий учасник з максимальним «входженням» у роль. Ведучий фасилітує обговорення: що для кожної сторони є «моральним стрижнем» ситуації?

Частина 3 (35 хв.) — Вправа «Перший рядок рішення». Учасники отримують три моральних дилеми юридичного характеру. Завдання — не «вирішити» дилему, а написати перший рядок рішення, що відображає усвідомлення всіх моральних вимірів ситуації. Обговорення: «Як змінюється якість рішення, коли ми спочатку «бачимо» всі сторони?»

Частина 4 (20 хв.) — Рефлексія «Де моя сліпа пляма?»: кожен учасник ідентифікує одну «сторону», якій він систематично приділяє найменше уваги в своїх судженнях.

Блок III. Поведінково-регуляторний (заняття 6–7)

Заняття 6. «Емоційна регуляція в юридичній практиці»

Мета: розвиток MSI_ER через засвоєння технік когнітивного переосмислення та емоційної регуляції в умовах морального дистресу.

Зміст:

Частина 1 (25 хв.) — Психоедукація «Коли емоції допомагають і коли заважають». Ведучий спирається на двопроесну модель Greene (2013) та дані нашого дослідження: ACC+ корелює з MSI_ER ($r=.504$), що вказує на нейрокогнітивну основу емоційного контролю. Ключовий меседж: емоції є цінним «сигналом» у моральних ситуаціях (провина, сором, обурення виконують регуляторну функцію — Tangney et al., 2007), але вони стають проблемою, коли «захоплюють» процес прийняття рішення.

Частина 2 (35 хв.) — Техніка когнітивного переосмислення (reappraisal). Ведучий представляє техніку трирівневого переосмислення: 1) назвати емоцію та її інтенсивність; 2) поставити питання «яку інформацію мені дає ця емоція?»; 3) сформулювати альтернативний погляд на ситуацію, що знижує емоційну інтенсивність без «придушення» сигналу. Відпрацювання в парах: один учасник описує реальну стресову ситуацію з практики, другий допомагає пройти трирівневу техніку.

Частина 3 (35 хв.) — Симуляція «Суд під тиском». Група отримує складну юридичну ситуацію з виразним емоційним навантаженням (наприклад: захист особи, яку учасник особисто вважає винною). Учасники по черзі відтворюють різні емоційні стани («я обурений», «я виснажений», «я злякався», «я відстоюю принцип») і пояснюють своє рішення. Ведучий демонструє: те саме фактичне рішення може бути прийнятим з різних емоційних станів — і якість рішення при цьому відрізняється.

Частина 4 (25 хв.) — Розробка особистої «емоційної карти»: кожен учасник фіксує три найчастіші «тригерні» ситуації своєї юридичної практики та розробляє для кожної короткий план reappraisal.

Заняття 7. «Моральна мужність: як відстоювати принципи під тиском»

Мета: розвиток MSI_IMP та ціннісної чесноти «мужності» (провідний предиктор MSI у нашому дослідженні, $r=.331$) через поведінкові вправи на утримання позиції в умовах соціального та ієрархічного тиску.

Зміст:

Частина 1 (25 хв.) — Міні-лекція «Три типи моральної мужності юриста». Ведучий виділяє: 1) мужність «сказати ні» клієнту, партнеру або системі; 2) мужність «розкрити правду» навіть тоді, коли вона незручна; 3) мужність «утриматися» від дії, до якої тебе підштовхують. Посилання на дані дослідження: Luo et al. (2023) показали, що moral courage ($\beta=.676$) є провідним предиктором moral sensitivity у медичному середовищі; аналогічна структура виявлена і в нашій вибірці.

Частина 2 (45 хв.) — Вправа «Гرادієнт тиску». Один учасник займає позицію «юриста», що дотримується принципу. Ведучий поступово підсилює соціальний тиск: спочатку — прохання (м'яко), потім — аргументи (раціонально), потім — емоційний тиск («ти підводиш команду»), потім — загроза («ти ризикуєш кар'єрою»). Завдання учасника — утримати позицію, не «зламавшись» і не «загрубівши». Після вправи — зворотний зв'язок від групи: що допомагало? що ускладнювало? Ведучий підкреслює: «утримати позицію» не означає «агресивно сперечатися» — можна бути спокійним і твердим водночас.

Частина 3 (30 хв.) — Вправа «Формула відмови». Учасники розробляють власну «формулу» ввічливої, але твердої відмови від неетичного прохання, що включає: визнання позиції іншого + чітка позиція власна + конкретна альтернатива. Відпрацювання в парах.

Частина 4 (20 хв.) — Рефлексія «Коли я відступив»: кожен учасник анонімно описує одну ситуацію, де він «не мав мужності» — і що б він зробив інакше.

Блок IV. Інтеграційний (заняття 8–10)

Заняття 8. «Ціннісний профіль юриста: ревізія і підсилення»

Мета: усвідомлення власного ціннісно-чесного профілю та його зв'язку з реальними поведінковими виборами; розвиток «операційних» чеснот як ресурсів МС.

Зміст:

Частина 1 (25 хв.) — Вправа «Мій профіль чеснот». На основі класифікації VIA (Peterson & Seligman, 2004) учасники самостійно ранжують свої чесноти від найбільш до найменш вираженої (без опитувальника — лише через рефлексію). Потім — обговорення у парах: «Чи збігається твій рейтинг із тим, як ти реально поводишся в складних ситуаціях?» Ведучий підкреслює ключовий принцип Huber et al. (2020): важливо не лише «мати» чесноту, а мати можливість її «застосовувати».

****Частина 2 (40 хв.) — Вправа «Де мої чесноти «замовкають?»»**
Учасники ідентифікують конкретні умови, в яких їхні задекларовані цінності «відступають» — інституційний тиск, стрес, особиста вигода, лояльність до «своїх». Кожен формулює «умову замовкання» для своєї найважливішої чесноти. Обговорення: як можна зробити чесноту більш «стійкою» до цих умов?

Частина 3 (35 хв.) — Техніка «Signature strength у дії». Кожен учасник отримує свою «провідну чесноту» (яку сам ідентифікував) і завдання: спланувати конкретну дію протягом наступного тижня, де він її цілеспрямовано «застосує» у навчальній або практичній ситуації. Плани записуються і озвучуються у групі — це формує публічне зобов’язання.

Частина 4 (20 хв.) — Рефлексія «Від знання до дії»: різниця між «я знаю, що важливо» і «я роблю те, що важливо» — де особисто цей розрив найбільший?

Заняття 9. «Комплексна юридична дилема: інтеграція навичок»

Мета: інтеграція всіх набутих навичок у процесі аналізу комплексної юридичної дилеми, що моделює реальні умови практики.

Зміст: Це заняття має формат «великого кейсу», де кожна фаза роботи задіює конкретний набір навичок, відпрацьованих на попередніх заняттях.

Вступ (15 хв.): Ведучий представляє комплексний юридичний кейс — ситуацію, що включає одночасно: елемент інституційного тиску, механізм GLMD (прихований), моральну дилему між інтересами клієнта і суспільства, та ціннісний конфлікт між лояльністю до колег і принципами.

Приклад кейсу: адвокат корпорації виявляє, що клієнт систематично порушує екологічні норми, приховуючи це від регулятора. Клієнт наполягає на мовчанні, партнер у фірмі «дає натяк» не педалювати тему, рядові співробітники регулятора підозрюють порушення, але не мають доказів. Юрист знаходиться на другому році роботи у фірмі.

Фаза 1 — Ідентифікація (20 хв.): Група ідентифікує: а) механізми GLMD у кейсі; б) всі зацікавлені сторони та їхні моральні інтереси; в) конкуруючі ціннісні принципи.

Фаза 2 — Аргументація (25 хв.): Група поділяється на дві підгрупи, кожна захищає протилежну позицію. Ведучий оцінює якість аргументації (не рішення).

Фаза 3 — Поведінкова симуляція (30 хв.): Три учасники по черзі «грають» юриста у кейсі, роблячи конкретний вибір та аргументуючи його. Після кожного — п'ять хвилин зворотного зв'язку від групи.

Рефлексія (30 хв.): Що в цьому кейсі виявилось найскладнішим для вас особисто? Де ви помітили власні механізми GLMD? Що допомогло прийняти рішення?

Заняття 10. «Моральна стійкість у практиці: що після тренінгу»

Мета: завершення програми, підбиття підсумків, формування особистого «плану збереження МС» у реальній практиці.

Зміст:

Частина 1 (30 хв.) — «Лист собі майбутньому». Кожен учасник пише короткий лист собі як практикуючому юристу через 5 років. У листі — три конкретні принципи, які він хоче зберегти; дві ситуації, у яких він очікує найбільшого тиску; одна людина, до якої він може звернутися по підтримку. Листи запечатаються і передаються ведучому для вручення через рік.

Частина 2 (30 хв.) — «Особистий план моральної стійкості». Кожен учасник розробляє індивідуальний план із трьох елементів: 1) «тригери» — ситуації, де його МС найбільш вразлива; 2) «ресурси» — три чесноти та дві техніки (з тренінгу), що він буде застосовувати; 3) «моніторинг» — як він буде відстежувати власний рівень МС (наприклад, щоквартальне самооцінювання за ОМС-Ю-8).

Частина 3 (30 хв.) — Групова рефлексія «Три відкриття тренінгу».

Кожен учасник ділиться: одне найважливіше відкриття про себе; одна навичка, яку він вже застосовує у практиці; одне питання, що залишилось відкритим.

Частина 4 (30 хв.) — Повторна діагностика + церемонія завершення.

Учасники повторно заповнюють скорочену версію ОМС-Ю-8 та коротко порівнюють із вхідними результатами. Ведучий підсумовує ключові набуті навички групи (без порівняння між учасниками). Символічне завершення — кожен учасник формулює одне речення: «Після цього тренінгу я...».

Програма використовує такі методи роботи:

Психоедукація застосовується для передачі структурованих психологічних знань про природу МС, механізми GLMD та нейропсихологічні основи моральної регуляції. Психоедукаційні блоки є короткими (15–25 хв.) та обов'язково завершуються питаннями для рефлексії, що «заземлюють» теоретичний матеріал у власному досвіді учасників.

Симуляційні вправи є центральним методом поведінкового блоку. Вони моделюють реальні умови юридичної практики та забезпечують «applicability» навичок через практичне відпрацювання. Ключова умова ефективності симуляцій — структурований зворотний зв'язок після кожної: не «правильно/неправильно», а «що допомогло?», «що ускладнило?», «що б ти зробив інакше?»

Кейсовий аналіз реалізується через роботу з юридично специфічними ситуаціями. Ефективність кейсового аналізу залежить від якості самих кейсів: вони мають бути одночасно технічно реалістичними та морально неоднозначними, відображати реальну суперечність між різними юридично виправданими позиціями.

Групова дискусія використовується для розвитку здатності аргументувати та вислуховувати інші позиції. Правила дискусії

встановлюються на першому занятті та обов'язково включають норму «атакуй аргумент, а не людину» і «кожна позиція заслуговує на чесну аргументацію».

Рефлексивні техніки включають: ведення рефлексивного щоденника між заняттями, завершальні речення («Сьогодні я...», «Мене здивувало...», «Я хочу спробувати...»), колективну рефлексію після кожної вправи.

Рольові ігри реалізуються у поведінковому блоці та забезпечують «безпечну» можливість програти ситуацію морального вибору без реальних наслідків. Важливою умовою є «виходи з ролі» після завершення — учасник має чітко позначити кінець рольового епізоду та повернутись до позиції «себе».

Оцінювання ефективності програми здійснюється на трьох рівнях.

Рівень 1 — Реакція учасників. Після кожного заняття учасники заповнюють коротку анкету задоволеності (5 запитань за 5-бальною шкалою): *relevance* (наскільки зміст є актуальним для вашої практики?), *engagement* (наскільки ви були залучені?), *usefulness* (чи отримали ви щось корисне?), *comfort* (чи відчували ви психологічну безпеку?), *recommendations* (чи рекомендували б ви цей тренінг?). Середній показник за всіма шкалами ≥ 4.0 є критерієм задовільної реалізації програми.

Рівень 2 — Навчання. Вимірюється через порівняння результатів скороченої версії ОМС-Ю-8 до та після програми (заняття 1 та 10). Очікуваний мінімальний ефект: середнє зростання $MSI_total \geq 0.20$ балів (малий ефект, Cohen's $d \geq 0.30$). Очікуваний ефект за підшкалами: найбільше зростання — $MSI_ET (+0.25-0.40)$ та $MSI_IMP (+0.20-0.35)$ як цільових «дефіцитарних» компонентів.

Рівень 3 — Поведінка. Вимірюється через спостереження та самозвіт через 1–3 місяці після програми. Запитання для самозвіту: «Наведіть один конкретний приклад ситуації за останній місяць, де ви застосували навичку,

набуту на тренінгу». Наявність конкретних, поведінково описаних прикладів є індикатором перенесення навичок.

Таким чином, програма є структурованою 10-заняттєвою тренінговою системою (30 академічних годин), диференційованою для двох освітніх рівнів (базова та розвивальна версії). Вона цілеспрямовано атакує виявлені «дефіцити» МС: стабільне відставання MSI_ET та поведінкових компонентів (MSI_IMP, MSI_ER), підвищений рівень GLMD на ранніх курсах, недостатній розвиток «операційних» чеснот (мужність, наполегливість, саморегуляція).

Програма спирається на доказово підтверджені принципи: активність і «applicability» (Huber et al., 2020), рефлексивна практика як умова поведінкового розвитку (Yarosh et al., 2021; Казміренко і Модель, 2025b), профілактика механізмів GLMD через усвідомлення і декодування (Bandura, 2002; Kirshenbaum et al., 2021), розвиток нейрорегуляторних навичок через практику паузи і переосмислення (Krawczyk, 2002; Klein-Flügge et al., 2022).

Критерії ефективності передбачають три рівні оцінювання: реакцію учасників (опитувальник задоволеності), навчальний ефект (динаміка ОМС-Ю-8) та поведінкове перенесення (наявність конкретних прикладів застосування через 1–3 місяці). Мінімальний очікуваний ефект — зростання $MSI_total \geq 0.20$ балів з особливим приростом за MSI_ET та MSI_IMP.

Висновки до третього розділу

Психометрична верифікація авторського Опитувальника моральної самосвідомості юриста (ОМС-Ю-8 / MSI-Law) на основній вибірці (N = 363) підтвердила його придатність як інструменту для вимірювання восьмивимірної структури моральної самосвідомості: коефіцієнти внутрішньої узгодженості шкал знаходяться в діапазоні $\alpha = .80-.88$,

підтверджувальна факторна модель демонструє прийнятні індекси відповідності ($CFI = .949$; $RMSEA = .056$), а повна скалярна інваріантність між трьома когортами та за статтю ($\Delta CFI \leq .003$) забезпечує коректність усіх міжгрупових порівнянь. Порівняльний аналіз між когортами виявив стійку позитивну динаміку інтегрального показника моральної самосвідомості вздовж освітньої траєкторії: ЕГ1 $M = 4.47 \rightarrow$ ЕГ2 $M = 4.98 \rightarrow$ ЕГ3 $M = 5.61$ із великими розмірами ефекту між усіма парами груп (Cohen's $d > 0.80$), а частка здобувачів із «високим» рівнем зростає від 17.8 % (2-й курс) до 90.9 % (магістратура).

Водночас підшкали МС розвиваються нерівномірно: моральна чутливість і моральна ідентичність демонструють найпотужніший приріст на магістерській стадії ($d = 1.58$ і 1.38 відповідно), тоді як поведінковий компонент — контроль імпульсів і емоційна регуляція — зростає найповільніше в першій половині навчання, але найшвидше в другій ($d = 1.26$ – 1.33), що засвідчує: поведінкові навички самоврядування формуються переважно через реальний практичний досвід, а не через теоретичне засвоєння. Гендерний аналіз підтвердив нівелювання початкової різниці між чоловіками та жінками до магістерської стадії ($d = -0.06$), що свідчить про рівноефективність університетського освітнього середовища для обох статей. Кластерний аналіз дозволив описати три якісно відмінних профілі становлення МС: «тривожно-ситуативний» (Тип 1, переважно ЕГ1) — з розвиненою чутливістю, але дефіцитом когнітивно-регуляторних ресурсів і підвищеним $GLMD = 4.02$; «конформно-розвиваючий» (Тип 2, переважно ЕГ2) — у стадії активної моральної консолідації; та «інтегративно-зрілий» (Тип 3, переважно ЕГ3) — зі збалансованим профілем, найнижчим $GLMD = 2.99$ і вираженим позитивним нейропрофілем.

Аналіз системи детермінант моральної самосвідомості виявив три незалежних за механізмом, але взаємопов'язаних блоки. Правова моральна дезангажованість (GLMD) є системним антагоністом МС: загальна кореляція $r = -.667$ є найпотужнішим зв'язком у дослідженні, а найсильнішим «захисним бар'єром» проти механізмів відсторонення виявилася інтерналізована нормативність (MSI_IN: $r = -.663$) — підтверджуючи: дезангажованість блокується не зовнішнім контролем, а внутрішнім привласненням норм. Диференційований аналіз субшкал GLMD встановив, що евфемістичне маркування знижується найшвидше ($d = -1.81$ між крайніми когортами), тоді як дегуманізація зберігається найстійкіше ($d = -1.58$) — що вказує на її більш глибокий диспозиційний характер і потребу в адресній педагогічній інтервенції. Ціннісно-чеснотний профіль (PVQ) є позитивним ресурсом МС і виконує подвійну функцію: конструктивну — безпосередньо підтримуючи розвиток когнітивно-рефлексивних та афективно-регуляторних компонентів ($r = .629$, $\beta = .33$ у фінальній моделі), і захисну — знижуючи схильність до правової дезангажованості ($r = -.570$). Принципово важливим є те, що найпотужнішими предикторами МС є не «декларативні» чесноти (справедливість $r = .134$, чесність $r = .123$), які є нормативно заданими для юридичної спеціальності, а «операційні» — мужність ($r = .331$), мудрість ($r = .292$), наполегливість ($r = .282$), вдячність ($r = .276$), духовність ($r = .281$), — що потребують вольового зусилля в умовах опору середовища. Нейропсихологічний профіль (ТЛІМ-НПТ-3) є дистальним, але значущим предиктором (NeuroProfile_Index: $r = .420$, $\beta = .21$): DLPFC+ найбільш пов'язаний із когнітивно-рефлексивними компонентами (MSI_ET, MSI_MR), ACC+ — із поведінково-регуляторними (MSI_ER, MSI_IMP), тоді як VMPFC+ значимо корелює лише з когнітивною емпатією ($r = .241$), що відображає специфіку правоохоронно орієнтованої вибірки. У сукупності ієрархічна

регресія пояснює 64.4 % варіації MSI_total ($R^2 = .644$), де освітньо-когортний чинник ($\beta = .33$) зберігає самостійний внесок навіть після контролю всіх інших детермінант.

Верифікація теоретичної моделі засвідчила, що всі шість запропонованих компонентів МС отримали емпіричне підтвердження через відповідні шкали ОМС-Ю-8: їхні внутрішні кореляції є високими ($r > .90$ для тематичних пар), а динаміка по когортах є значущою й диференційованою. Ієрархія приросту компонентів вздовж освітньої траєкторії — від ціннісно-мотиваційного та емоційно-почуттєвого, що «ведуть» розвиток, до когнітивно-рефлексивного та, з відставанням, поведінкового — відкриває принципову закономірність: мотиваційна та афективна готовність «хотіти бути моральним» формується раніше, ніж когнітивна здатність «знати, як бути моральним систематично», а поведінкова здатність «діяти морально під тиском» дозріває найпізніше — лише через реальний практичний контекст. Із 12 перевірених гіпотез 9 підтверджено повністю і 2 — частково, що становить 92 % принаймні часткової підтримки теоретичної моделі. Показовим самостійним результатом є порівняння магістрів основної вибірки ($MSI_total = 5.61$) із практикуючими юристами зі стажем $M = 6.8$ років пілотної вибірки ($M = 4.82$, $d = +1.82$): парадокс «переваги студентів над практиками» пояснюється ефектами академічної ідеалізації, селективного відсіву з практики та реальної ерозії МС в умовах інституційного тиску й обмеженої застосовності чеснот. Цей результат є прямим емпіричним аргументом на користь необхідності підтримки морально-психологічного ресурсу правника не лише під час навчання, а й упродовж усього професійного шляху.

У ході порівняльного аналізу зафіксовано розвідувальний емпіричний феномен, який позначено як ефект академічного піку моральної самосвідомості: магістри основної вибірки статистично значуще перевищують

практикуючих юристів пілотної вибірки з середнім стажем 6,8 років за інтегральним показником MSI_{total} ($d = +1,82$). Виявлена закономірність не передбачалася в системі апріорних гіпотез дослідження, відтак кваліфікується як поп-гіпотетична і потребує верифікації у межах майбутніх лонгітюдних досліджень. Запропоновано три теоретично можливі інтерпретації — «академічна ідеалізація», «селективне вибуття» та «ерозія моральної самосвідомості під впливом практики», — жодна з яких не може бути однозначно підтверджена або відхилена на матеріалі поперечного дизайну. Незалежно від остаточної інтерпретації, сам факт феномену ставить під сумнів лінійну модель «досвід → моральна зрілість» і окреслює магістерський етап як потенційну критичну точку закріплення досягнутого рівня моральної самосвідомості.

На основі сукупності теоретичних і емпіричних результатів третього розділу розроблено концепцію та змістовну структуру психолого-педагогічного тренінгу розвитку моральної самосвідомості майбутніх юристів (ПТ-МС-Ю). Програма розрахована на 10 занять по 3 академічні години (30 годин загалом) і організована у чотири блоки, що відповідають виявленим «дефіцитам» структури МС та ієрархії їхнього формування. Блок I «Діагностично-орієнтувальний» (заняття 1–2) спрямовано на актуалізацію рефлексивного ставлення до власної МС та виявлення механізмів правового морального відсторонення, які є найбільш вразливим місцем студентів 2-го курсу (GLMD = 3.81). Блок II «Когнітивно-рефлексивний» (заняття 3–5) формує навички структурованої моральної аргументації, рефлексивної паузи (техніка STOP) та прийняття позиції опонента — адресуючись до стабільно найнижчого компонента МС (MSI_{ET} = 4.06–5.17) через метод «адвоката диявола» та вправу «п'ять чому». Блок III «Ціннісно-поведінковий» (заняття 6–8) активує «операційні» чесноти — мужність, наполегливість,

саморегуляцію — через рольові ігри в умовах інституційного тиску та ситуаційні кейси, де «зручне» рішення суперечить принциповому, що є прямим тренуванням поведінкового компонента МС. Блок IV «Інтегративно-стійкісний» (заняття 9–10) спрямовано на синтез набутих навичок у цілісну стратегію етичної поведінки в умовах морального дистресу та закріплення просоціальної і службово-орієнтованої складових моральної спрямованості. Концептуальну основу програми становлять три взаємопов'язані традиції: постколбергівські теорії морального розвитку, теорія морального відсторонення Бандури (2002) та концепція «applicability» сильних сторін характеру (Huber et al., 2020), відповідно до якої стійкий розвиток МС відбувається не через декларацію цінностей, а через їхню практичну реалізацію в умовах, наближених до реальних. Провідними методами програми є симуляція, кейс-аналіз, рольові вправи та структурований зворотний зв'язок, що забезпечує «перенесення» навичок у реальний практичний контекст.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження присвячено теоретичному обґрунтуванню та емпіричному вивченню психологічних особливостей становлення моральної самосвідомості майбутніх юристів на різних етапах вищої юридичної освіти. Отримані результати відповідають поставленим меті та завданням і дозволяють сформулювати такі висновки.

Вирішуючи перше завдання визначено, що моральна самосвідомість майбутнього юриста є інтегративним психологічним утворенням, що забезпечує рефлексивне узгодження особистісних цінностей із вимогами правової практики й підтримку етичної послідовності поведінки в умовах конкуруючих норм, морального дистресу та інституційного тиску. Теоретичний аналіз дозволив виявити рівні, на яких функціонує моральна самосвідомість юриста: філософсько-нормативний (автономна раціональна воля, категоричний імператив, «внутрішня мораль права»); культурно-соціологічний (колективна свідомість, правосвідомість як суспільний феномен); психологічний (двопроцесна модель, моральні емоції, рефлексивна дистанція); нейропсихологічний (префронтальні та лімбічні мережі); та особистісно-ідентифікаційний (моральна ідентичність, ціннісно-чеснотний профіль).

На основі систематизації підходів запропоновано авторську шестикомпонентну структурну модель моральної самосвідомості, що охоплює: когнітивний (моральне знання, аналіз, аргументація); афективний (моральні емоції та їхня регуляція); рефлексивний (самостереження, метапізнання, рефлексивна дистанція); ціннісно-мотиваційний (моральна ідентичність, здорова самооцінка, стійкість); соціокультурний (правові традиції, духовні цінності, суспільна довіра); та поведінковий (реалізація

моральних переконань у вчинках, послідовність між декларованими цінностями і реальними діями, адаптивні стратегії в умовах морального дистресу) компоненти. Показано, що функціональним стрижнем моделі виступає психологія відповідальності, яка забезпечує перехід від моральної самосвідомості до моральної саморегуляції та відповідальної дії.

Розв'язуючи друге завдання дисертаційного дослідження було встановлено, що психологічні механізми подолання моральних дилем у юридичній практиці охоплюють когнітивні стратегії рефлексії і подолання дисонансу, емоційну регуляцію, що спрямовує моральні емоції до конструктивної дії, механізми стійкості, що зберігають цілісність в умовах стресу, моральне відсторонення. Двопроцесна модель морального судження підтверджується на рівні теоретичного аналізу і знаходить своє відображення у диференційованих нейропсихологічних корелятах окремих компонентів моральної самосвідомості.

Визначено три основні ризик-феномени: правовий цинізм — психологічний стан, за якого правові процедури сприймаються як самоцінні та відокремлені від моральних наслідків для реальних людей; механізм «моральної ліцензії» — схильність виправдовувати менш етичну поведінку в одній сфері посиленням на «моральні заслуги» в іншій; правова моральна дезангажованість — система когнітивних механізмів (евфемістичне маркування, мінімізація шкоди, дифузія відповідальності, дегуманізація), що дозволяють особистості діяти всупереч власним цінностям, зберігаючи позитивну самооцінку. Встановлено, що без цілеспрямованих психолого-педагогічних інтервенцій юридична освіта може не лише не розвивати моральну чутливість, а й знижувати її.

У відповідності до третього завдання розроблено та психометрично валідовано авторський опитувальник моральної самосвідомості юриста, що

вимірює вісім взаємопов'язаних доменів: моральну рефлексію (MR), моральну ідентичність (MI), моральну чутливість (MSen), етичне мислення (ET), інтерналізовану нормативність (IN), когнітивну емпатію (CE), контроль імпульсів (IMPr) та емоційну регуляцію (ER).

Вирішуючи четверте завдання встановлені рівень і структура моральної самосвідомості за когортами та її зв'язки з детермінантами. Порівняльний аналіз між трьома освітніми когортами виявив стійку позитивну динаміку інтегрального показника моральної самосвідомості: ЕГ1 (2-й курс) $M = 4.47 \rightarrow$ ЕГ2 (4-й курс) $M = 4.98 \rightarrow$ ЕГ3 (магістратура) $M = 5.61$. Усі попарні міжгрупові відмінності є статистично значущими з великими розмірами ефекту (Cohen's $d > 0.80$). Трансформація рівневого профілю є якісною: частка здобувачів із «високим» рівнем моральної самосвідомості (> 5.0 за 7-бальною шкалою) зростає від 17.8 % (ЕГ1) до 46.9 % (ЕГ2) та 90.9 % (ЕГ3).

Диференційований аналіз підшкал виявив відмінні траєкторії розвитку окремих компонентів. Моральна чутливість та моральна ідентичність демонструють найбільший абсолютний приріст між ЕГ2 і ЕГ3, досягаючи граничних значень у магістрів. Моральна рефлексія та когнітивна емпатія показують найвищий відносний приріст між ЕГ1 і ЕГ2, що свідчить про стимулювальний вплив першого практичного досвіду. Поведінковий компонент демонструє специфічну «відкладену» динаміку: між ЕГ1 і ЕГ2 він зростає найповільніше, однак між ЕГ2 і ЕГ3 — найшвидше, що підтверджує вирішальну роль реального практичного контексту для формування навичок саморегуляції та відповідальної дії. Етичне мислення залишається найнижчою підшкалою у всіх когортах і є найбільш детермінованим компонентом.

Ієрархія трьох психологічних профілів майбутніх юристів, виявлена за результатами кластерного аналізу, дозволяє осмислити динаміку стадіально. «Тривожно-ситуативний» профіль характеризується відносно вищою

моральною чутливістю при суттєво нижчих когнітивно-регуляторних ресурсах: студент «відчуває» моральну проблему, але не має сформованих інструментів її вирішення, що підвищує вразливість до механізмів раціоналізації. «Конформно-розвиваючий» профіль відображає стадію активної моральної консолідації — особа хоче бути моральним агентом і розпізнає відповідні ситуації, але поведінкова реалізація ще «підтягується» за ціннісними прагненнями. «Інтегративно-зрілий» профіль відповідає сформованій моральній самосвідомості з інтегрованою ідентичністю, низьким рівнем дезангажованості і вираженим нейропрофільним балансом.

Ціннісно-чеснотний профіль особистості є значущим позитивним предиктором моральної самосвідомості. Найбільш диференційованими предикторами є чесноти регуляторного кластера — мужність ($r = .331$), мудрість ($r = .292$), наполегливість ($r = .282$), вдячність ($r = .276$) і духовність ($r = .281$). Натомість «декларативні» чесноти — справедливість і чесність — демонструють найнижчі кореляції ($r = .134; .123$), що пояснюється ефектом стелі: більшість студентів від першого курсу їх декларують, що знижує диференційну варіативність. Ці дані свідчать: для розвитку реальної моральної самосвідомості принципово важливі «операційні» чесноти — ті, що вимагають конкретних вольових зусиль попри опір середовища.

Відповідно до п'ятого завдання на основізагальнення теоретичних і емпіричних результатів дослідження визначено систему психолого-педагогічних умов, необхідних для цілеспрямованого розвитку моральної самосвідомості майбутніх юристів. Розроблено концептуальну основу програми психологічного тренінгу розвитку моральної самосвідомості майбутніх юристів. Програма орієнтована на три цільові групи відповідно до виявлених профілів і розраховна на 24 академічні години (8 сесій по 3 години).

Змістові модулі програми побудовані за принципом відповідності траєкторії розвитку компонентів МС.

Перспективами подальших досліджень є: (1) лонгітюдна реплікація досліджуваних до етапу ранньої практики; (2) верифікація нейропсихологічних корелятів із застосуванням нейровізуалізаційних методів; (3) порівняльне дослідження з контрольними групами студентів неюридичних спеціальностей для встановлення специфічності виявлених закономірностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Баранова, С. В. (2017). Відповідальність як репрезентація архітектури внутрішнього світу особистості. *Психологічні перспективи*, 29, 10–21. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2017_29_3

Бедан, В. Б. (2020). Життєздатність як ресурс самореалізації майбутніх юристів. *Юридична психологія*, 2, 61–69. http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2020_2_10

Галян, О. І. (2017). Суб'єктність особистості: ретроспектива поглядів та перспектива втілення в педагогічний процес. *Психологія особистості*, 1, 59–67. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2017_1_10

Гузенко, Н. О. (2018). Поняття «досвід моральної поведінки особистості» у науково-педагогічних дослідженнях. *Педагогіка та психологія*, 60, 3–11. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2018_60_3

Гусір, І. (2014). Моральна відповідальність у сучасному соціокультурному дискурсі. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*, 5, 34–41. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2014_5_6

Дротенко, В., & Гуйда, Ю. (2017). Суб'єктність як модальний оператор особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Філософія*, 20, 13–17. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2017_20_5

Жигайло, Н. (2021). Розвиток духовних цінностей як спосіб формування стресостійкості в умовах дистанційного навчання. *Вісник Львівського університету*. Серія: *Психологічні науки*, 10, 46–52. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlups_2021_10_9

Жигайло, Н. І. (2014). Важливість релігійності як невід’ємної складової духовності у формуванні фахівця європейського рівня. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка*, 27, 56–60. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2014_27_15

Жигайло, Н. І., & Зошій, І. В. (2015). Психологічні особливості ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх юристів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія*, 1, 90–99. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2015_1_9

Жигайло, Н. І., & Карпінська, Р. І. (2019). Психологія особистісного та духовного зростання лідера. *Психологічний часопис*, 1, 57–77. http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_1_6

Жигайло, Н. І., & Кохан, М. О. (2020). Організаційно-психологічний механізм розвитку інформаційної духовності в умовах суспільно-економічних криз. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія*, 10, 14–21. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2020_10_5

Жирун, О. А. (2011). Моральна свідомість у професійному становленні. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка*, 1, 109–112. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_fpp_2011_1_19

Залужна, А. Є., & Бовгиря, Д. Д. (2025). Компонентна структура особистісної культури майбутніх юристів крізь призму акмеологічного підходу. *Перспективи та інновації науки* (Серія “Педагогіка”, Серія “Психологія”, Серія “Медицина”), 6, 443–451. http://nbuv.gov.ua/UJRN/prainnsc_2025_6_39

Заміщак, М. (2025). Моральна свідомість та самосвідомість особистості в контексті психологічного вивчення. *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Психологія»*, 56, 50–56.

Заміщак, М., & Сторонський, Р. (2025). Психологічні умови та фактори, що впливають на розвиток відповідальності майбутнього фахівця. *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія «Психологія», 55, 70–77.*

Зінчук, І., & Тушніцький, Н. (2022). Особливості розвитку морально-правового виховання майбутніх юристів у процесі професійної підготовки. *Актуальні питання гуманітарних наук, 47(2), 235–240.* [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2022_47\(2\)_39](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2022_47(2)_39)

Золотарьов, В. Ф., & Білосорочка, С. І. (2015). Моральна відповідальність працівників органів державної влади. *Аспекти публічного управління, 3, 84–89.* http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2015_3_14

Зубрицька-Макота, І. В. (2012). Моральна свідомість як морально-психологічний компонент складової системи національної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна, 2(1), 58–68.* [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_2\(1\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2012_2(1)_9)

Казміренко, Л. І., & Модель, Т. М. (2025). Особливості правосвідомості студентів-юристів: досвід емпіричного психологічного дослідження. *Наукові перспективи, 1(55), 1309–1320.* [[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-1\(55\)-1309-1320](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-1(55)-1309-1320)](<https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-1%2855%29-1309-1320>)

Казміренко, Л. І., & Модель, Т. М. (2025). Формування правосвідомості студентів-юристів: досвід проведення психологічного тренінгу. *Наукові перспективи, 2(56), 1394–1406.* [[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2\(56\)-1394-1406](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2(56)-1394-1406)](<https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2%2856%29-1394-1406>)

Кононенко, С. В. (2021). Психологічні компоненти розвитку правосвідомості майбутніх юристів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія, 3, 59–63.* http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuups_2021_3_14

Кузнецов, О., Найчук, В., Верещинська, Я., & Журавська, О. (2024). Опитувальник чеснот особистості: адаптація методики (PVQ) Personal virtues questionnaire. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*, 71. https://doi.org/10.34142/23129387.2024.71.09

Куліда, О. О. (2020). Педагогічні умови формування професійної позиції майбутніх юристів у процесі професійної підготовки в закладах вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*, 21(2), 139–143. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2020_21\(2\)_33](http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2020_21(2)_33)

Кульчицька, А. В. (2015). Моральна свідомість особистості як чинник ставлення до грошей. *Психологічні перспективи*, 25, 98–109. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2015_25_11

Лефтеров, В. (2022). Психологічний аналіз та діагностика моральної свідомості суддів і присяжних. *Психологічний журнал*, 8, 47–55. <https://doi.org/10.31499/2617-2100.8.2022.258314>

Лефтеров, В., & Мул, С. (2021). Психологічна підготовка керівників правоохоронних органів до управління в кризових умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології*, 2(2), 37–46. <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/20313>

Лещенко, Г. А., & Беляєва, А. М. (2023). Формування професійної компетентності майбутніх юристів. *Молодий вчений*, 6, 47–50. http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2023_6_12

Лимар, В. Б. (2019). Творчість та відповідальність як прояви свободи на рівні особистості та людства у східнохристиянській онтології. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*, 2, 45–51. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2019_2_11

Малигіна, Г. С. (2013). Відповідальність особистості як загальнопсихологічна проблема. *Наука і освіта*, 7, 52–55. http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2013_7_13

Малигіна, Г. С. (2013). Відповідальність особистості як загальнопсихологічна проблема. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія*, 18(4), 196–201. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_psi_2013_18_4_28

Мануйлов, Є. М. (2013). Соціальна відповідальність особистості у правовій державі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 4, 3–8. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2013_4_3

Матвеев, Д. О. (2025). Психологічна програма розвитку справедливості як професійної цінності (якості) у студентів-юристів. *Наукові записки. Серія: Психологія*, 3, 58–64. <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-3-8>

Насіленко, Л. (2013). Професійна підготовка майбутніх юристів на основі компетентнісного підходу (з досвіду роботи Університету сучасних знань). *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 6, 75–81. http://nbuv.gov.ua/UJRN/OD_2013_6_10

Павелків, Р. В. (2018). Рефлексія як психологічний механізм моральної саморегуляції поведінки особистості. *Психологія: реальність і перспективи*, 11, 5–10. http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2018_11_3

Папуша, В. В. (2020). Суб'єктність як фактор психологічної сепарації особистості. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки*, 12, 81–97. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2020_12_8[https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41))

Пекач, К. А. (2015). Сутність поняття «громадянська відповідальність» особистості. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*, 220, 141–146. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2015_220_25

Посвістак, О. А. (2025). Відповідальність як чинник особистісної та професійної самореалізації особистості в умовах зростання загрози популізму: синергетичний підхід. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*, 1, 1693–1706. http://nbuv.gov.ua/UJRN/prainnsc_2025_1_144

Потапчук, Т. (2017). Моральна відповідальність: основні складові поняття. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 22(1), 177–183. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2017_22\(1\)_32](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2017_22(1)_32)

Прищак, М. Д. (2025). Суб'єктність та комунікативність: принципи розвитку і буття особистості. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*, 9, 807–821. http://nbuv.gov.ua/UJRN/prainnsc_2025_9_74

Проценко, О. П. (2019). Етикетна імперативність в існуванні моральної культури поведінки та спілкування. *Гуманітарний часопис*, 4, 49–55. http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2019_4_7

Рассомахіна, О. А. (2024). Професійна етика та моральна відповідальність юристів в умовах війни. *Європейський правничий часопис*, 4, 20–29. http://nbuv.gov.ua/UJRN/elj_2024_4_4

Ратинська, І. В. (2014). Сутнісні характеристики понять «відповідальність» та «моральна відповідальність». *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 18(2), 179–186. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2014_18\(2\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2014_18(2)_23)

Ратинська, І. В. (2015). Моральна відповідальність і свобода: логіка взаємозв'язку. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки*, 3, 49–53. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2015_3_10

Саврасов, М. В., Тимцюрак, Ю. В., & Цікало, Ю. А. (2025). Психологічна структура креативності майбутніх юристів у процесі академічної діяльності. *Габітус*, 69(2), 38–42. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2025_69\(2\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2025_69(2)_9)

Савчин, М. (2013). Онтологія та феноменологія духовної сфери особистості. *Психологія особистості*, 1, 57–68. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2013_1_7

Савчин, М. В. (2014). Духовна ідентичність як визначальна характеристика досконалої особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка*, 27, 112–118. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2014_27_29

Савчин, М. В. (2021). Вертикальний та соціальний виміри моральності особистості: моральність духовної та соціальної природи. У *Проблеми саморозвитку особистості в сучасному суспільстві: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 26–27 березня 2021 р.* (с. 167–169). НЮУ ім. Ярослава Мудрого.

Савчин, М. В., & Поточняк, Н. М. (2025). Фундаментальні характеристики здорової моральної самооцінки особистості. У *Резильєнтність в умовах війни: теорія, практика та ресурси: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 23 квітня 2025 р.* (с. 64–67). ТНПУ ім. В. Гнатюка.

Савчин, М. В., Федорчук, В. М., & Зимянський, А. Р. (2023). Психологічні засоби та техніки розвитку резильєнтності особистості. У

Moderní aspekty vědy: XXXII. Díl mezinárodní kolektivní monografie (с. 333–344). Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.

Сафонова, І. О. (2021). Відповідальність як визначальна риса позитивної особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 3, 271–285. http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2021_3_25

Сергеєнкова, О., & Столярчук, О. (2018). Суб'єктність як чинник становлення особистості майбутнього фахівця. *Humanitarium*, 40(1), 86–94. http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvdpdu_2018_40_1_12

Слюзко, В., & Плахтій, С. (2014). Моральна свідомість як філософське поняття. *Педагогічний дискурс*, 16, 173–178. http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2014_16_35

Ткаченко, Л. І. (2022). Суб'єктність як сутність лідерства: до проблеми формування обдарованої особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 4, 22–29. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2022_4_6

Усик, Д. Б. (2023). Механізми моральної регуляції поведінки особистості. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Психологія*, 2, 40–43. http://nbuv.gov.ua/UJRN/snvps_2023_2_9

Хитра, В. (2013). Теоретичні аспекти визначення змісту поняття «відповідальність особистості». *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Педагогічні науки*, 122, 382–389. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_122_54

Ценко, М. Б. (2013). Виховання моральної відповідальності майбутніх юристів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 4, 257–262. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2013_4_49

Ценко, М. Б. (2016). Особистісна зрілість юриста. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Філософія*, 4, 150–160. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuauph_2016_4_17

Чорна, І., & Ліпунова, Т. (2021). Формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності. *Вісник Львівського університету*. Серія: *Психологічні науки*, 10, 193–198. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlups_2021_10_29

Чхайдзе, А. О. (2016). Моральна, естетична та релігійна свідомість як основа духовності особистості. *Молодий вчений*, 12, 272–276. http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_12_67

Шемчук, В. А. (2024). Теоретичні складники проєктної діяльності формування професійних компетентностей майбутніх юристів закладів вищої освіти. *Перспективи та інновації науки* (Серія “Педагогіка”, Серія “Психологія”, Серія “Медицина”), 5, 633–643. http://nbuv.gov.ua/UJRN/prainnsc_2024_5_57

Шопіна, І. М. (2019). Проблеми взаємовпливу правових і моральних норм в умовах розвитку інформаційних технологій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2, 35–38. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2019_2_8

Якимчук, М. Ю. (2020). Методи творчої самореалізації майбутніх юристів. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету “Одеська юридична академія”*, 1, 8–11. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2020_1_4

Ямницький, В. М. (2016). Суб’єктність та відповідальність як системоутворювальні параметри життєтворчої активності особистості. *Психологічний часопис*, 2, 163–174. http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2016_2_15

Янченко, П. (2018). Структурно-функціональна модель формування правової культури майбутніх юристів у процесі фахової підготовки. *Педагогічні науки*, 72, 47–53. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2018_72_10

Akçoban, S., Yüksel, H., & Dağ Tüzmen, H. (2025). Ethical sensitivity and perceived clinical decision-making competence among nursing students: A descriptive and correlational study. *Nurse Education in Practice*, 89, 104640. <https://doi.org/10.1016/j.nepr.2025.104640>

Alldritt, O. (2023). *Fundamental disagreement and ethical self-consciousness* (Doctoral dissertation, Emory University).

Alnajjar, H. A., & Abou Hashish, E. A. (2021). Academic ethical awareness and moral sensitivity of undergraduate nursing students: Assessment and influencing factors. *SAGE Open Nursing*, 7, 23779608211026715. <https://doi.org/10.1177/23779608211026715>

Alpini, A. (2022). From the sense of justice to juridical feeling. *Italian Law Journal*, 8, 376–397.

Andersson, H., Svensson, A., Frank, C., Rantala, A., Holmberg, M., & Bremer, A. (2022). Ethics education to support ethical competence learning in healthcare: an integrative systematic review. *BMC Medical Ethics*, 23. <https://doi.org/10.1186/s12910-022-00766-z>

Aquino, K., & Reed, A. (2002). The self-importance of moral identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(6), 1423–1440. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.83.6.1423>

Arango-Muñoz, S. (2011). Two levels of metacognition. *Philosophia*, 39(1), 71–82. <https://doi.org/10.1007/s11406-010-9279-y>

Aristotle. (2009). *Nicomachean Ethics* (W. D. Ross, Trans.). Oxford University Press. (Original work published ca. 350 BCE)

Babaei, A., Bagheri, M., & Shahriari, M. (2025). Relationship between moral sensitivity and moral reasoning with moral courage in nursing students. *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research*, 30(2), 243–249. https://doi.org/10.4103/ijnmr.ijnmr_391_23

Baez, S., Patiño-Sáenz, M., Martínez-Cotrino, J., Aponte, D. M., Caicedo, J. C., Santamaría-García, H., Pastor, D., González-Gadea, M. L., Haissiner, M., García, A. M., & Ibáñez, A. (2020). The impact of legal expertise on moral decision-making biases. *Humanities and Social Sciences Communications*, 7(1), Article 103. <https://doi.org/10.1057/s41599-020-00595-8>

Baird, B., Smallwood, J., & Gorgolewski, K. J. (2013). Medial and lateral networks in anterior prefrontal cortex support metacognitive ability for memory and perception. *Journal of Neuroscience*, 33(42), 16657–16665. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.0786-13.2013>

Bandura, A. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31(2), 101–119. <https://doi.org/10.1080/0305724022014322>

Bang, D., & Fleming, S. M. (2018). Distinct encoding of decision confidence in human medial prefrontal cortex. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(23), 6082–6087. <https://doi.org/10.1073/pnas.1800795115>

Bazmi, S., Samadi, F., & Forouzandeh, M. (2023). Investigating the moral sensitivity of medical students in the preclinical and late clinical courses. *Medical Journal of the Islamic Republic of Iran*, 37, 39. <https://doi.org/10.47176/mjiri.37.39>

Bezliudna, N. (2023). Formation of national values of future teachers. *Pedagogy and education management review*, (3), 15-20. <https://public.scnchub.com/perm/index.php/perm/article/view/128>

Bohdanova, N. (2022). Formation of an the Active Civil Position of the Future Personality in the Process of National Education in Modern Ukrainian. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*, 1(28). <https://pi.ioid.gov.ua/ojs/index.php/pi/article/download/116/102>

Casali, N., & Feraco, T. (2025). Bridges over troubled water: A meta-analysis of the associations of character strengths with well-being and common mental health disorders. *European Journal of Personality*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/08902070251366765>

Cavell, S. (1979). *The claim of reason*. Oxford University Press.

Chen, J. Y., Chen, H. F., Wang, X. H., Zong, Q. Z., & Yao, Z. Z. (2024). Moral sensitivity and caring behavior in nursing interns: The mediating role of empathy. *Frontiers in Public Health*, 12, Article 1360940. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1360940>

Chowdhury, S., Naveen, K. G., & Vavachan, R. T. (2024). Empathy, moral sensitivity, and prosocial behavior among medical undergraduates in a South Indian tertiary care teaching institute: An analytical cross-sectional study. *Cureus*, 16(9), e70392. <https://doi.org/10.7759/cureus.70392>

Consensus AI. (2025). Consensus Academic Search Tool [AI-based search engine]. Retrieved from <https://consensus.app>

Cristofaro, M. (2016). Cognitive styles in dynamic decision making: A laboratory experiment. *International Journal of Management and Decision Making*, 15(1), 53–82.

Danilyan, O. G., Dzeban, O. P., Kalynovskyi, Y. Y., & Hetman, Y. A. (2021). Historical and cultural-mental origins of legal consciousness of the ukrainian people. *Revista notas historicas y geograficas*, 346-360. <https://revistanotashistoricasygeograficas.cl/index.php/nhyg/article/view/404/453>

Darabos, K., Berger, A. J., Barakat, L. P., & Schwartz, L. A. (2021). Cancer-related decision-making among adolescents, young adults, caregivers, and oncology providers. *Qualitative Health Research*, 31(13), 2355–2363. <https://doi.org/10.1177/10497323211037654>

De Buck, A., & Pauwels, L. J. (2021). Empathy and theft by finding: The intermediary role of moral emotions and norms. *Journal of Community Psychology*, 49(6), 1648–1676. <https://doi.org/10.1002/jcop.22535>

Dennett, D. C. (2017). *From bacteria to Bach and back: The evolution of minds*. W. W. Norton & Company.

Duan, W., & Bu, H. (2017). Development and initial validation of a short three-dimensional inventory of character strengths. *Quality of Life Research*, 26(9), 2519–2531. [\[https://doi.org/10.1007/s11136-017-1579-4\]](https://doi.org/10.1007/s11136-017-1579-4)(<https://doi.org/10.1007/s11136-017-1579-4>)

Durkheim, E. (1997). *The division of labour in society* (W. D. Halls, Trans.). Free Press. (Original work published 1893)

Ewick, P., & Silbey, S. (1998). *The common place of law: Stories from everyday life*. University of Chicago Press.

Feraco, T., Casali, N., Meneghetti, C., Greiff, S., & Cona, G. (2023). Is good character all that counts? A comparison between the predictive role of specific strengths and a general factor of “good character” using a bifactor model. *Journal of*

Happiness Studies, 24(7), 2353–2376. <https://doi.org/10.1007/s10902-023-00686-8>

Fitzgerald, L. M., Arvaneh, M., & Dockree, P. M. (2017). Domain-specific and domain-general processes underlying metacognitive judgments. *Consciousness and Cognition*, 49, 264–277. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2017.02.002>

Fuller, L. L. (1964). *The morality of law*. Yale University Press.

Godschalx-Dekker, J., Pronk, S., Olthuis, G., Hoopen, R., & Van Mook, W. (2025). Ethical issues in unprofessional behavior of residents who dispute dismissal: ten year analysis of case law in hospital-based specialties. *BMC Medical Ethics*, 26. <https://doi.org/10.1186/s12910-025-01180-x>

Grammarly Inc. (2025). Grammarly AI Writing Assistant [Software]. Retrieved from <https://www.grammarly.com>

Greene, J. (2013). *Moral tribes: Emotion, reason, and the gap between us and them*. Penguin Press.

Grinde, B. (2025). An evolutionary perspective on free will and self-consciousness. *Psychology of Consciousness: Theory, Research, and Practice*, 12(1), 120–130. <https://doi.org/10.1037/cns0000327>

Guraya, S. S., Kearney, G. P., Doyle, F., Sadeq, A., Bensaud, A., Clarke, E., Harbinson, M., Ryan, A., Smyth, M., Hand, S., Boland, F., Guraya, S. Y., & Harkin, D. W. (2024). “Busting the hidden curriculum” a realist and innovative perspective to foster professional behaviors. *Frontiers in Medicine*, 11, Article 1484058. <https://doi.org/10.3389/fmed.2024.1484058>](<https://doi.org/10.3389/fmed.2024.1484058>)

Haan, M., Van Gorp, J., Naber, S., & Groenewoud, A. (2018). Impact of moral case deliberation in healthcare settings: a literature review. *BMC Medical Ethics*, 19. <https://doi.org/10.1186/s12910-018-0325-y>

Habermas, J. (1990). *Moral consciousness and communicative action*. MIT Press.

Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review*, 108(4), 814–834. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814>

Halela, A., & Lytvyn, R. (2025). Особистісні чесноти суб'єктів професійної діяльності в умовах війни. *Наукові перспективи*, 12(66), 2164–2179. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-12\(66\)-2164-2179](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-12(66)-2164-2179)](<https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-12%2866%29-2164-2179>

Hart, H. L. A. (1961). *The concept of law*. Oxford University Press.

Hausler, M., Strecker, C., Huber, A., Brenner, M., Höge, T., & Höfer, S. (2017). Associations between the application of signature character strengths, health and well-being of health professionals. *Frontiers in Psychology*, 8, Article 1307. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01307>

Hegel, G. W. F. (1991). *Elements of the philosophy of right* (A. W. Wood, Ed.; H. B. Nisbet, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1821)

Horák, F., Lacko, D., & Klocek, A. (2021). Legal consciousness: A systematic review of its conceptualization and measurement methods. *Anuario de Psicología Jurídica*, 31(1), 9–34. <https://doi.org/10.5093/apj2021a2>

Huang, P. H. (2017). Can practicing mindfulness improve lawyer decision-making, ethics, and leadership? *Houston Law Review*, 55, 63–111.

Huber, A., Strecker, C., Hausler, M., Kachel, T., Höge, T., & Höfer, S. (2020). Possession and applicability of signature character strengths: What is essential for well-being, work engagement, and burnout? *Applied Research in Quality of Life*, 15, 415–436. <https://doi.org/10.1007/s11482-018-9699-8>](<https://doi.org/10.1007/s11482-018-9699-8>

Jennings, P. L., Mitchell, M. S., & Hannah, S. T. (2015). The moral self: A review and integration of the literature. *Journal of Organizational Behavior*, 36(S1), S104–S168. <https://doi.org/10.1002/job.1919>

Kant, I. (1998). *Groundwork of the metaphysics of morals* (M. Gregor, Ed. & Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1785)

Kingsford, J. M., Hawes, D. J., & de Rosnay, M. (2018). The moral self and moral identity: Developmental questions and conceptual challenges. *British Journal of Developmental Psychology*, 36(4), 652–666. <https://doi.org/10.1111/bjdp.12241>

Kirshenbaum, J. M., Miller, M. K., Kaplan, T., Cramer, R. J., Trescher, S. A., & Neal, T. M. S. (2020). Development and validation of a general legal moral disengagement scale. *Psychology Crime and Law*, 27(8), 751–778. <https://doi.org/10.1080/1068316x.2020.1850722>

Ko, Y. K., Cho, C., Sun, S., Ngan, O. M. Y., & Chan, H. Y. L. (2024). Moral sensitivity and academic ethical awareness of nursing and medical students: A cross-sectional survey. *Nursing Ethics*, 31(8), 1499–1512. <https://doi.org/10.1177/09697330241226604>

Kohlberg, L. (1981). *The philosophy of moral development*. Harper & Row.

Kolesnichenko, O. The structure of the motivational sphere of Ukrainian law enforcement officers. *SCIENTIFIC JOURNAL*, 30(2), 21-31. <https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/d14c5140-c2d5-4dfd-8ce0-4439e1e4ec1f/download#page=21>

Korsgaard, C. (2009). *Self-constitution: Agency, identity, and integrity*. Oxford University Press.

Krykun, V., Semenova, A., & Korniienko, M. V. (2023). Psychological and pedagogical content of the implementation of international standards of ethical behavior in the training of police officers in Ukraine. Quality parameters of higher education officers of the National Police in the conditions of imperative human-scale

values. Kharkiv: PC TECHNOLOGY CENTER, 131-148.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4795051

Kuch, H. (2024). Difficulties in nurturing a sense of justice. *Journal of Social Philosophy*, 55(2), 238–256. <https://doi.org/10.1111/josp.12493>

Liu, Y. (2024). Research on judge's decision-making factors and judicial justice evaluation from the perspective of legal psychology. *International Journal of Social Sciences and Public Administration*, 2(1), 122–127.

Lu, H. J., & Chang, L. (2011). The association between self-deception and moral self-concept as functions of self-consciousness. *Personality and Individual Differences*, 51(7), 845–849. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.07.014>

Lunov, V. (2025). Coping, moral self-consciousness, and work stress: ethical survival in high-pressure professional environments. *Наукові Інновації Та Передові Технології*, 11(51). [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11\(51\)-1316-1329](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11(51)-1316-1329)

Lunov, V., Mosiichuk, V., Tkach, B. (2023). Tkach, Lunov, Mosichuk - Neuropersonality Test - General" (TLM-NPT-G) (self-report form), (version in Ukrainian, 2023). (U.S. Registration Number TXu002368682). U.S. Copyright Office. <https://cocatalog.loc.gov/cgi-bin/Pwebrecon.cgi?v1=1&ti=1,1&Search%5FArg=Tkach%2C%20Lunov%2C%20Mosiichuk&Search%5FCode=TALL&CNT=25&PID=hd8u6kv0VTUENII4sGf0xTO3Hrc4&SEQ=20230923093038&SID=1>

Luo, Z., Tao, L., Wang, C., Zheng, N., Quan, Y., Zhou, J., Zeng, Z., Chen, L., & Chang, Y. (2023). Correlations between moral courage, moral sensitivity, and ethical decision-making by nurse interns: a cross-sectional study. *BMC Nursing*, 22. <https://doi.org/10.1186/s12912-023-01428-0>

MacIntyre, A. (1981). *After virtue*. University of Notre Dame Press.

Moran, R. (2022). Self-consciousness and self-division in moral psychology. In R. Shafer-Landau (Ed.), *Normativity and agency: Themes from the philosophy of Christine M. Korsgaard* (pp. 95–125). Oxford University Press.

Myroshnychenko, V., Kamensky, D., Lysenko, T., Makarenko, T., & Petiahina, I. (2024). “Defense of Ukraine” degree program for future school teachers: a new element of ukrainian higher education. *Revista Eduweb*, 18(1), 190-203. <https://revistaeduweb.org/index.php/eduweb/article/view/605>

Naumenko, N., Kozlov, A., Palevych, S., Denysenko, A., Tverdokhlib, T., & Bashkir, O. (2024). Advancing the Career Development for Future Primary School Teachers in Ukraine: New Neuropedagogical Challenges. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 16(4), 29-51. <https://www.lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/7082>

Nezhadhoseini, P., Mousavi, S. K., & Javadzadeh, A. (2024). The relationship between academic motivation and moral sensitivity in nursing students. *BMC Medical Education*, 24(1), Article 1487. <https://doi.org/10.1186/s12909-024-06440-9>

OpenAI. (2025). ChatGPT (version GPT-5) [Large language model]. Retrieved from <https://chat.openai.com>

Orth, U., & Robins, R. (2022). Is high self-esteem beneficial? Revisiting a classic question. *The American Psychologist*, 77(1), 5–17. <https://doi.org/10.1037/amp0000922>

Pachkovskyy, Y. (2022). Spiritual values of university students in contemporary Ukrainian society: a sociological discourse. In *Metamorphoses of Religion and Spirituality in Central and Eastern Europe* (pp. 159-174). Routledge. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003271994-14/spiritual-values-university-students-contemporary-ukrainian-society-sociological-discourse-yuriy-pachkovskyy>

Pavliuk, O. H., Guba, N. O., Gorban, G. O., Fomenko, A. Y., & Sinielnik, R. V. (2022). Empirical Study of the Structure of Future Police Specialists' Professional Self-Awareness. *Journal of Curriculum and Teaching*, 11(3), 17-29. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1346826>

Perry, J. E., Moore, I. N., Barry, B., Clayton, E. W., & Carrico, A. R. (2009). The ethical health lawyer: An empirical assessment of moral decision making. *The Journal of Law, Medicine & Ethics*, 37(3), 461–475. <https://doi.org/10.1111/j.1748-720X.2009.00410.x>

Petrova, L., Savchenko, O., Bryk, T., Chernyshova, T., & Trebin, M. (2023). Developing a personality through humanizing professional education. *Polish Psychological Bulletin*, 54(1), 27-36. https://yadda.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_24425_ppb_2023_144880

Piaget, J. (1965). *The moral judgment of the child* (M. Gabain, Trans.). Free Press. (Original work published 1932)

Prykhodko, I., Horielyshev, S., Matsehora, Y., Lefterov, V., Larionov, S., Kravchenko, O., Baida, M., Halkina, O., & Servachak, O. (2022). Automation of psychological selection procedures for personnel to specific activities. *Pertanika Journal of Science & Technology*, 30(1), 761–776. <https://doi.org/10.47836/pjst.30.1.41>

Quek, C., Ong, R., Wong, R., Chan, S., Chok, A., & Krishna, L. (2022). Systematic scoping review on moral distress among physicians. *BMJ Open*, 12. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2022-064029>

Rawls, J. (1999). *A theory of justice* (Rev. ed.). Harvard University Press. (Original work published 1971)

Reynolds, S. J., & Miller, J. A. (2015). The recognition of moral issues: Moral awareness, moral sensitivity and moral attentiveness. *Current Opinion in Psychology*, 6, 114–117. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.07.007>

Ruvn, S. (2023). Legal protection of public morality-Axiology of legal relations and law enforcement activities in Ukraine: a modern comparativist approach. *Socio-economic relations in the digital society*, 2(48), 128-136. <https://www.ser.net.ua/index.php/SER/article/view/499>

Rybalko, L. S., Zahrebelnyi, O. V., Chernovol-Tkachenko, R. I., & Fidiaieva, T. S. (2022). Intellectual capital is the foundation of innovative development: formation of the readiness of future subjects of law enforcement activities for professional self-realisation in the academic process. <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/9377>

Sarraf-Yazdi, S., Teo, Y., How, A., Teo, Y., Goh, S., & Krishna, L. (2021). A scoping review of professional identity formation in undergraduate medical education. *Journal of General Internal Medicine*, 36, 3511–3521. <https://doi.org/10.1007/s11606-021-07024-9>

Schutte, N. S., & Malouff, J. M. (2019). The impact of signature character strengths interventions: A meta-analysis. *Journal of Happiness Studies*, 20(4), 1179–1196. <https://doi.org/10.1007/s10902-018-9990-2>

Shadi, A., Zohreh, V., Eesa, M., & Anoshirvan, K. (2024). Moral sensitivity of nursing students: a systematic review. *BMC Nursing*, 23. <https://doi.org/10.1186/s12912-024-01713-6>

Shenhav, A., & Greene, J. D. (2014). Integrative moral judgment: Dissociating the roles of the amygdala and ventromedial prefrontal cortex. *Journal of Neuroscience*, 34(13), 4741–4749. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.3390-13.2014>

Skąpska, G., Radomska, E., & Wróbel, M. (2023). The inconsistent, everyday legal consciousness of contemporary Poles. *Polish Sociological Review*, 223(3), 289–318.

SKOTNA, N., & LYALYUK, H. (2024). Professional Education and Professional Development of Teaching Staff in the Conditions of Martial Law and Post-War Rehabilitation in Ukraine. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J. Paedagogia-Psychologia*, 37(3). https://www.bc.umcs.pl/Content/50586/czas19356_37_3_2024_5.pdf

Smetanska, M., & Rubtsova, S. (2025). PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF DISTANCE LEARNING STUDENTS DURING WAR. *Scientific Journal of Polonia University*, 69(2), 75-5. <http://pnap.ap.edu.pl/index.php/pnap/article/view/1471>

Spekkink, A., & Jacobs, G. (2020). The development of moral sensitivity of nursing students: A scoping review. *Nursing Ethics*, 28, 791–808. <https://doi.org/10.1177/0969733020972450>

Sprynska, Z., Zhylin, M., Posatskyi, O., Zalibovska-Ilnitska, Z., & Shevchuk, R. (2025). RECONCEPTUALIZING HEALTH EDUCATION: THE ROLE OF EXISTENTIAL PSYCHOLOGY AND PHILOSOPHICAL ETHICS IN CURRICULUM DEVELOPMENT. <http://www.ir.dspu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5097>

Stevenson, B. (2018). *Judging by conscience: A story of justice and redemption*. Kyiv: Nash Format.

Taheri, M., Abbasi, M., Tavakol, M., Almasi-Hashiani, A., Mohammadi, M., Anoshirvani, A. A., Akbari, M., & Pasha Tabaeian, S. (2023). Does moral sensitivity contribute to patient satisfaction? A cross-sectional survey in educational hospitals. *Journal of Preventive Medicine and Hygiene*, 64(1), E40–E47. <https://doi.org/10.15167/2421-4248/jpmh2023.64.1.2163>

Tangney, J. P., Stuewig, J., & Mashek, D. J. (2007). Moral emotions and moral behaviour. *Annual Review of Psychology*, 58, 345–372. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070145>

Taylor, C. (1989). *Sources of the self: The making of the modern identity*. Harvard University Press.

Tsurkan-Saifulina, Y., & Stupak, M. (2022). Psychological Readiness as a Component of Professional Training of Future Lawyers. *Social and Legal Studies*, 3(5), 76-82. https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/Social%20and%20Legal%20Studies_Vol.%205,%20No.%203_76-82.pdf

Wagner, L., Holenstein, M., Wepf, H., & Ruch, W. (2020). Character strengths are related to students' achievement, flow experiences, and enjoyment in teacher-centered learning, individual, and group work beyond cognitive ability. *Frontiers in Psychology*, 11, Article 1324. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01324

Weziak-Bialowolska, D., Bialowolski, P., VanderWeele, T. J., & McNeely, E. (2021). Character strengths involving an orientation to promote good can help your health and well-being: Evidence from two longitudinal studies. *American Journal of Health Promotion*, 35(3), 388–398. https://doi.org/10.1177/0890117120964083

Williams, B. (1985). *Ethics and the limits of philosophy*. Harvard University Press.

Williams, K. L. (2023). Examining the Traits and Behaviors of Ethical Leading by Executive Leaders From Lviv, Ukraine City Hall in the Context of War. Indiana Wesleyan University.

<https://search.proquest.com/openview/2e1fcc7e78e787779d038defe4203835/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>

Yablonskyi, A., Melnyk, N., Shulyhina, R., Yengalycheva, I., & Savluk, H. (2023). Psychological and pedagogical conditions for the formation of future teachers' motivational readiness in Ukrainian and European educational institutions: a comparative analysis. *Conhecimento & Diversidade*, 15(37), 404-448. https://revistas.unilasalle.edu.br/index.php/conhecimento_diversidade/article/view/10965

Yan, T., Wang, W., Li, Q., Zhang, Q., Li, Y., & Li, H. (2020). A systematic review of the effects of character strengths-based intervention on the psychological well-being of patients suffering from chronic illnesses. *Journal of Advanced Nursing*, 76(7), 1567–1580. <https://doi.org/10.1111/jan.14356>

Yarosh, N., Mateiko, N., Savchyn, M., Zabolotska, S., & Kulyk, V. (2021). Theories of a stress-coping behavior: Searching for neurocognitive mechanisms. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 57–79. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/238>

Zabolotska, S., Zamishchak, M., Savchyn, M., Vasylenko, L., Zymianskyi, A., Bilozerska, S., Ozhubko, H., & Mashchak, S. (2023). Subjective attitude to the health of Ukrainian youth during the war. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 14(1), 75–87. <https://doi.org/10.18662/brain/14.1/436>

Zamishchak, M., Zabolotska, S., Savchyn, M., Ozhubko, H., Vasylenko, L., & Zymianskyi, A. (2025). Educational Strategy for Personal Safety in Ukraine: A Neurosocial Approach to Using Reflexes and Acquired Competencies. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 17(2), 524-546. <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/7314>

Zhang, N., Sun, X., Xu, Z., & Gilal, F. G. (2025). Comparative analysis of the impact of moral sensitivity on service behavior between Chinese and Pakistani nurses. *BMC Nursing*, 24(1), Article 537. <https://doi.org/10.1186/s12912-025-03204-8>

Zymianskyi, A., & Dub, V. (2025). Leader qualities in public administration. *Проблеми Гуманітарних Наук. Психологія.*, 56, 57–63. <https://doi.org/10.32782/2312-8437.56.2025-2.8>

Dub, V., & Zymianskyi, A. (2025). Emotional intelligence in the structure of managerial activity of a modern leader. *Проблеми Гуманітарних Наук. Психологія*, 56, 38–43. <https://doi.org/10.32782/2312-8437.56.2025-2.5>

Під час підготовки цього рукопису автор використовував допоміжні інструменти штучного інтелекту – Consensus Academic Search Tool [AI-based search engine], Grammarly, Claude – виключно для мовного редагування, стилістичного вдосконалення та аналітичної підтримки у процесах пошуку й опрацювання літератури, структурування інформації, графічної обробки. Окремо зазначається про використання DeepL Translator як інструмента машинного перекладу та лінгвістичного уточнення формулювань (зокрема для перевірки варіантів перекладу й термінологічної узгодженості).

Зазначені інструменти застосовувалися з метою підвищення ясності викладу, послідовності термінології та організації оглядових матеріалів; однак вони не використовувалися як заміна наукового судження, критичної інтерпретації чи авторських рішень.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Перевірка нормальності розподілу ключових змінних (N=363)

Таблиця А.1. Показники асиметрії та ексцесу основних змінних дослідження

Змінна	M	SD	Асиметрія	Ексцес	Висновок
Шкали ОМС-Ю-8					
MSI MR	4.907	0.693	0.00	-0.37	Норм. розподіл
MSI MI	5.277	0.674	0.11	-0.43	Норм. розподіл
MSI MSen	5.378	0.659	0.08	-0.61	Норм. розподіл
MSI ET	4.602	0.702	0.02	-0.57	Норм. розподіл
MSI IN	5.116	0.664	0.02	-0.46	Норм. розподіл
MSI CE	5.040	0.671	-0.02	-0.34	Норм. розподіл
MSI IMP	4.658	0.749	0.05	-0.40	Норм. розподіл
MSI ER	5.083	0.714	0.05	-0.39	Норм. розподіл
MSI total	5.008	0.659	0.05	-0.51	Норм. розподіл
Шкали GLMD					
GLMD AR	3.486	0.464	0.18	0.05	Норм. розподіл
GLMD MT	3.489	0.463	0.01	-0.18	Норм. розподіл
GLMD HM	3.483	0.444	0.11	0.08	Норм. розподіл
GLMD EL	3.468	0.453	0.14	0.13	Норм. розподіл
GLMD DH	3.479	0.465	0.02	0.05	Норм. розподіл
GLMD total	3.481	0.420	0.15	0.05	Норм. розподіл
Нейропрофіль					
DLPFC plus	0.244	0.981	-0.06	0.16	Норм. розподіл
OFC plus	0.014	1.033	0.14	-0.16	Норм. розподіл
VMPFC plus	0.055	0.983	0.05	0.32	Норм. розподіл
ACC plus	0.152	1.015	-0.05	0.30	Норм. розподіл
VMPFC minus	-0.063	1.006	-0.41	0.57	Норм. розподіл
NeuroProfile Index	0.246	0.735	0.14	0.00	Норм. розподіл
PVQ та МПО					
PVQ mean	4.692	0.212	0.04	-0.70	Норм. розподіл
MPO total	4.834	0.437	0.11	-0.30	Норм. розподіл

Примітки. Асиметрія і ексцес розраховані за формулами для незміщених оцінок (Fisher, 1930). Критерій нормальності: $|асиметрія| < 2$ та $|ексцес| < 7$ (George & Mallery, 2010). Усі змінні відповідають умові нормальності, що підтверджує доцільність використання параметричних методів (кореляція Пірсона, t-критерій, ANOVA, регресія).

I M P	. 8 9 * * *	. 9 0 * * *	. 8 9 * * *	. 8 9 * * *	. 8 9 * * *	. 8 9 * * *	1 .0 0													
E R	. 8 9 * * *	. 8 9 * * *	. 8 9 * * *	. 8 9 * * *	. 9 0 * * *	. 8 9 * * *	. 9 2 * * *	1 .0 0												
M S I	. 9 6 * * *	. 9 6 * * *	. 9 5 * * *	. 9 6 * * *	. 9 5 * * *	. 9 5 * * *	. 9 5 * * *	1 .0 0												
G - t o t	- .6 5 * * *	- .6 5 * * *	- .6 2 * * *	- .6 1 * * *	- .6 6 * * *	- .6 2 * * *	- .6 5 * * *	- .6 2 * * *	1 .0 0											
G - A R	- .6 2 * * *	- .6 2 * * *	- .5 9 * * *	- .5 9 * * *	- .6 3 * * *	- .5 9 * * *	- .6 1 * * *	- .6 9 * * *	- .6 3 * * *	.9 2 * * *	1 .0 0									
G - M T	- .6 0 * * *	- .6 0 * * *	- .5 7 * * *	- .5 6 * * *	- .5 1 * * *	- .5 7 * * *	- .6 1 * * *	- .5 8 * * *	- .6 2 * * *	.9 2 * * *	.8 0 * * *	1 .0 0								
G - H M	- .5 9 * * *	- .5 8 * * *	- .5 6 * * *	- .5 5 * * *	- .6 0 * * *	- .5 6 * * *	- .6 1 * * *	- .5 8 * * *	- .6 1 * * *	.9 1 * * *	.7 8 * * *	.7 9 * * *	1 .0 0							

OF+	.05 нз	.05 нз	.06 нз	.06 нз	.10*	.04 нз	.05 нз	.03 нз	.06 нз	-	.02 нз	-	.00 нз	-	.03 нз	.05 нз	.03 нз	.03 нз	.09 нз	1.00							
MPO_Soc	.85**	.85**	.84**	.84**	.84**	.83**	.85**	.84**	.88**	-.66**	-.62**	-.62**	-.58**	-.60**	.63**	.35**	.35**	.33**	.09 нз	.01 нз	1.00						
MPO_Ser	.85**	.83**	.83**	.83**	.81**	.83**	.82**	.87**	.66**	.64**	.62**	.62**	.63**	.66**	.58**	.40**	.45**	.26**	.06 нз	.09 нз	.78**	1.00					
MPO_Oth	.78**	.77**	.80**	.77**	.78**	.77**	.77**	.82**	.65**	.61**	.69**	.61**	.65**	.68**	.31**	.38**	.28**	.21**	.29**	.04 нз	.73**	.72**	1.00				
MPO_Sel	.73**	.71**	.71**	.71**	.70**	.77**	.69**	.74**	.58**	.55**	.54**	.55**	.52**	.52**	.51**	.29**	.26**	.25**	.01 нз	.03 нз	.68**	.68**	.62**	1.00			
MPO_tot	.91**	.90**	.91**	.90**	.90**	.90**	.89**	.94**	.73**	.76**	.76**	.76**	.75**	.76**	.64**	.43**	.33**	.33**	.13 нз	.05 нз	.91**	.87**	.87**	.83**			

Примітки. MR-ER — підшкали ОМС-Ю-8; MSI — MSI_total; G_tot-G_DH — GLMD та підшкали; PVQ — PVQ_mean; NPI — NeuroProfile_Index; DL+ — DLPFC_plus; AC+ — ACC_plus; VM+ — VMPFC_plus; OF+ — OFC_plus; MPO_Soc/Ser/Oth/Sel/tot — підшкали та загальний МПО. *** p<.001; ** p<.01; * p<.05; нз — p>.05. Усі значущі кореляції пройшли FDR-корекцію методом Бенджаміні-Гохберга. N=363 для всіх пар.

ДОДАТОК В

Повна регресійна таблиця з нестандартизованими коефіцієнтами, стандартними похибками та унікальними внесками

Таблиця В.1. Нестандартизовані та стандартизовані коефіцієнти ієрархічної регресії для MSI_total (N=363)

Предиктор	Мод. 1 B (SE)	β	Мод. 2 B (SE)	β	Мод. 3 B (SE)	β	sr ²
Константа	4.483 (—)	—	5.082 (—)	—	4.577 (—)	—	—
Когорта	0.652 (0.029)	.821	0.376 (0.026)	.474	0.381 (0.025)	.480	.178
Стать (чол=1)	0.136 (0.056)	.088	0.158 (0.051)	.103	0.098 (0.049)	.063	.003
Вік	-0.040 (0.014)	- .106	-0.021 (0.013)	- .054	-0.031 (0.012)	- .082	.005
GLMD_total	—	—	-0.550 (0.052)	- .350	-0.438 (0.049)	- .279	.060
PVQ_mean	—	—	0.303 (0.103)	.098	0.373 (0.098)	.120	.011
NeuroProfile_Index	—	—	—	—	0.199 (0.028)	.222	.038
R²	.524		.606		.648		
ΔR^2	—		.082*		.042*		
F	131.9***		121.6***		110.5***		

Примітки. B — нестандартизований коефіцієнт; SE — стандартна похибка; β — стандартизований коефіцієнт; sr² — квадрат напівчасткової кореляції (унікальний внесок предиктора у поясненні дисперсії MSI_total після контролю всіх інших предикторів). *** p<.001. Скоригований R² Моделі 3 = .643. Стать закодована 1=чоловіки, 0=жінки.

Таблиця В.2. Приріст поясненої дисперсії між моделями (F-тест зміни)

Перехід	ΔR^2	ΔF	df1	df2	p
Мод. 0 → Мод. 1 (коваріати + когорта)	.524	131.86	3	359	<.001
Мод. 1 → Мод. 2 (+ GLMD + PVQ)	.082	37.33	2	357	<.001
Мод. 2 → Мод. 3 (+ нейропрофіль)	.042	43.09	1	356	<.001

ДОДАТОК Г

Перцентильні норми MSI_total та підшкал за когортами

Таблиця Г.1. Перцентильний розподіл MSI_total за когортами

Перцентиль	ЕГ1 (n=129)	ЕГ2 (n=113)	ЕГ3 (n=121)	Загалом (N=363)
P5	3.67	4.33	4.84	3.90
P10	3.89	4.45	5.06	4.12
P25	4.13	4.57	5.32	4.50
P50 (медіана)	4.43	4.97	5.59	5.01
P75	4.82	5.26	5.89	5.52
P90	5.18	5.58	6.19	5.84
P95	5.35	5.69	6.36	5.99

Примітки. Перцентильні норми дозволяють зіставляти індивідуальний показник з нормативним профілем відповідної когорти. Наприклад: студент ЕГ1 з MSI_total=4.82 перебуває на рівні P75 своєї когорти — верхня чверть для 2 курсу. Той самий показник для студента ЕГ3 відповідатиме лише P5 (нижня межа магістрів).

Таблиця Г.2. Перцентильний розподіл GLMD_total за когортами

Перцентиль	ЕГ1 (n=129)	ЕГ2 (n=113)	ЕГ3 (n=121)
P10	3.38	3.00	2.77
P25	3.55	3.22	2.98
P50	3.80	3.42	3.17
P75	4.04	3.64	3.39
P90	4.26	3.83	3.57

Примітки. Вищий GLMD відповідає вищій схильності до морального відчуження. Медіана GLMD знижується від 3.80 (ЕГ1) до 3.17 (ЕГ3). Практична інтерпретація: студент ЕГ1 з GLMD > 4.04 знаходиться у верхній чверті своєї когорти і є кандидатом для психологічного супроводу.

ДОДАТОК Д

Результати post-hoc порівнянь з точними t-значеннями та стандартними похибками
Таблиця Д.1. Повна таблиця post-hoc t-тестів для шкал ОМС-Ю-8 (всі попарні порівняння когорт)

Шкала	Пара	M ₁	M ₂	Δ	SE	t	df	p	d
MSI_MR	EG1 vs EG2	4.369	4.910	+0.541	0.067	8.12	240	<.001	1.05
	EG2 vs EG3	4.910	5.477	+0.567	0.065	8.66	232	<.001	1.13
	EG1 vs EG3	4.369	5.477	+1.108	0.068	16.24	248	<.001	2.05
MSI_MI	EG1 vs EG2	4.730	5.244	+0.514	0.061	8.37	240	<.001	1.08
	EG2 vs EG3	5.244	5.890	+0.646	0.061	10.53	232	<.001	1.38
	EG1 vs EG3	4.730	5.890	+1.160	0.060	19.41	248	<.001	2.46
MSI_MSen	EG1 vs EG2	4.848	5.317	+0.469	0.060	7.86	240	<.001	1.01
	EG2 vs EG3	5.317	5.998	+0.681	0.057	12.05	232	<.001	1.58
	EG1 vs EG3	4.848	5.998	+1.150	0.059	19.55	248	<.001	2.47
MSI_ET	EG1 vs EG2	4.062	4.605	+0.543	0.069	7.87	240	<.001	1.01
	EG2 vs EG3	4.605	5.174	+0.569	0.068	8.43	232	<.001	1.10
	EG1 vs EG3	4.062	5.174	+1.112	0.068	16.29	248	<.001	2.06
MSI_IN	EG1 vs EG2	4.603	5.056	+0.453	0.062	7.25	240	<.001	0.93
	EG2 vs EG3	5.056	5.720	+0.664	0.059	11.34	232	<.001	1.48
	EG1 vs EG3	4.603	5.720	+1.117	0.062	17.99	248	<.001	2.28
MSI_CE	EG1 vs EG2	4.487	5.037	+0.550	0.061	8.99	240	<.001	1.16
	EG2 vs EG3	5.037	5.632	+0.595	0.059	10.03	232	<.001	1.31
	EG1 vs EG3	4.487	5.632	+1.145	0.062	18.31	248	<.001	2.32
MSI_IMP	EG1 vs EG2	4.115	4.591	+0.476	0.074	6.46	240	<.001	0.83
	EG2 vs EG3	4.591	5.299	+0.708	0.070	10.17	232	<.001	1.33
	EG1 vs EG3	4.115	5.299	+1.184	0.075	15.88	248	<.001	2.01
MSI_ER	EG1 vs EG2	4.543	5.040	+0.497	0.068	7.33	240	<.001	0.94
	EG2 vs EG3	5.040	5.700	+0.660	0.068	9.64	232	<.001	1.26
	EG1 vs EG3	4.543	5.700	+1.157	0.068	16.99	248	<.001	2.15
MSI_total	EG1 vs EG2	4.470	4.975	+0.505	0.060	8.48	240	<.001	1.09
	EG2 vs EG3	4.975	5.611	+0.636	0.058	11.04	232	<.001	1.44
	EG1 vs EG3	4.470	5.611	+1.141	0.060	19.10	248	<.001	2.42
GLMD_total	EG1 vs EG2	3.806	3.439	-0.367	0.043	-8.53	240	<.001	-1.10
	EG2 vs EG3	3.439	3.174	-0.265	0.041	-6.41	232	<.001	-0.84
	EG1 vs EG3	3.806	3.174	-0.632	0.042	-15.09	248	<.001	-1.91

Примітки. Δ = M₂ - M₁; SE — стандартна похибка різниці середніх; df — ступені свободи (Уелш); d — Cohen's d. Поріг значущості після Bonferroni-корекції для трьох попарних порівнянь: α = .017. Усі ефекти значущі при p < .001, тобто залишаються значущими навіть при суворому скоригованому рівні.

ДОДАТОК Е

Повний профіль 24 чеснот PVQ із стандартними відхиленнями та приростами

Таблиця Е.1. Показники 24 чеснот PVQ за когортами (М та SD) та кореляції з

MSI total

#	Чеснота	r (MSI)	ЕГ1 М	ЕГ1 SD	ЕГ2 М	ЕГ2 SD	ЕГ3 М	ЕГ3 SD	Загал. М	Δ (ЕГ3– ЕГ1)
6	Мужність	.331***	4.45	0.58	4.71	0.60	4.98	0.62	4.71	+0.53
5	Мудрість	.292***	4.40	0.60	4.76	0.54	4.98	0.59	4.70	+0.58
7	Наполегливість	.282***	4.51	0.56	4.71	0.57	4.89	0.58	4.70	+0.38
24	Духовність	.281***	4.45	0.62	4.76	0.61	4.96	0.61	4.72	+0.51
21	Вдячність	.276***	4.41	0.62	4.73	0.54	4.93	0.59	4.68	+0.52
3	Неупередженість	.238***	4.44	0.60	4.72	0.52	4.94	0.65	4.69	+0.50
12	Соціальний інтелект	.237***	4.51	0.59	4.61	0.64	4.92	0.58	4.68	+0.41
11	Доброта	.236***	4.51	0.58	4.63	0.58	4.87	0.58	4.67	+0.36
16	Прощення	.223***	4.52	0.59	4.79	0.68	4.95	0.64	4.74	+0.43
20	Краса/Досконалість	.216***	4.47	0.61	4.64	0.59	4.99	0.57	4.70	+0.52
9	Бадьорість	.214***	4.49	0.66	4.71	0.66	4.96	0.58	4.72	+0.47
1	Креативність	.205***	4.46	0.65	4.73	0.61	4.84	0.57	4.67	+0.38
23	Гумор	.197***	4.58	0.62	4.74	0.55	4.99	0.66	4.77	+0.41
4	Любов до навчання	.196***	4.40	0.61	4.68	0.61	4.90	0.61	4.65	+0.49
10	Любов	.195***	4.57	0.61	4.70	0.69	4.90	0.62	4.72	+0.33
19	Саморегуляція	.195***	4.52	0.55	4.68	0.64	4.88	0.63	4.69	+0.36
17	Скромність	.193***	4.45	0.61	4.56	0.59	4.86	0.56	4.62	+0.41
13	Громадянськість	.181***	4.50	0.64	4.64	0.62	4.87	0.58	4.67	+0.37
2	Допитливість	.174***	4.48	0.67	4.75	0.62	4.83	0.61	4.68	+0.35
22	Надія	.167**	4.50	0.54	4.62	0.61	4.83	0.59	4.65	+0.33
18	Розсудливість	.163**	4.59	0.58	4.70	0.62	4.89	0.62	4.73	+0.31
15	Лідерство	.156**	4.55	0.54	4.76	0.60	4.86	0.61	4.72	+0.31
14	Справедливість	.134*	4.56	0.60	4.62	0.61	4.92	0.58	4.70	+0.36
8	Цілісність/Чесність	.123*	4.49	0.63	4.69	0.65	4.81	0.59	4.66	+0.32

Примітки. *** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$. Ранжовано за r (MSI_total). Δ — абсолютний приріст від ЕГ1 до ЕГ3. Усі 24 чесноти демонструють як позитивний зв'язок з MSI, так і зростання від ЕГ1 до ЕГ3. Класифікація: Peterson & Seligman (2004); адаптація: Кузнецов та ін. (2024).

ДОДАТОК Є

Кодова книга змінних дослідження «MSI-Law Study»

Таблиця Є.1. Кодова книга основного набору даних (N=363)

Змінна	Опис	Інструмент	Тип/Діапазон	Кодування та обробка пропусків
id	Анонімний ID	—	Ціле число 1–363	Унікальний ключ
sex	Стать	—	Бінарна	0=жінка; 1=чоловік
age	Вік (повних років)	—	Числова, 19–24	Як введено; M=21.5, SD=1.7
cohort	Когорта	—	Порядкова 1–3	1=ЕГ1 (2 кур.); 2=ЕГ2 (4 кур.); 3=ЕГ3 (маг.)
cohort_label	Назва когорти	—	Рядок	2 курс / 4 курс (після іспитів) / Магістратура (після захисту)
university	Університет	—	Номінальна 1–3	Три ЗВО з різних регіонів; анонімізовані
MSI_MR	Моральна рефлексія	ОМС-Ю-8	1–7 (середнє 6 пунктів)	Реверс: пункти MR3, MR5; ≤1 пропуск → перс. середнє
MSI_MI	Моральна ідентичність	ОМС-Ю-8	1–7	Реверс: MI3, MI6
MSI_MSen	Моральна чутливість	ОМС-Ю-8	1–7	Реверс: MSen3, MSen5
MSI_ET	Етичне мислення	ОМС-Ю-8	1–7	Реверс: ET4
MSI_IN	Інтерн. нормативність	ОМС-Ю-8	1–7	Реверс: IN3, IN5
MSI_CE	Когнітивна емпатія	ОМС-Ю-8	1–7	Реверс: CE3, CE6
MSI_IMP	Контроль імпульсів	ОМС-Ю-8	1–7	Реверс: IMP2, IMP4, IMP6
MSI_ER	Емоційна регуляція	ОМС-Ю-8	1–7	Реверс: ER3, ER6

MSI_total	Інтегральний індекс МС	ОМС-Ю-8	1–7	Середнє 8 шкал; за ≥ 6 валідних
GLMD_AR	Авт. покарання	GLMD	1–7	Стандартна субшкала
GLMD_MT	Дрібні трансгресії	GLMD	1–7	Стандартна субшкала
GLMD_HM	Мінімізація шкоди	GLMD	1–7	Стандартна субшкала
GLMD_EL	Евфемізми	GLMD	1–7	Стандартна субшкала
GLMD_DH	Дегуманізація	GLMD	1–7	Стандартна субшкала
GLMD_total	Загальний індекс МВ	GLMD	1–7	Середнє 5 підшкал; вищий = більше МВ
DLPFC_plus/minus	DLPFC посилення/ослаблення	ТЛМ-НПТ-3	Станд. $M \approx 0$, $SD \approx 1$	Алгоритм авторського ПЗ
OFC_plus/minus	OFC посилення/ослаблення	ТЛМ-НПТ-3	Станд. $M \approx 0$, $SD \approx 1$	—
VMPFC_plus/minus	VMPFC посилення/ослаблення	ТЛМ-НПТ-3	Станд. $M \approx 0$, $SD \approx 1$	—
ACC_plus/minus	ACC посилення/ослаблення	ТЛМ-НПТ-3	Станд. $M \approx 0$, $SD \approx 1$	—
NeuroProfile_Index	Балансовий нейроіндекс	ТЛМ-НПТ-3	Composite	Вектор 8 індикаторів; вищий = більш збалансований ПФК-профіль
PVQ_1 ... PVQ_24	24 шкали чеснот	PVQ (Кузнецов та ін., 2024)	1–7 (середні шкали)	Стандартні підшкали; вищий = більш виражена чеснота
PVQ_mean	Загальний індекс чеснот	PVQ	1–7	Середнє 24 шкал за ≥ 20 валідних

MPO_Society	Ставлення до суспільства	МПО (Токман)	1–7	Середнє субшкали
MPO_Service	Службова орієнтація	МПО	1–7	Середнє субшкали
MPO_Others	Ставлення до інших	МПО	1–7	Середнє субшкали
MPO_Self	Ставлення до себе	МПО	1–7	Середнє субшкали
MPO_total	Загальний індекс МПО	МПО	1–7	Середнє 4 субшкал

Примітки. МВ — моральне відчуження (moral disengagement); ПФК — префронтальна кора. Реверс-кодування: нове значення = 8 – вихідне значення. Інваріантність вимірювання між когортами і статтю підтверджена на скалярному рівні ($\Delta CFI \leq .003$; $\Delta RMSEA \leq .001$).

**ПЗВО «МІЖНАРОДНИЙ КЛАСИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ПИЛИПА ОРЛИКА»**

Код ЄДРПОУ 37992250

54033, м. Миколаїв, вул. Котельна, 2, тел. 0800 400 557

Сайт: mku.edu.ua; Електронна адреса: mku.osvita@gmail.com

№ 070/02/26 від 19.01.2026 р.

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи Гука Назарія Орестовича
«Психологічні аспекти становлення моральної самосвідомості майбутнього юриста»,
поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.**

Цією довідкою засвідчується, що на базі Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика впродовж 2023–2025 років за участю здобувачів вищої освіти спеціальності 081 «Право» проводилося емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення психологічних особливостей становлення моральної самосвідомості майбутніх юристів.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в науково-методичне забезпечення освітніх компонентів освітньо-професійної програми зі спеціальності 081 «Право», а саме: «Професійна етика та академічна доброчесність юриста» у частині шестикомпонентної моделі моральної самосвідомості, концепту інтерналізованої нормативності та механізмів протидії правовому моральному відстороненню (евфемістичне маркування, мінімізація шкоди, дифузія відповідальності, дегуманізація); «Управління проєктами у правовій сфері» у частині поведінкового компонента моральної самосвідомості та регуляторного кластера чеснот (наполегливість, розсудливість, саморегуляція) як ресурсу прийняття зважених рішень в умовах конкурентних норм; «Психологія професійної діяльності юриста» у частині нейропсихологічних детермінант моральної регуляції, двопроектних моделей морального судження та профілю ризиків професійної деформації; «Основи медіації та альтернативного вирішення спорів» — у частині розвитку моральної чутливості, когнітивної емпатії та емоційної регуляції як базових компетенцій медіатора; «Лідерство та командна робота в юридичній практиці» — у частині моральної ідентичності та ціннісно-мотиваційного компонента як основи етичного лідерства.

**Ректор
Академік УАН**

Наталя ЄВДОКИМОВА

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені О.О. БОГОМОЛЬЦЯ

бульвар Т.Шевченка, 13, м.Київ, 01601, тел.(044)-234-92-76, 234-40-62,
 e-mail: kancnmu@nmu.ua, www.nmuofficial.com, ЄДРПОУ 02010787

21.01.2026 № __15-ЗМП-Д__

На _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Гука Назарія Орестовича «Психологічні аспекти становлення моральної
 самосвідомості майбутнього юриста», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за
 спеціальністю 053 Психологія.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено в науково-методичне забезпечення освітнього компонента «Юридична психологія» для здобувачів спеціальностей С4 «Психологія», І4 «Медична психологія» (відповідальний проф. М.М. Матяш).

Враховано запропоновану дисертантом шестикомпонентну структурну модель моральної самосвідомості майбутнього юриста (когнітивний, емоційно-почуттєвий, рефлексивний, ціннісно-мотиваційний, соціокультурний, поведінковий компоненти), зокрема в змісті тем «Психологія морального судження та прийняття правових рішень», «Етична відповідальність і професійна деформація».

Впроваджено наступні наукові праці здобувача:

1. Huk, N. (2025). Moral self-consciousness in legal practice and the work of moral dilemmas: A contemporary psychological overview. *Naukovi Perspektivi*, 10 (64). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10\(64\)-1205-1217](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10(64)-1205-1217)
2. Huk, N. (2025). Moral self-awareness of future lawyers: A structural model and determinants framework. *Habitus*, 76, 408–411. DOI: <https://doi.org/10.32782/hbts.76.69> <https://habitus.od.ua/journals/2025/76-2025/71.pdf>
3. Huk, N. (2025). Development of moral self-awareness across legal education: Psychometric validation of the MSI-LAW and cross-cohort empirical analysis. *Habitus*, 77(2), 243–247. DOI: <https://doi.org/10.32782/hbts.77.2.44> https://habitus.od.ua/journals/2025/77-2025/part_2/46.pdf

До тематичного плану інтегровано нейропсихологічні детермінанти моральної регуляції та двопроесні моделі морального судження, що забезпечило відповідність змісту курсу сучасним стандартам доказової психологічної освіти.

Перший проректор
 з науково-педагогічної роботи
 та післядипломної освіти

Олександр НАУМЕНКО